T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

Ayşe SARI

MEDENİ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ	
Prof. Dr. Mehmet İNAL	
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi:10/07/2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MEDENİ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe SARI

Ankara–2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MEDENİ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe SARI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara–2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MEDENİ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (……/……/200…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Ayşe SARI

İmzası

ÖNSÖZ

Bizlere Kur'an'ı okuyup araştırma ve anlama şerefini nasip eden Yüce Allah'a hamd, Kur'an'ı bize tebliğ eden elçisine salât ve selam, Kur'an'ın ışığından istifade edenlere de müjdeler olsun.

Yüce Allah'ın insanlara en son hidayet kaynağı olarak ihsan buyurduğu kitap Kur'an'dır. İnsanoğlunu hem dünya hem de ahiret saadetine ve kurtuluşa erdirecek ahkâm da ancak Kur'an'dadır.

Yüce Allah; yerleri, gökleri, yerde ve göklerde bulunan bütün varlıkları yarattıktan sonra, yeryüzüne halife olmak üzere ilk insanı ve eşini yaratmış, bu ikisinin evlilikleri ile insan cinsinin devamını sağlamıştır. İnsanları, varlıkların en değerlisi ve en itibarlısı yapmış, yerde, göklerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi onların hizmetine sunmuştur. Bu üstün varlığa akıl, muhakeme, düşünme, okuma, yazma, anlama gibi birçok yetenek vermiş, peygamber ve kitaplar ile ona rehberlik etmiştir.

Allah Teâlâ, kainattaki en şerefli varlık olan insanı yarattıktan sonra onu başıboş bırakmamış, iyiyi, kötüyü; doğruyu, yanlışı ayırt edebilecek akıl gibi büyük bir nimeti ona bahşetmiştir. Yüce Allah tek başına aklın yeterli olmayacağı ve onun da yanlışa düşebileceğini bildiğinden insan ile iletişim kurmuş ve ona vahyetmiştir. Bu sebeple ilk insan olan Hz. Âdem, aynı zamanda ilk peygamberdir. Yüce yaratıcı, ona ilk kitabını sayfalar şeklinde göndererek onunla iletişimini gerçekleştirmiştir.

Hz. Âdem (a.s) dan bugüne kadar tüm insanlık, ilahi hitaba muhatap olmuş; bu hitap, ilk günden itibaren insana yol gösterici bir görev üstlenmiştir. Ancak tarihin bazı dönemlerinde bu hitap, insanlar tarafından unutularak veya değiştirilerek kesintiye uğramıştır. Rab ile insan arasındaki bu iletişim, son olarak Hz. Muhammed ve ona indirilen Kur'an ile yenilenmiştir. Bu durum kıyamete kadar da devam edecektir. Kur'an'ın çağrısını duyan ve ona uyan insanlar iki dünya mutluluğunu hak edeceklerdir.

Kur'an insanlara gönderilmiştir, onu anlayacak ve hükümlerini uygulayacak olanlar da insanlardır. Kur'an-ı anlamanın ilk şartı aklı kullanmak, Kur'an'ın Allah sözü olduğunu, Kur'an'ın anlaşılsın, öğüt alınsın ve hükümleri uygulansın diye indirildiğinin bilinciyle, muhatap olduğu bu ilahi hitabı anlamak için gereken çabayı göstermektir.

Elinizdeki çalışmada Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve sayıları seksen dokuzu bulan, Medine'de inen müminleri muhatap alan ayetleri tetkik etmeye çalıştık.

Araştırmamız bir giriş ve iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konuyu, önemini, amacını ve metodunu kısaca ifade ettik.

Birinci bölümde, Kur'an'da bulunan Mekki ve Medeni sureleri, hitap ve Kur'an-ı Kerim'de hitap şekillerini, Medeni surelerde müminlere yönelik hitapları ve Kur'an-ı kerim ve temel konularını izah etmeye çalıştık.

İkinci bölümde ise; Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Ey iman edenler!" diye başlayan ayetleri tespit edip konularına göre tasnifini yaptık. Tasnifi yapılan ayetleri Temel İslam kaynaklarının ışığında tetkik ettik.

Ders dönemiyle birlikte tez konusunun seçiminden bitimine kadar her konuda yardımlarını esirgemeyen, engin anlayışıyla devamlı bizi destekleyen başta Danışman Hocam Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ Bey'e, kıymetli hocalarıma, arkadaşlarıma ve sevgili eşim Mustafa Sarı'ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayşe SARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **I**
İÇİNDEKİLER ..... **III**
KISALTMALAR V

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ 1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI 1
3. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLAR 2

I. BÖLÜM

MEKKİ-MEDENİ SURELER VE KUR'AN-I KERİM'DE HİTAPLAR
1. MEKKİ ve MEDENİ SURELER. ..…….....….. …….. … ……3
2. HİTAP ve KUR'AN-I KERİM'DE HİTAP ŞEKİLLERİ…….....5
3. MEDENİ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR VE TASNİFİ...16
3.1. KUR'AN-I KERİM'DEKİ HİTAP AYETLERİ…… 16

II. BÖLÜM

EY İMAN EDENLER! DİYE BAŞLAYAN AYETLERİN TASNİFİ
1. İTİKADİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR 25
1.a.- İman ve İslam 25
1.b- İman Esasları 26
1.c- Allah'a ve Peygambere İman 27
1.d- Allah'tan Sakınmak 30
1.e- Peygamberin Çağrısına İcabet 32
1.f- Allah'a, Peygambere ve Ulul-Emre İtaat 32
1.g- Kitap Ehline ve Kâfirlere İtaat Etmemek 33
1.h- Şeytana Uymamak 35
1.ı- Müslüman Olarak Ölmek 37
2. FIKHİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR 37
2.1. KUR'AN HİTAPLARININ FIKIH USULCÜLERİNE GÖRE TASNİFİ.38
2.2. İBADAT: İBADETLERLE İLGİLİ HİTAPLAR: 39
2.2.a- İbadet ve Hayır 39
2.2.b- Abdest ve Gusül 40
2.2.c- Namaz ve Teyemmüm 42
2.2.d- Cuma Namazı 44
2.2.e- Oruç İbadeti 46
2.2.f- Zekât İbadeti ve İnfak 48
2.3. MUAMELATLA İLGİLİ HİTAPLAR 54
2.3.a- Vasiyet Şahitlik ve Yemin ..... ,, 54
2.3.b- Adalet ve Dürüstlük 57
2.4. AİLE ve MİRASLA İGİLİ HİTAPLAR 58
2.4.a- Eşlerle İyi Geçinmek ve Onların Haklarına Riayet Etmek 58
2.4.b- Nikâh ve Talak 60
2.4.c- İnanmayan Babalarınızı ve Kardeşlerinizi Dost Edinmeyin 64
2.5. BORÇLANMAYLA İLGİLİ HİTAPLAR 67

2.5.a- Borç Vermek ve Borç Almak 67
2.6. UKUBAT, MÜCAZATLA İLGİLİ HİTAPLAR 70
2.6.a- Cana Kıymanın Cezası 70
2.6.b- Avlanmak 72
3. CİHAT ALANIYLA İLGİLİ HİTAPLAR 79
3.a- Kur'an'da Cihat Kavramı 79
3.b- Allah Yolunda Cihat Etmek 79
3.c- Allah'ın Dinine Yardım etmek 93
3.d- Savaştan Kaçmamak 96
3.e- Savaşta Allah'ın Müslümanlara Yardımı 102
3.f- Müşriklerin Temiz Olmadığı 106
4. AHLAKİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR 108
4.1. ALLAH'A ve PEYGAMBERE KARŞI GÖREVLER 109
4.1.a- Allah'ı Zikir 109
4.1.b- Allah'a ve Peygambere Saygı 111
4.1.c- Yapmayacağı şeyi söylememek 121
4.2. İNSANIN KENDİ KİŞİLİĞİNE KARŞI GÖREVLERİ 123
4.2.a- Müminlerin Nitelikleri 123
4.3. AİLEDE AHLAKİ GÖREVLER 126
4.3.a- Kendini ve Aileni Ateşten Korumak 127
4.3.b- Aile İçi Mahremiyet 127
4.3.c- Eş ve Çocukların İmtihan Oluşu 128
4.4. TOPLUMSAL GÖREV ve SORUMLULUKLAR 129
4.4.a- Sosyal İlişkiler 129
4.4.b- Fasığın Getirdiği Haberi Araştırmak 130
4.4.c- Kötü huylardan kaçınmak 131
5. TEZKİR ALANIYLA İLGİLİ HİTAPLAR 132
5.a- Helali Haram Kılmamak 133
5.b- Ribadan kaçınmak 133
5.c- Haksız Kazançtan Kaçınmak 134
5.d- Allah'ın Yardımı 135
5.e- Temiz Gıdalardan Yemek 135
5.f- Sabırlı olmak 136
5.g- Konuşmada Usul 137
5.h- İçki Kumar ve Şans Oyunları 138
5.ı- Günahlardan Korunmak 139
5.j- Nasuh Tövbe ile Tövbe Etmek… 140
5.k-Sizden Olmayanları Sırdaş Edinmemek 141
5.l- Kâfirleri Dost Edinmemek 141
5.m- Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmemek 142
5.n- Hıristiyan ve Yahudileri Dost Edinmemek 143
5.o- Haham Ve Rahiplerin Haksız Kazançları 143
5.p- Allah'ın Gazap Ettiklerini Dost Edinmemek 144
SONUÇ 145
KAYNAKLAR 147
ÖZET 152
ABSTRACT 153

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen meal
a.y.	: Aynı yer
a.s.	: Aleyhi Selam
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin
bşk.	: Başkaları
c.c.	: Celle Celâluhu
c.	: Cilt
çev.	: Çeviri
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	: Hazreti
mad.	: Madde
mtrc.	: Mütercim
neş.	: Neşriyat
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu Anhu
s.a.s.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
TDİB	: Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ts.	: Tarihsiz
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden
v.	: Vefatı
ve başk.	: ve başkaları
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kadim olan kelamıdır. Arştan arza sarkıtılmış "habl-i metin" dir.[1] Genelde tüm insanlar, özelde muttaki müminler için indirilmiş en son ilahi bir nur ve kurtuluş vasıtasıdır. Tutunan hiçbir eli boş bırakmayan "en sağlam kulp" tur.[2]

O kendinden önce indirilen kitaplar gibi bir defada ve toptan değil; yaklaşık on üçü Mekke'de, on yılı da Medine'de olmak üzere toplam yirmi üç yılda; bir mana, bir maksat veya bir hükmü açıklayan ayetler, sureler halinde bölüm bölüm indirilmiştir. Bu indirme sosyal yapı; inanç ve kültür bakımından birbirinden farklı muhataplara farklı hitap tarzı ve farklı bir üslup ile gerçekleşmiştir.

Aslında Kur'an, insan içindir ve öncelikle insana hitap ederek gelmiştir. Onun ayetleri, başta Peygamberimize hitap eder, sonra da o dönemde yaşayan muhataplara seslenir, daha sonra da her coğrafya, her zaman ve her inançtaki tüm insanlığa, hatta insan ve cin topluluğuna hitap eder. İşte Kur'an'ın ibret ve hikmet dolu hitaplarından biri de: "Ey İman Edenler!" hitabıdır.

Bu çalışmada on yıllık Medine döneminde Cenab-ı Hakk'ın doğrudan müminlere yönelik hitapları incelenecektir. Müminlere yönelik hitapların hangi alanlarda yoğunlaştığı ve ne gibi mesajlar içerdiğini tasnife tabi tutarak, tahlil etmeğe ve değerlendirmeye çalışacağız. Dolayısıyla müminleri muhatap alan Medeni ayetleri anlamak, ayetlerin içerdiği muradı ilahiyi tespit edebilmek ve içerdiği hikmetleri ve hakikatleri kavrayabilmek için bu çalışmanın gerekli olduğuna kanaat getirdik.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Kur'an ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren örnek bir toplum oluşturmayı amaçlamış ve bu konuda ilk muhatap olarak da Mekke toplumunu seçmiştir. Başta inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere her konuda yanlışlıkları ile dikkat çeken Mekke toplumundan işe başlayarak, onların şahsında tüm insanlığı muhatap almıştır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın her insana ayrı ayrı hitabıdır. Bundan dolayı seviyesi ne olursa olsun Kur'an-ı Kerim 'i okuyan her insan, onda kendisine dair şeyleri bulacaktır.

Kur'an-ı Kerim 'in bütün insanlığı muhatap alan hitaplarının evrenselliğini dikkate alarak günümüz insanının anlayışını da göz önünde bulundurmak suretiyle, Kur'an'ın müminlere hitaplarını incelemeye çalışacağız. Kur'an-ı Kerim "Ey İman Edenler!" hitabıyla başlayan ayetlerle müminleri tedrici olarak inşa etmiştir. Bu inşa sürecinde inen seksen dokuz ayeti tespit edip ilgili makale, tez ve muhtelif eserlerin yanı sıra temel tefsir kaynakları, muhtelif eserler, makale ve tezler bağlamında araştırarak, Kur'an'ın, özellikle de müminlere inen ayetlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı ve bir nebze de olsa Kur'an-ı Kerim'e hizmet etmeyi amaçladık.

[1] Âl-i İmran, 3/103.
[2] Bakara, 2/256.

3. ARAŞTIRMANIN METODU ve KAYNAKLAR

Allah'ın kelâmı Kur'an, son peygamber Hz. Muhammed'e vahyedilmiştir ve takriben (609–610) yıllarında başlayan vahiy, bazen ayet ayet, bazen birkaç ayet, bazen da tüm sure olarak inmek suretiyle yirmi üç yılda tamamlanmıştır.[3] Yaklaşık yirmi üç yıl süren vahiy süresinin on üç senesi Mekke şehrinde, on senesi de Medine'de geçmiştir. Bu durumda surelerin bir bölümü Mekke'de bir bölümü ise Medine'de nazil olmuştur.

Bu sebeple çalışmamızın I. Bölümünde Mekki ve Medeni sureler ve bu sureler arasındaki farkları konumuz bağlamında kısaca inceledik. Ayrıca genel anlamda hitap, Kur'an-ı Kerim bağlamında hitap, hitap şekilleri ve Medine'deki hedefi olan müminlere yönelik hitapları inceledik. Bu incelemeyi yaparken öncelikle sözcükleri sonra bu sözcüklerin yer aldığı ayetleri tahlil ettik. Sözcük ve ayetlerin tahlilinde lügat ve tefsirlerden yararlandık. Yararlandığımız lügatlerin başında; İbn Manzur'un *Lisanü'l- Arab* ve Ragıb el- İsfehâni'nin *el- Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an,* tefsir itaplarının başında ise; Taberî'nin *el-Câmiu'l Beyân An Te'vili Âyi'-l Kur'an*, Kurtubî'nin *el-Câmi li Ahkâm'il- Kur'an,* vb. temel tefsir eserleri ve diğer kaynaklar gelmektedir.

Çalışmamızın II. Bölümünde ise Kur'an-ı Kerim'de "Ey İman Edenler!" hitabıyla başlayan ayetleri tespit ettik. Kur'an-ı Kerim'de bu şekilde başlayan seksen dokuz ayet vardır. Bu ayetler on dokuz surede geçmektedir. Tespit edilen ayetlerin konularına göre tasnifini yaparak, Kur'an'ın müminleri inşasında emirleri yasakları ve tavsiyelerini belirlemeye çalıştık. Bu bölümde ayrıca hitap şekillerinin daha iyi anlaşılması için, fıkıh usulcüleri tarafından nasıl anlaşıldığını ifade etmeye gayret ettik. Ancak onların tasnifini birebir uygulama yoluna gitmedik. Çünkü müminlere yönelik hitaplardan onların tasnifini aşan itikadi ve ahlaki içerikli ayetlerin bulunduğunu gördük.

Çalışma sürecinde faydalandığımız kaynakları dipnotlarda gösterdik. Kaynakları dipnotta gösterirken, yazar ismi, soy ismi, eser ismi, varsa cilt numaraları, sayfa numaraları ve baskı yer ve yılını sırasıyla verdik. Kaynakçanın oluşturulmasıyla da çalışmamızı sonlandırdık.

[3] Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri,* Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts. I, 13.

I. BÖLÜM

MEKKİ-MEDENİ SURELER VE KUR'AN-I KERİM'DE HİTAPLAR

1. MEKKİ VE MEDENİ SURELER

Kur'an'daki sureler genellikle Kur'an âlimleri tarafından Mekke'de ve Medine'de inen sureler olarak ikiye taksim edilir. Ancak bu taksimdeki görüşler üç noktada toplanmaktadır.[4]

a-Bazıları surelerin Mekki ve Medeni oluşunu ayetlerin nazil olduğu yere göre taksim etmektedirler. Bu sebeple Mekke'de inen ayetlere Mekki, Medine'de inen ayetlere ise Medeni ayetler adını vermişlerdir.[5]

b-Bazı müellifler ise Hz. Peygamberin hicretini nazar-ı itibara alarak ayetleri Mekki ve Medeni diye taksim ederler. Buna göre hicret öncesi inen ayetler Mekki, hicret sonrası inen ayetler ise Medenidir.[6]

c-Bazı müelliflere göre de ayetlerin muhatapları dikkate alınarak Mekkelilere hitap eden ayetlere Mekki, Medinelilere hitap eden ayetlere de Medeni ayetler demişlerdir. Daha başka bir ifadeyle ''Ey insanlar!'' hitabıyla başlayan ayetler Mekki kabul edilmiştir. Ne var ki Mekke'de inen ayetlerde de ''Ey iman edenler! hitabı bulunduğu gibi Medine'de inen ayetlerde de ''Ey İnsanlar!" hitabı bulunduğu için, bu tasnif pek tutarlı olmamıştır. Nitekim Nisa suresi ''Ey İnsanlar!" diye başladığı halde Medine'de nazil olmuştur. Keza Hac suresinin 77. ayeti Mekke'de nazil olduğu halde ''Ey iman edenler!'' diye başlamaktadır.[7]

Tabiin âlimlerinden Alkame ibn Kays, (v. 681) ''Ey iman edenler!'' diye başlayan bütün ayetlerin Medine'de indiğini söylemiştir.[8]

Ayrıca Mekki ve Medeni sureler dört neve ayrılır:
1- Surenin tamamı Mekki olur.
2- Surenin tamamı Medeni olur.
3- Mekki olan sure içinde bazı Medeni ayetler bulunur.
4- Medeni olan sure içinde bazı Mekki ayetler bulunur.

Böyle bir nevi ayırımını yaptıktan sonra, surelerin kaç tanesi Mekki kaç tanesi Medeni veya kaç tanesinin karışık olduğu üzerinde ulema ittifak edememiştir.[9]

Bir surenin Mekki veya Medeni olduğunu tespit, onda ekseriyeti teşkil eden ayetlere göredir. Bazen da surenin başlangıcına göre bu tespit yapılmıştır. Mesela surenin başlangıcı Mekke'de inmişse bu sureye Mekki denmiştir. Medine'de inmişse Medeni denmiştir. Ancak en meşhur olan görüşe göre surenin başlangıcı hicretten önce inmişse o sureye Mekki, hicretten sonra inmişse o sureye Medeni denir. Bu kaydedildikten sonra şu ve şu ayetlerin dışında bu sure Mekkidir veya Medenidir diye istisnalar için not düşülür. Suyûtî'ye (v. 911/1505) göre

---

[4] Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir usulü,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971, s.57.
[5] İbn Kesir**,** İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* (çev. Bekir Karlığa-. Bedrettin Çetiner*),* Çağrı Yayınları, İstanbul 1983, I, 315-316.
[6] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* I, 315-316.
[7] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* I, 316.
[8] el-Kurtubî, Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an,* Kahire 1935, I, 229; VI, 31.
[9] Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah *el-Burhân fi Ulûmi'l Kur'an*, Daru'l-Turas, Kahire ts, I, 193-196; es-Suyutî, Ebu Fadl Celaleddin Abdurrahman İbni Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an*, (tahk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Menşuratü Rıda, 1323, I, 10-12.

surelerin seksen iki tanesi Mekki, yirmi tanesi Medeni ve geriye kalan on iki tanesi ihtilaflıdır. Ubey b. Ka'b'a (v. 35/656) göre seksen yedisi Mekki, yirmi yedisi Medenidir. Nöldeke'ye göre doksan tanesi Mekki, yirmi dört tanesi de Medenidir. Mısır Meliki Fuat'ın 1342 de ilmi bir heyet tarafından tetkik ettirerek bastırdığı Mushaf'a göre, surelerin seksen altısı Mekki, yirmi sekizi Medenidir. Bu Mushaf'ın her suresi başında, sürenin Mekki veya Medeni oluşu, Mekki sürelerde medeni olan ayetler, medeni sürelerde Mekki olan ayetler, her sürenin hangi sureden sonra indiği, her sürenin ihtiva ettiği ayet sayısı bildirilmektedir.[10]

Suyûtî (v. 911/1505) *"el-İtkan"* adlı eserinde belirttiğine göre: "Medine'de inen surelerin yirmisi üzerinde ittifak, on ikisi üzerinde ihtilaf vardır. Bunun dışındaki sureler Mekkidir; Bakara, Âl-i İmran, Nisa, Enfal, Tevbe, Nur, Ahzab, Muhammed, Fetih, Hucurat, Hadid, Mücaddele, Haşr, Mümtehine, Cuma, Münafikun, Talak, Tahrim ve Nasr sureleridir. Medeni olduğunda ihtilaf bulunan on iki sure ise şunlardır: Fatiha, Rad, Rahman, Saf, Teğabun, Tatfif, Kadr, Beyyine, Zilzal, İhlâs, Felak, Nas sureleridir. Geriye kalan seksen iki surenin Mekki olduğu ittifakla kabul edilmiştir."[11]

Surelerin bir kısmı tamamen Mekki veya Medeni olacağı gibi, bir kısmı da birkaç ayetin dışında Medeni, birkaç ayetin dışında Mekki olabilir. Bütünü Mekki olan surelerin örneği Müddessir suresidir. Bütünü Medeni olan surelerin örneği Âl-i İmran suresidir. Birkaç ayetin dışında bütünüyle Medeni olan surelerin örneği ise Hac suresidir. Çünkü dört ayetinin dışında bütünü de Medenidir.[12]

Muhammed İzzet Derveze de (v. 1984) sure ve ayetlerin Mekki ve Medeniliğini tespitte hicret taksimini esas almakta ve bu yöntemin daha doğru ve kapsayıcı olduğunu kabul etmektedir. Ona göre Medine şehrinde vuku bulmasa bile hicretten sonra meydana gelen tüm gelişme ve olaylarla ilgili inen sure ve ayetlere Medeni ayetler denir. Ayetlerin inişi gerek hicret esnasında olsun gerek Medine dışında cereyan eden savaşlar esnasında ve gerekse Resulullahın yolculuğu, fetihleri veya haccı sırasında Mekke'de bulunduğu esnada olsun durum değişmez. Kur'an'ın bu dönemde inen ayet ve sureleri Medeni olarak kabul edilir. Kur'an'ın Medeni bölümleri, ayet sayısı olarak Kur'an'ın üçte birini ve hacim olarak da üçte birinden biraz fazlasını oluşturur. Kur'an'ın dörtte birini veya dörtte birinden biraz fazlasını oluşturan surelerin bazısı hakkında ise Mekki mi, Medeni mi olduğu hususunda ihtilaf vardır.[13]

Sureleri Mekki ve Medeni olarak tasnif eden ve bunlar arasında kısmi üslup farklılıklarının varlığını kabul eden Derveze'ye (v. 1984) göre aslında Kur'an'ın Mekke ve Medine şeklinde iki evresi birbirinden tamamen kopuk ve bağımsız dönemler değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim 'in Mekke dönemi İslam davetinin temellerini atmış, ana esaslarını vazetmiştir. Medine dönemi ise vazedilen bu esasları bir yandan pekiştirmeye, öte yandan bu esasları daha yaygın zeminde genişletmeye çalışmıştır. Biz çalışmamızda Medeni surelerde yer alan müminlere yönelik hitapları incelerken, ayetlerin hicrete göre tasnifini esas aldık.

---

[10] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* s.59-60.

[11] ez-Zerkânî, Muhammed Abdül Azim, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an,* Matbaatu İsa el- Babi el- Halebi, II. Baskı, Mısır 1360, I, 190-191.

[12] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* I, 318.

[13] Derveze, Muhammed İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev.: Mehmet Yolcu, Yöneliş yayınları, İstanbul 1989, II, 6-7.

2. HİTAP ve KUR'AN-I KERİM'DE HİTAP ŞEKİLLERİ

"Sözlükte hitap; söz, mektup, mesaj, not, bir kişiye, gruba veya topluluğa söz söyleme, nutuk, söylev, sözü birine veya birilerine yöneltme, seslenme"[14] anlamına gelir. "Hitap; "seninle başkası arasında geçen her türlü kelamdır" şeklinde de tanımlanmaktadır."[15] Başka bir ifade ile hitap, duyguların, düşüncelerin metotlu, planlı, programlı ve bir maksada binaen, düzgün, etkili bir ifade ile başkalarına anlatılmasıdır. İnsanın ihtiyaç, fikir ve davasını öteki insanlara duyurma aracı olan hitabetin bir tanımı da şöyle yapılmaktadır: "Bir şeyler anlatmak için sözü başkasına yöneltmektir. Bu anlamda hitabet, insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı günden beri devam ede gelmektedir. Çünkü konuşmak, insana özgü bir nimet ve özelliktir."[16]

"Kur'an'daki hitaplar, Kur'an ilimleri konularından birisidir. Müfessirin bilmesi gereken temel konulardandır. Bundan dolayı Kur'an ilimleri ile ilgilenen âlimler, tefsir usulünde bu konuya yer vermişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekilleri konusunda ihtilaf vardır."[17] Zerkeşî'ye (v. 7961392) göre Kur'an-ı Kerim'de kırk hitap şekli geçmektedir. Suyûtî (v. 911/1105) otuz dört hitap şekline yer vermiştir.[18]

Genellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan hitaplar üç kısma ayrılır.
1- Hz. Peygambere olan hitaplar,
2- Hz. Peygamber hariç diğer insanlara yöneltilen hitaplar,
3- Hem Hz. Peygambere hem de onun dışındakilere yapılan hitaplardır.

"Bunlara ait örnekler hemen hemen her sayfada rastlanacak kadar çoktur. Kur'an-ı Kerim'de pek çok olan hitaplar kendi aralarında bir tasnife tabi tutulacak olursa, bunlar otuz üç kısımda mütalaa edilebilir."[19] Bu hitaplar örnekleri ile şöyledir

Umumun Kastedildiği Âmm Hitap: **خطاب العام والمراد به العموم**

إِنَّ اللهَ لاَ يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

"Şüphesiz Allah, insanlara hiç zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler."[20]

Hususun Kastedildiği Has Hitap: **خطاب الخاص والمراد به الخصوص**

يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

[14] Neccar, Muhammed Ali ve diğerleri, *el- Mu'cemu'l Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, s.243; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s.495; Medkûr, İbrahim ve diğerleri, el *Mu'cemu'l Veciz*, Vizaretü't Terbiyeti ve't Ta'lim, Mısır 1994, s.202; Karaman, Fikret ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2007, s.262.
[15] İbn Manzur, Cemalûddin Muhammed *Lisanu'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir), Darü'l Maârif, Kahire ts., XIII, 1194; İbn Faris, Ebi Hüseyin Ahmed b. Zekeriya, *Mu'cemu Makayisi'l Luğa*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Daru'l Fikr, Dimeşk 1979, II, 198.
[15] Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşat*, Aksa Yayınları, Bursa 1998, s.5.
[16] Akpınar, Ali, *Kur'an'ın Hitapları*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya 2013, s.11.
[17] Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 217.
[18] Suyutî, *el-Itkan*, IV, 109-119.
[19] Suyutî, *el-Itkan*, II, 33-35; Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 217-253.
[20] Yunus, 10/44.

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir." [21]

Umumun Kastedildiği Has Hitap: **خطاب الخاص المراد به العموم**

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ

"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın."[22]

Buradaki hitap Peygambere ise de talak yapan herkese de caridir

Hususun Kastedildiği Âmm Hitap: **خطاب العام المراد به الخاص**

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِنْ لَا يَعْلَمُونَ

"Onlara: İnsanların iman ettiği gibi siz de iman edin, denildiği vakit…"[23]

Bu çeşit hitabın Kur'an-ı Kerim'de bulunup bulunmaması konusunda ihtilafa düşülmüştür. Bazı alimler bu nevi hitabı inkâr etmiş olsalar da bir vakıa olarak bu çeşit hitap Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır. Kaynaklarda insanlardan kastedilenin Abdullah b. Selam olduğuna dair rivayetler yer almaktadır.

Cinse Hitap: **خطاب الجنس**

يَا اَيُّهَا النَّاسُ — *"Ey insanlar!"*[24]

"Bu hitapta insanların her ferdi değil de insanın cinsi kastedilmektedir. Çünkü mükellef olmayan bu hitabın muhatabı değildir. Bu hitap daha çok Mekke ehline yapılmıştır. Usulcülere göre Hz. Peygamber (s.a.v.) يَا اَيُّهَا النَّاسُ hitabının içine girmektedir."[25]

Nev'e (Çeşit, Tür) Hitap: **خطاب النوع**

يَا بَنِى اِسْرَائِيلَ — *"Ey İsrail oğulları!"*[26]

"Bu hitapla Yakup oğulları kast olunur."[27]

---

[21] Maide, 5/67.
[22] Talak, 65/1.
[23] Bakara, 2/13.
[24] Bakara, 2/21, 168; Nisa, 4/1, 170, 174; A'raf, 7/158; Yunus, 10/23, 57, 104, 108; Hac, 22/1, 5, 49, 73; Neml, 27/16; Fâtır, 35/3, 5, 15; Lokman, 31/33; Hucurât, 49/13. Başında nida harfi olmadan **(أيها الناس)** (Ey insanlar) şeklinde sadece Nisa süresinin 133. ayetinde gelir.
[25] Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 226–227.
[26] Bakara, 2/40.
[27] Çiçek, M. Halil, *Ebu'l Bekâ el-Kefevî'nin Külliyatında Tefsir ve Kur'an İlimleri,* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992, s.244.

خطاب العين **Zata Hitap:**

Kişinin bizzat kendisine, kendi ismi ile yapılan hitaptır. يَا نُوحُ ,يَا اٰدَمُ يَا اِبْرٰهِيم gibi hitaplar... Bu hitabın tabiatında bir samimiyet söz konusudur. Hitap bizzat Âdem Peygambere, Nuh Peygambere ve İbrahim Peygambere yapılmıştır.

يَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ

"Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin."[28]

يَا نُوحُ اهْبِط بِسَلَامٍ

"Ey Nuh! Selam ve bereketlerle (gemiden) in!"[29]

يَا اِبْرٰهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا

"Ey İbrahim!" Rüyayı gerçekleştirdin."[30]

"Kur'an-ı Kerim'de "Ya Muhammed!" şeklinde hitap yer almaz. Peygamberimizi onurlandırmak ve yüceltmek için "Ey Peygamber", "Ey Resul" şeklinde hitaplar yer almaktadır. Bu Peygamberimize (s.a.v.) has bir durumdur."[31] "Bu aynı zamanda Müminlere, Hz. Peygamberi kendi ismi ile çağırmamaları konusunda bir eğitimdir."[32]

خطاب الذُّم **Zem (Yerme) Hitabı:**

"Bu hitap şeklinde, kâfirleri yermek için; onlara hoş olmayan kâfir sıfatıyla hitap edilmesi tercih edilmiştir."[33] "Bu hitap şekli hakaret ifade ettiği için Kur'an'da iki yerde geçmektedir."[34] Şimdi aşağıdaki iki ayeti inceleyelim.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ

"Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin!"[35]

قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ

"De ki: Ey kâfirler!"[36]

خطاب الكرامة **Teşrif (Şeref Verme) Hitabı:**

وَيَا اٰدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَزَوْجُكَ

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşin"[37]

---

[28] Bakara, 2/35.
[29] Hud, 11/48.
[30] Sâffât, 37/105.
[31] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 228; Suyûtî, *el-Itkan,* III, 109.
[32] Suyutî, *el-Itkan,* III, 110.
[33] Çiçek, *Ebu'l Bekâ el-Kefevî'nin Külliyatında Tefsir ve Kur'an İlimleri,* s.244.
[34] Suyutî, *el-Itkan,* III, 110; Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 230.
[35] Tahrim, 66/7.
[36] Kâfirun, 109/1.
[37] A'râf, 7/19.

اُدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ اٰمِنِينَ

"Oraya emniyet ve selâmetle girin"[38]

خطاب لإهانة **İhane (Hakaret) Hitabı:**

Muhataba hakaret içeren hitaptır.

فَاِنَّكَ رَجِيمٌ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ

"Artık kovuldun lanet senin üzerine olacaktır."[39]

"Şeytan Allah'ın Âdem'e secde edin emrine ben ondan üstünüm beni ateşten onu topraktan yarattın diyerek kıyasta bulunmuştur. Allah'ın buradaki emri nasstır. İblis nassa karşı kıyas yaparak bu ağır uyarıya maruz kalmıştır. Bu kibrini devam ettirerek ebedi lanete uğramıştır."[40]

خطاب التهكم **Alay Etme Hitabı:**

ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ

"Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"[41]

خطاب الجمع بلفظ الواحد **Tekil Siğası İle Çoğula Hitap:**

يَا اَيُّهَا الْاِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

"Ey insan! İhsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"[42]

Görüldüğü gibi tekil kullanılan "insan" ifadesi bütün insan cinsini ifade etmektedir. Haccac hutbesinde "ey insan ve hepiniz bu insansınız" diyordu.[43]

خطاب الواحد بلفظ الجمع **Çoğul Siğası İle Tekile Hitap:**

يَا اَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا

"Ey Peygamber! Temiz olan şeylerden yiyin; güzel işler yapın."[44]

"Buradaki hitap Hz. Peygamber'dir. Çünkü onunla beraber başka bir resul olmamıştır."[45]

---

[38] Hicr, 15/46.
[39] Hicr, 15/34–35.
[40] Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Gayb,* Mektebü'l İ'lamü'l İslamiye, 3. Baskı, Beyrut 1211, XIX, 182-183.
[41] Duhân, 44/49**.**
[42] İnfitâr, 82/6.
[43] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 233.
[44] Müminûn, 23/51.
[45] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.194.

Tesniye Lafzıyla Hitap: **خطاب الواحد بلفظ الاثنين**

اَلْقِيَا فى جَهَنَّم

"Haydi, ikiniz her inatçı kâfiri, cehenneme atın!"[46]

"Zerkeşi (v.796/1392) burada kastedilenin cehennemin bekçisi malik olduğunu söylemektedir. Ferrâ (v. 823) ise "burada murat, cehennem bekçisi ile zebanilerdir. Çünkü bir grup en az üç kişiden oluşur" demektedir."[47]

Tekil Lafzıyla Tesniyeye Hitap: **خطاب الاثنين بلفظ الواحد**

فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسٰى

"Firavun: Rabbiniz de kimmiş, ey Musa? Dedi."[48]

"Sizin ikinizin Rabbi kim diye hitap edince, Ya Harun! Hitabı mevcut değildir. Fakat ey Musa hitabı, hitabın Harun'a da aidiyetini göstermektedir."[49]

Tekilden Sonra Çoğula Hitap: **خطاب الجمع بعد الواحد**

وَمَا تَكُونُ فى شَاْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْاٰنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ اِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا

"Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir."[50]

"Bu hitapta geçen ilk iki fiil tekil, üçüncü fiil ise çoğuldur. Bu hitap Peygamber (s.a.v.)'e yapılmıştır. İbnü'l Enbari üçüncü fiilin çoğul gelmesinin sebebi ümmetinde Peygamber ile birlikte dâhil olduğunu ifade etmek içindir."[51]

Başkası Kastedildiği Halde Ayn'a Hitap: **خطاب العين والمراد غيره**

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ اتَّقِ اللهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ

"Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme."[52]

"Hitap Hz. Peygambere olmakla birlikte kastedilen müminlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'tan hakkı ile korkardı. Kâfir ve münafıklara itaatten münezzehtir. Bunun delili de yukarıdaki ayeti kerimedir."[53]

---

[46] Kaf, 50/24.
[47] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 239.
[48] Tâhâ, 20/49.
[49] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 240.
[50] Yunus, 10/61.
[51] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 241.
[52] Ahzâb, 33/1.
[53] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 242.

İbret Alma Hitabı: **خطاب الاعتبار**

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِن لاَّ تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ

"Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Ant olsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."[54]

"Salih Peygamber kavmine bu şekilde hitapla vazu nasihat etmiş, geri kalanlar için de bu sözler bir ibret numunesi olmuştur."[55]

Şahsa Hitaptan Sonra Hitabı Başkasına Yöneltmek:
خطاب الشخص ثم العدول إلي غيره

فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ

"Eğer (onlar) size cevap veremiyorlarsa…"[56]

"Buradaki hitap Peygamberedir. Hemen akabinde kâfirlere şu hitap yöneltilmiştir."[57]

فَاعْلَمُوا اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللهِ

"Bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir."[58]

"Bu hitabın kâfirlere yapıldığının delili de ayetin devamında gelmektedir."[59]

فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

"Artık siz Müslüman oluyor musunuz?"[60]

"Bu örnekte görüldüğü gibi hitap ilk önce Peygamber (s.a.v.)'e hemen sonrasında kâfirlere yöneltilmiştir."[61]

Telvin (İltifat arz eden) Hitabı: **خطاب التلوين**

"Genel itibari ile âlimlerimiz bu hitap şeklini iltifatın bizzat kendisi olarak ifade etmektedirler. İltifat dinleyici konuya çekmek ve dinleyicinin dikkatini dağıtmamak için aynı üslûpla devam ediyormuş hissi verip konuşmayı bir üsluptan başka bir üsluba aktarmaktır."[62]

وَمَا اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا

"…faizden verdiğiniz…"[63] Buradaki hitap muhataba iken, ayet sonunda;

---

[54] A'râf, 7/79.
[55] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.195.
[56] Hûd, 11/14.
[57] Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 245.
[58] Hûd, 11/14.
[59] Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 245.
[60] Hûd, 11/14.
[61] Zerkeşî, *el-Burhan*, II, 245.
[62] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.195.
[63] Rûm, 30/39.

فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ

"...kat kat artıranlar işte onlardır." İfadesinde gaibe geçilmektedir.

وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا

"Rableri onlara gayet temiz bir şarap içirmiştir."[64] Burada hitap gaibedir. Bu ayetten sonraki ayette muhataba geçilmektedir.

اِنَّ هٰذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً

"Bütün bu nimetler şüphe yok ki sizin için bir mükâfattır."[65] Bu hitap şeklinde muayyen bir hitaptan başka bir hitaba da geçilebilir. Mesela;

اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا

"Biz seni şeksiz ve şüphesiz şahit olarak gönderdik."[66] Hitabından sonra;

لِتُؤْمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِه

"Allah'a ve Peygamberine iman edersiniz."[67] Şeklinde gayra hitap edilmiştir."[68]

Cansızlara Akıllılar Gibi Hitap: **خطاب الجمادات من يعقل**

Allah (c.c.) cansız varlıklara, akıllılara hitap ettiği gibi seslenmiştir; ayrıca onları da konuşturmuştur.

يَا نَارُ كُونى بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰى اِبْرٰهيمَ

"Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!"[69]

Ateş de Allah'ın bu emrini hakkı ile yerine getirmiştir.

Tehyiç (Teşvik) Hitabı: **خطاب التهييج**

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ اتَّقُواْ اللّهَ وَذَرُواْ مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin."[70] "Allah (c.c.), bu hitabında kastedilen topluluğu iman vasfıyla vasıflandırmaktadır. *"Eğer gerçekten inanıyorsanız"* ifadesi ile faizin terk edilmesine teşvik vardır. Mümin olanın da yapacağı şey budur."[71]

---

[64] İnsan, 76/21.
[65] İnsan, 76/22.
[66] Feth, 48/8.
[67] Feth, 48/9.
[68] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.195.
[69] Enbiyâ, 21/69.
[70] Bakara, 2/278.
[71] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.196.

İğdab (Öfkelendirme) Hitabı: **خطاب الإغضاب**

اَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونى وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمينَ بَدَلًا

"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve onun soyunu mu dost ediniyorsunuz? Oysa onlar sizin düşmanınızdır. Zalimler için bu ne fena bir değişmedir!"[72]

"İblis, kendisinin insandan daha üstün olduğunu iddia ederek Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Buna rağmen Hz. Peygamberin peygamberliğine kibirlerinden karşı çıkan kâfirlere bu hitap yapılmıştır."[73] Bu ayeti kerimede, gazap ve tehdit yer almaktadır.

Teşvik Hitabı: **خطاب التشجيع والتحريض**

اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الَّذينَ يُقَاتِلُونَ فى سَبيلِه صَفًّا كَاَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ

"Allah, kendi yolunda kenetlenmiş bir yapı gibi saf bağlayarak savaşanları sever."[74] Bu hitap şeklinde, Allah (c.c.) Müslümanları düşmanlarına karşı savaşmaya teşvik etmektedir."[75]

Tenfir (Nefret Ettirme) Hitabı: **خطاب التنفير**

وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَاْكُلَ لَحْمَ اَخيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ تَوَّابٌ رَحيمٌ

"Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir."[76]

"Kur'an-ı Kerim, bu hitap şeklinde muhatabın uzak durması gereken fiilden muhatabı nefret ettirerek bu fiilden uzak durmasını istemektedir. Bu ayeti kerime gıybet yapan kimsenin ne kadar kötü bir neticeye ulaşacağını aksettirmektedir. Bu ayet aynı zamanda, hiç kimsenin böyle bir neticeye ulaşmayı istemeyeceğini işaret etmekte, canlı bir kardeşinin etini değil ölü olanını zikretmesi, böyle bir hareketin fenalığının büyüklüğüne işarettir."[77]

Şefkat ve Acıma Hitabı: **خطاب التحنن والإستعطاف**

قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ اِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَميعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحيمُ

"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!"[78]

---

[72] Kehf, 18/50.
[73] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* XXI, 136-137.
[74] Saff, 61/4.
[75] Yazır, Elmalılı Muhmmed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili,* Eser Yayınları, İstanbul 1971, II, 419-420.
[76] Hucurât, 49/12.
[77] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* s.197.
[78] Zümer, 39/53.

"Şefkat, sözlükte merhamet etmek, acımak anlamındadır."[79] Allah'ın, merhameti insanlar üzerindeki şefkatidir. İnsanda var olan şefkatinde kaynağı Allah'tır.

Sevdirme Hitabı: **خطاب التحبيب**

اِذْ قَالَ لِاَبِيهِ يَا اَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ

"Babacığım! Duymayan, görmeyen bir şeye niçin taparsın?"[80]

يَا بُنَيَّ اِنَّهَا اِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ

"Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa…"[81]

Kur'an bu hitap şeklinde Peygamberlerin akrabalık bağlarını ön plana çıkarıp hitap etmelerini kapsamaktadır. Akrabalık, sevginin anahtarıdır. Akrabalık insanların birbirlerine karşı bir muhabbet beslemelerini sağlamaktadır.

Aciz Bırakma Hitabı: **خطاب التعجيز**

Bu hitap şeklinde Kur'an, insanoğluna Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü göstermektedir. Allah'ın izni olmadan insanoğlu hiçbir şey yapamaz. Nitekim Kur'an-ı Kerim, yüzyıllardan beri bütün düşmanlarının aciz kaldığı, yapamadığı meydan okumalar yapmıştır. Şimdi bu hitap şeklini incelemeye çalışalım.

فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِه

"Haydi, onun benzeri bir sure getirin…"[82]

فَادْرَؤ عَنْ اَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ

"Canlarınızı ölümden kurtarın bakalım!"[83]

Üzüntü ve Hasret Hitabı: **خطاب التحسر والتلهف**

قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ *"De ki: Kininizden (kahrolup) ölün!"*[84]

Yalanlama Hitabı: **خطاب التكذ يب**

قُلْ فَاْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"De ki: Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun."[85]

[79] Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* s.614- 615.
[80] Meryem, 19/42.
[81] Lokman, 31/16.
[82] Bakara, 2/23.
[83] Âl-i İmrân, 3/168.
[84] Âl-i İmrân, 3/119.
[85] Âl-i İmrân, 3/93.

Onurlandırma Hitabı: **خطاب التشريف**

قل آمنا

"De ki: İman ettik."[86]

"İman, Müslüman için büyük onurdur. Aynı zamanda Müslüman için hareket kaynağıdır. Allah'ın Müslüman'ı bu sıfatla vasıflandırması ise en büyük onurdur."[87]

Olmayan Bir Şeye Hitap: **خطاب المعدوم**

Tabii olan şudur ki hitaplar var olana yapılır. Ancak alimler olmayana hitabı da uygun bulmuşlardır. Aslında bu hitap, mevcut olana tabi olan bir hitaptır.

يَا بَنِي آدَمَ

"Ey Âdemoğulları!"[88]

Övgü Hitabı: **خطاب المدح**

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا

"Ey iman edenler!"[89]

"Bu hitap çoğunlukla, Medineli Muhacir ve Ensar'ı Mekkelilerden ayırt etmek ve onları tebcil etmek içindir."[90] "Müminleri övmek için iman vasfıyla hitap edilmiştir."[91]

"Allah (c.c.), insanın herhangi bir vasfını ön plana alarak insana övgü ile hitap etmektedir. İnsan tabiatı gereği övülmeyi, takdir edilmeyi sever. İnsan, özellikle sevdiği, önem verdiği bir sıfat ile çağrılırken, kendisinde hitap edene karşı bir şükran hisseder. Bu çağırılma şekli muhatapta şükran hissi uyandırdığı gibi muhatabın hitap sahibini dikkatli bir şekilde dinlemesini de sağlar. Esasen övgü ile hitap, önem vermenin saygı veya sevgi göstermenin de güzel bir ifadesidir."[92] Şimdi de bu hitap şekline birkaç örnek vermeye çalışalım.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اسْتَعينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرين

"Ey müminler! Sabır ile salât ile yardım isteyiniz. Şüphe yok ki Allah Teâlâ sabredenlerle beraberdir."[93]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِه وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

"Ey o bütün iman edenler! Allah'a nasıl korunmak gerekse öyle korunun, hakkı ile muttaki olun ve her halde Müslim olarak can verin." [94]

---

[86] Âl-i İmrân, 3/74.
[87] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.197.
[88] A'râf, 7/26.
[89] Bakara, 2/104.
[90] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 228–229.
[91] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s.193.
[92] Çiçek, *Ebu'l Bekâ el-Kefevî'nin Külliyatında Tefsir ve Kur'an İlimleri,* s.244.
[93] Bakara, 2/153.
[94] Âl-i İmrân, 3/102.

"Bu hitap, bir övgü hitabıdır. Bir rivayete göre iman edenlere Tevrat'ta hitap "Ey miskinler!" tarzında idi. Kur'an'a inananlar ise, "Ey iman edenler!" hitabıyla şereflendiler ve bu hitapla iman üzere sebat ve devam üzere olmaya, imanın gereklerini yapmaya teşvik edildiler."[95]

Bu hitap ile başlayan ayetler inananlara birçok hükümler bildirmektedir. Onları imanlarını korumaya çağırmakta ve imanlarının gereğini yerine getirmeye davet etmektedir. Yüce Allah bu ifade ile iman edenleri direk muhatap almakta ve onların imanlarını harekete geçirmektedir. "Bu hitap ile alakalı olarak İbn Mesut'tan aktarılan bir rivayet te şöyledir: "Yüce Allah'ın 'Ey iman edenler' çağrısını duyduğun zaman can kulağıyla dinle. Çünkü bu çağrıdan sonra O, ya hayırlı bir işi sana emrediyordur, ya da seni kötü bir şeyden sakındırıyordur." [96]

"Övgü hitabında herhangi bir hitabın insanlara mal edilmesi de söz konusudur. Allah (c.c.), *"Ey iman edenler!"* derken ey imanı sahiplenen insanlar, iman sizin için önemli bir vasıftır. Bu imanınızın gereği olan prensipleri size sunuyorum, bunları güzelce dinleyip, hayatınızda uygulamaya koyunuz. Bu iman etmiş olmanızın bir gereğidir demektedir. Kur'an'daki övgü hitabı bu çerçevede gerçekleşmiştir."[97]

Ey iman edenler! Kur'an-ı Kerim'de toplam 89 yerde geçmektedir. Bunlar sırası ile; **Bakara**, 2/104, 153, 172, 178, 183, 208, 254, 264, 267, 278, 282; **Âl-i İmran**, 3/ 100, 102, 118, 130,149, 156, 200; **Nisa**, 4/19, 29, 43, 59, 71, 94, 135, 136, 144; **Maide**, 5/1, 2, 6, 8, 11, 35, 51, 54,57, 87, 90, 94, 95, 101, 105, 106; **Enfa**l, 8/15, 20, 24, 27, 29, 45; **Tevbe**, 9/23, 28, 34, 38, 119,123; **Hac**, 22/77; **Ahzab**, 33/9, 41, 49, 53, 56, 69, 70; **Muhammed**, 47/7, 33; **Hucurat,** 49/1, 2,6, 11, 12; **Hadid**, 57/28; **Mücadele,** 58/9, 11, 12; **Haşr**, 59, 18; **Mümtehine**, 60/1, 10, 13; **Saf**,61/2, 10, 14; **Cuma**, 62/9; **Münâfikûn,** 63/9;**Teğabun**, 64/14;**Tahrim,** 66/6, 8.

[95] Suyutî, *el-Itkan*, II, 43.
[96] Suyutî, *el-Itkan*, II, 43; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, I, 148.
[97] Naz, Mehmet Selim, *Kur'an-ı Kerim'de Hitap Şekilleri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensttüsü, Van 2010, s.65.

3. MEDENÎ SURELERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR ve TASNİFİ

3.1. KUR'AN-I KERİM'DEKİ HİTAP AYETLERİ

"Aslında Kur'an, insan içindir ve öncelikle insana hitap ederek gelmiştir. Onun ayetleri, başta Hz. Peygamber'e hitap eder, sonra o dönemde yaşayan muhataplara seslenir, daha sonra ise her coğrafya, her zaman ve her inançtaki tüm insanlığa, hatta ins ve cin topluluğuna hitap eder. Ama onun inananlara hitabı bir başkadır."[98]

"Kur'an'ın ibret ve hikmet dolu bazı hitapları şunlardır: Ey İnsanlar! Ey Âdemoğulları! Ey Nuh'un çocukları! Ey Cin ve insan topluluğu! Ey Kitap Ehli! Ey İsrail oğulları! Ey Kâfirler! Ey Cahiller! Ey sapkınlar! Ey Mücrimler! Ey Peygamber! Ey Peygamberin Hanımları! Ey benim kullarım! Ey huzura ermiş nefis! Ey İman edenler!"[99]

Ey İnsanlar!

"Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de yirmi biri çoğul, ikisi tekil olmak üzere yirmi üç kere yer alır. Nisa ve Hac sureleri bu ifade ile başlar. Ey insanlar diye başlayan bu ayetlerinde Yüce Allah, kullarına genel olarak nimetlerini hatırlatmakta ve onları Yüce Allah'a inanmaya, yalnızca O'na kulluk etmeye çağırmaktadır. Ey iman edenler diye başlayan ayetlerde özel emir ve yasaklar bildirilirken, burada genel çağrılarda bulunulmuştur."[100]

On dokuz ayette doğrudan insanlığa seslenilirken dört ayette ise "de ki" ifadesinin ardından hitap gerçekleştirilmiştir. İşte Kur'an'ın insana ve tüm insanlığa çağrıları:

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذى خَلَقَكُمْ وَالَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız." (Bakara 21)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُواْ مِمَّا فِي الأَرْضِ حَلاَلاً طَيِّباً وَلاَ تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

"Ey insanlar! Yeryüzündeki nimetlerin helal, temiz olanlarından yiyin. Fakat şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o size apaçık bir düşmandır." (Bakara Suresi 168)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللهَ الَّذى تَسَاءَلُونَ بِه وَالْاَرْحَامَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقيبًا

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir." (Nisa Suresi 1)

[98] Akpınar, Ali *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, Kitap Dünyası Yayınları, II. Baskı, Konya 2013, s.12.
[99] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı,* s.12.
[100] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı,* s.13.

يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَاٰمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرُوا فَاِنَّ لِلّٰهِ مَا فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

"*Ey insanlar, Resul size, Rabbinizden hakkı (gerçeği) getirdi. Kendi yararınıza olarak ona inanın. Eğer inkâr ederseniz, bilin ki göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Allah bilendir, hikmet sahibidir."* (Nisa Suresi 170)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا

"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir delil (Muhammed) geldi ve size apaçık bir nur indirdik." (Nisa Suresi 174)

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنّى رَسُولُ اللّٰهِ اِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذى لَهُ مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ يُحْيِ وَيُمِيتُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ الَّذى يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَكَلِمَاتِه وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"*De ki; Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah'ın resulüyüm. O Allah ki, göklerin ve yerin bütün mülkü O'nundur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Öldüren de dirilten de O'dur. Bundan dolayı gelin, Allah'a ve resulüne iman edin. Allah'a ve Allah'ın bütün kelâmlarına iman etmiş bulunan o ümmî peygambere, evet ona uyun ki, hidayete erebilesiniz."* (Araf Suresi 158)

فَلَمَّا اَنْجٰيهُمْ اِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ثُمَّ اِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

"Fakat onları kurtarınca, onlar yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. Bu sadece dünya hayatının geçici metaıdır. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz." (Yunus Suresi 23)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِى الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ

"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüller derdine bir şifa, müminlere bir hidayet ve rahmet geldi." (Yunus Suresi 57)

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنْ كُنْتُمْ فى شَكٍّ مِنْ دينى فَلَا اَعْبُدُ الَّذينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلٰكِنْ اَعْبُدُ اللّٰهَ الَّذى يَتَوَفّيكُمْ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنينَ

"*De ki: "Ey insanlar! Eğer benim dinimde şüpheniz varsa, şunu bilin ki, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Lâkin sizin de canınızı alacak olan Allah'a taparım. Bana müminlerden olmam emredilmiştir."* (Yunus Suresi 104)

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدٰى فَاِنَّمَا يَهْتَدى لِنَفْسِه وَمَنْ ضَلَّ فَاِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا اَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكيلٍ

"*De ki: "Ey insanlar! İşte size Rabbinizden hak geldi. Artık kim hidayeti kabul ederse kendi canı için kabul etmiş olur. Kim sapıklık ederse kendi zararına sapıklık etmiş olur. Ve ben sizin üzerinize vekil değilim."* (Yunus Suresi 108)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ اِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَىْءٌ عَظيمٌ

"Ey İnsan topluluğu! *Rabbinize karşı gelmekten çekinin; muhakkak ki o saatin zelzelesi çok büyük bir şeydir.''* (Hac Suresi 1)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاء إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّى وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِن بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاء اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ

"Ey insan topluluğu! Şayet ölümden sonra diriliş hakkında şüphedeyseniz, gerçek şu ki biz sizi topraktan, sonra nutfeden sonra bir alakadan sonra yaratılış biçimi belli belirsiz bir etten yarattık. Sizi dileyeceğimiz belirli bir vakte kadar rahimlerde bekletiriz. Sonra sizi bir bebek olarak çıkarırız, sonra, olgunluğa eresiniz. Kimileriniz öldürülüyor, kimileriniz de biraz bilgiden sonra, bilmez olarak, hayatın en düşkün biçimine götürülüyor. Yeri de kupkuru görürsünüz ancak biz ona su indirince, kıpırdanır, kabarır ve her tür güzel bitkiden çiftt çift yetiştirir.'' (Hac Suresi 5)

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّمَا اَنَا لَكُمْ نَذيرٌ مُبينٌ

"De ki: "Ey insanlar! Ben size ancak apaçık anlatan bir uyarıcıyım." (Hac Suresi 49)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ اِنَّ الَّذينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَاِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

"Ey insanlar! Bir misal verilmektedir, şimdi ona iyi kulak verin: Sizin Allah'ı bırakıp taptıklarınız bir araya gelse bir sinek bile yaratamayacaklardır. Sinek onlardan bir şey kapsa onu kurtaramazlar. İsteyen de istenen de acizdir." (Hac suresi 73)

وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا اَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوتينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبينُ

"Süleyman, Davud'a mirasçı oldu ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur." (Neml Suresi 16)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِى وَالِدٌ عَنْ وَلَدِه وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِه شَيْئًا اِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللهِ الْغَرُورُ

"Ey insanlar! Rabbinizden sakının ve bir günden korkun ki, baba çocuğuna hiçbir fayda veremez. Çocuk da babasına hiçbir şeyle fayda sağlayacak değildir. Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir. O halde dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o çok aldatıcı şeytan sizi Allah'ın affına güvendirerek aldatmasın." (Lokman Suresi 33)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ فَاَنّٰى تُؤْفَكُونَ

"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini anın, Allah'tan gayrı bir Halik mı var. Size gökten ve yerden rızık verir, O'ndan başka ilah yok, nasıl çevrilirsiniz." (Fatır Suresi 3)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللهِ الْغَرُورُ

"Ey insanlar! Haberiniz olsun ki, Allah'ın vaadi muhakkak haktır. Sakın bu dünya hayatı sizi aldatmasın, sakın o aldatıcı şeytan sizi, Allah hakkında da aldatmasın." (Fatır Suresi 5)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ اِلَى اللهِ وَاللهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise zengin ve her hamde layıktır." (Fatır Suresi 15)

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَاُنْثٰى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ اَتْقٰيكُمْ اِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerliniz O'ndan en çok korkanınızdır Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdar olandır." (Hucurat 13)

Ey Âdemoğulları!

Kur'an beş ayetinde tüm insanlığa Hz. Âdem'in çocukları olduğunu hatırlatır. Hz. Âdem, Allah tarafından seçilmiş, eğitilmiş, bilgi ile donatılmış, meleklerden üstün kılınmış halife olarak yeryüzüne gönderilmiş bir kişidir. O, cennetteki hayatında cennet kültürü ile donatılmış ve yaşadığı cennet hayatını yeryüzünde kurmak için görevlendirilmiştir. Yine o, yanlış yaptığında hatada ısrar etmeyip tövbe etmeyi erdem kabul etmiş bir seçkindir. Kur'an'ın *"Ey Âdemoğulları"* çağrısını duyan insanlara düşen, ataları Âdem gibi, seçkin ve temiz olmak, Yüce Allah'ın rızasını kazanma yarışı içerisinde yer almaktır. Aynı zamanda bu ifade, tüm insanlığın kardeş olduğunu da ilan eden bir çağrıdır. Nitekim Veda Hutbesinde Peygamberimiz şöyle buyurarak etnik ayrım ve üstünlüğün İslam'da olmadığını ilan etmiştir: **"***İnsanlar, hepiniz Âdem'densiniz. Âdem ise topraktandır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap'a herhangi bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada/ Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirmededir."*[101] Kur'an'da "Ey Âdemoğulları" hitabıyla başlayan ayetler şöyledir:

يَا بَنِى اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى سَوْاٰتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ اٰيَاتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

"Ey Âdemoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise verdik. Takva elbisesi daha hayırlıdır. Bu Allah'ın alametlerindendir. Belki öğüt alırlar." (Araf suresi 26)

يَا بَنِي آدَمَ لاَ يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْءَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لاَ تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاء لِلَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ

"Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmasın. Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz, şeytanları, iman etmeyenlerin dostları kılmışızdır." (Araf suresi 27)

يَا بَنِى اٰدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا اِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

[101] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, s.14.

"Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının. Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez." (Araf suresi 31)

يَا بَنِى اٰدَمَ اِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ اٰيَاتِى فَمَنِ اتَّقٰى وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

"Ey Âdemoğulları! Size içinizden peygamberler gelip ayetlerimi size anlattığı zaman, kim tekzipten sakınır ve halini düzeltirse, artık onlara korku yoktur ve mahzun da olacak değillerdir." (Araf suresi 35)

اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَيْكُمْ يَا بَنِى اٰدَمَ اَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

"Ey Âdemoğulları! Size tavsiye etmedim mi ki, şeytana ibadet etmeyiniz. Şüphe yok ki, o sizin için apaçık bir düşmandır." (Yasin suresi 60)

Ey Nuh'un Çocukları!

"Nuh peygamber, tufandan sonra yeryüzünde insan neslini devam ettirdiği için insanlığın ikinci atası kabul edilmiş büyük peygamberlerden biridir. Bir ayette Yüce Allah, "*Ey Nuh ile beraber gemide taşıdıklarımızın zürriyeti"* diye seslenir. İnsanın, Nuh peygamberin zürriyeti olduğunu bilmesi, ona yaraşır bir evlat olmayı gerektiren bir bilinçtir. Nuh'un zürriyeti olmak, atamız Nuh gibi seçkinlerden olmak, azimli ve kararlı olmak, tavizsiz olmak tevhit mücadelesinde asla yılgınlık göstermemek gibi birçok erdemin adamı olmaktır."[102] Kur'an'da bir yerde geçen ve insanlığa ikinci atasını hatırlatan bu ifade şöyledir:

ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ اِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا

"Ey kendilerini Nuh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin çocukları! Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu." (İsra suresi 3)

Ey Cin ve İnsan Topluluğu!

Kur'an, insanlarla birlikte cinlerin de sorumluluk sahibi varlıklar olduğunu hatırlatır. Cin suresinde, bir grup cinin Peygamberimizin okuduğu Kur'an'ı dinleyip ona iman ettiklerinden bahsedilir. Rahman suresinde ise, otuz bir kere şu ifadeyle onları nimeti ve nimet sahibini tanımaya, nimete şükretmeye çağırır.[103]

فَبِاَيِّ اٰلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ

"Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlarsınız!" (Rahman Suresi 13)

Ey Peygamber!

"Kur'an'da peygamberlere "Ey Âdem, Ey Nuh, Ey İbrahim, Ey Musa" gibi onların isimleriyle hitaplar yer almıştır. Ancak son peygambere doğrudan ismiyle hitap edilmemiştir. Çünkü Kur'an bütün ayetleriyle son peygambere hitaben gelmiştir. Hz. Peygambere seslenirken 15 ayeti kerimede "Ey Resul"! "Ey Nebi! "Ey örtünüp bürünen!" ibareleri kullanılmıştır. Ona

[102] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, s.15.
[103] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, s.15.

has olan bu kullanım, onun şan ve şerefini yüceltmek içindir."[104] "Bunlardan "Ey Resul", diye başlayan iki ayette inkârda koşturanların kendisini mahzun etmemesi ve tebliğ görevini layıkıyla yerine getirmesi istenmiştir. Ey nebi, diye başlayan ayetlerde ise, müminleri savaşa teşvik etmesi, Yüce Allah'ın kendisine yeteceği, yalnızca Allah'tan sakınması, inkârcılara asla boyun eğmemesi gerektiği belirtilerek, onun şahsı ve ailesi ile ilgili bir kısım hükümler bildirilmiştir."[105]

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لاَ يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُواْ آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هِادُواْ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُواْ وَمَن يُرِدِ اللّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللّهِ شَيْئًا أُوْلَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ

"Ey Resul! gönülden iman etmedikleri halde, ağızları ile "İnandık" diyenlerle, Yahudi olanlardan inkarda yarışanların durumu seni mahzun etmesin. Onlar yalana ve sana gelmeyen bir topluma kulak verirler. Sözleri asıl yerlerinden değiştirirler de: "Eğer size şu hüküm verilirse, onu tutun. O verilmezse sakının." derler. Allah, kimin sapıklığını irade ederse sen onun için Allah'tan bir şeye sahip olamazsın. Onlar, öyle kimselerdir ki Allah, kalplerine temizlik dilememiştir. Onlar için dünya hayatında rezillik, öbür dünya da ise büyük azap beklemektedir." (Maide suresi 41)

يَا اَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللّٰهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah, seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmeyecektir." (Maide suresi 67)

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَسْبُكَ اللّٰهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

*"Ey Peygamber! Allah'ın yardımı sana ve sana uyan müminlere yeter." (*Enfal suresi 64)

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ

"Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur." (Enfal suresi 65)

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ قُلْ لِمَنْ فِى اَيْدِيكُمْ مِنَ الْاَسْرٰى اِنْ يَعْلَمِ اللّٰهُ فِى قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا اُخِذَ مِنْكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ey Peygamber! Ellerinizdeki esirlere şöyle de: Eğer Allah'ın ezelî ilminde, kalplerinizde bir iman varsa, Allah size, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah Gafur'dur, Rahim'dir." (Enfal suresi 70)

---

[104] Zerkeşî, *el-Burhan,* II, 228.

[105] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı,* s.18-19.

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Ey Peygamber! Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme. Elbette Allah her şeyi bilmekte ve yerli yerince yapmaktadır." **(**Ahzab suresi 1)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ اِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ اُمَتِّعْكُنَّ وَاُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا

"Ey Nebi! Zevcelerine de ki: "Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim." (Ahzab suresi 28)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

"Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik." (Ahzab suresi 45)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِاَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذٰلِكَ اَدْنٰى اَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına, dışarı çıkarken üstlerine dış örtü almalarını söyle; bu, onların hür ve namuslu bilinmelerini ve bundan dolayı incitilmemelerini daha iyi sağlar. Allah bağışlar ve merhamet eder." (Ahzab suresi 59)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلٰى اَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ اَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَاْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ اَيْدِيهِنَّ وَاَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَاسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللهَ اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, başkasının çocuğunu sahiplenerek kocasına isnatta bulunmamak ve uygun olanı işlemekte sana karşı gelmemek şartıyla sana biat etmek üzere geldikleri zaman, onları kabul et; onlara Allah'tan bağışlanma dile, doğrusu Allah, bağışlayandır, acıyandır." (Mümtehine 12)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ اِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَاَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ اِلَّا اَنْ يَاْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِى لَعَلَّ اللهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذٰلِكَ اَمْرًا

*"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti sayın; Rabbiniz olan Allah'tan sakının, onları, apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana evlerinden çıkarmayın, onlar da çıkmasınlar. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Allah'ın sınırlarını kim aşarsa, şüphesiz, kendine yazık etmiş olur. Olur ki, Allah bundan sonra bir hal meydana getirir." (*Talak suresi 1)

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا اَحَلَّ اللهُ لَكَ تَبْتَغِى مَرْضَاتَ اَزْوَاجِكَ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir." (*Tahrim suresi 1)

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"Ey Peygamber! İnkârcılarla ve ikiyüzlülerle savaş; onlara karşı sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir, ne kötü dönüştür!" (Tahrim suresi 9)

يَا اَيُّهَا النَّبِىُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

"Ey Peygamber! Kâfirlere, münafıklara mücahede et ve onlara karşı kalın ol, onların varacakları yer Cehennemdir ki o, ne kötü meaddır!" (Tevbe suresi 73)

Ey Peygamberin hanımları!

Kur'an'da iki yerde de Peygamberin hanımlarına hitap edilmektedir. İşte Peygamberin hanımlarını muhatap alan ayetler:

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذٰلِكَ عَلَى اللهِ يَسِيرًا

"Ey Peygamberin hanımları! Sizlerden biri açık bir hayasızlık yapacak olursa, onun azabı iki kat olur. Bu Allah'a kolaydır." (Ahzab suresi 30)

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَاَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ اِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِى فِى قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا

"Ey Peygamberin hanımları! Sizler herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Allah'tan sakınıyorsanız edalı konuşmayın, yoksa kalbi bozuk olan kimse kötü şeyler ümit eder; daima ciddi ve ağırbaşlı söz söyleyin." (Ahzab suresi 32)

Ey Benim Kullarım!

"Allah'a kulluk, Allah'tan geldiğinin ve O'nun olduğunun bilincinde olmak demektir ve kulluk insan için gerçek özgürlük olup en büyük rütbelerden biridir. Peygamberimizin büyük mucizesi İsra olayı anlatılırken ondan "kul" diye bahsedilmiş, şehadet sözünde de onun kul olduğu peygamber olduğundan önce söylenerek kulluk rütbesinin yüceliğine dikkat çekilmiştir. Kur'an'da Yüce Allah, *"Ey Benim Kullarım*" buyurarak, kendine yaraşır kullarına sahip çıkmış ve onları sahiplenerek onlara büyük bir paye vermiştir. Allah'ın ey benim kulum ifadesini duyan insan, O'na layık olabilmek için, her şeyiyle O'nun olabilmek için gayrete gelir ve harekete geçer. Yüce Allah, bu ifadeyle iki ayetinde doğrudan, iki ayetinde ise 'de ki' ifadesiyle dolaylı olarak kullarına seslenir."[106]

Yüce Allah'ın doğrudan "kullarım" diye hitap ettiği iki ayetin birinde hitap dünyada ötekinde ise ahirettedir. Bu iki ayet şöyledir:

يَا عِبَادِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضِى وَاسِعَةٌ فَاِيَّاىَ فَاعْبُدُونِ

"Ey iman eden kullarım! Şüphesiz ki benim arzım (yeryüzü) geniştir. O hâlde, ancak bana kulluk edin." (Ankebut suresi 56)

[106] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı,* s.19.

يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا اَنْتُمْ تَحْزَنُونَ

"Ey benim kullarım! Size hiç korku yoktur bugün ve siz mahzun da olmayacaksınız." (Zuhruf suresi 68)

De ki ifadesiyle gelen hitaplar ise şöyledir:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذينَ اَحْسَنُوا فى هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَاَرْضُ اللهِ وَاسِعَةٌ اِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

*De ki: "Ey iman eden kullarım, Rabbinizden sakının. Bu dünyada iyilik edenler için bir iyilik vardır. Allah'ın arzı geniştir. Ancak sabredenlere ecirleri hesapsızca ödenir." (*Zümer suresi 10)

قُلْ يَا عِبَادِىَ الَّذينَ اَسْرَفُوا عَلٰى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللهِ اِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَميعًا اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحيمُ

De ki: "Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, merhamet edendir." (Zümer suresi 53)

Ey huzura ermiş nefis!

Bütün bu ilahî çağrılar karşısında, kula düşen olumlu insanların safında yer almak, Allah'tan kullara vahiy ve nimet, kullardan Allah'a dua ve ibadet diyerek O'na ve O'nun çağrısına layık olabilmektir. İşte o zaman Yüce Allah'ın şu çağrısının gerçek muhatapları olarak insan, O'na dönecek, O'nun olacak ve O'nun cennetinde huzura erecektir: [107]

يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

"Ey huzura eren nefis! Razı edici ve razı edilmiş olarak Rabbine dön!" (Fecr suresi 27–28)

Ey İman Edenler!

Kur'an'da seksen dokuz yerde *"Ey iman edenler!"* (Ya eyyühellezine amenû) ifadesi yer almaktadır. Bu ayetlerin hepsi, yirmi Medeni surede geçmektedir. Bir ayet hariç bu hitap bütün ayetlerin başında bulunmaktadır. Bu, bir medih/övgü hitabıdır. İman edip, imanı kalplerine yerleştiren müminler *"Ey iman edenler"* ifadesiyle şereflendirilip bu hitapla imanda sebat ve devam üzere olmaya, imanın gereğini yerine getirmeye teşvik edilmişlerdir.

"*Ey iman edenler!"* ifadesinden sonra şeri hükümlerin ayrıntıları açıklanmıştır. Her teklif öncesi iman vasfı ile müminlere hitap edilmesinin hikmeti teklifin imandan sonra gelmesidir. İslam dininde, iman konusunda zorlama yoktur. Ancak, iman vasfı ile şereflenen müminlere imanın gereği olan prensipler sunulmakta bunları hayatlarına uygulamaları istenmektedir.

[107] Akpınar, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, s.20.

II. BÖLÜM

EY İMAN EDENLER! DİYE BAŞLAYAN AYETLERİN TASNİFİ

1. İTİKADİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR

"Kur'an'ın ana konu ve temel maksatlarının tadadında değişik tasnifler bulunsa da çoğunda, aynı zamanda Kur'an'ın açıkladığı dinin"[108] ve "Hz. Peygamberin (s.a.v.) Mekke dönemindeki tebliğinin de temelini"[109] teşkil eden şu üç umde vardır. Tevhit, Nübüvvet ve Ahiret.

"Bu üç umde, Kur'an'ın hemen hemen her suresinde ele alınmakta, icmali veya tafsili olarak anlatılmaktadır. Nitekim Kur'an'ın her suresinde maksut bir gayenin o surenin veya surelerin ayetlerine sirayet eden bütün surelerin ihtiva ettiği ahkâm ve üslubuna hâkim olan bir ruhun ve cevherin varlığından bahsedilmektedir."[110]

"Ebu Bekir İbnü'l-Arabî (v.543/1148), Kur'an'daki bilgileri tevhit, tezkir ve ahkâm diye üç ana konuda topladıktan sonra Tevhit ayetlerini şöyle açıklamıştır: Tevhit yaratılmışlara dair bilgilerle Allah'ın isimleri, sıfatları ve fiillerine ilişkin konuları kapsar. Aynı müellif Kur'an'da en fazla tezkire dair konuların yer aldığını belirtir. İhlâs suresi özellikle tevhit konusunu özetlediği için Kur'an'ın üçte biri sayılmıştır."[111]

1.a- İman ve İslam

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبينٌ

"Ey müminler! Hepiniz iç ve dışınızla sebat üzere İslâm'a girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o, sizin açık bir düşmanınızdır."[112]

Bu ayetin iniş sebebi ile ilgili olarak değişik rivayetler aktarılmıştır. Bu rivayetlerden birine göre ayet, Hz. Muhammed'e iman eden, öte yandan hâlâ Tevrat'ın hükümlerine bağlılıklarını sürdüren, Tevrat okuyan Yahudi müminler hakkında inmiştir. Bir diğerine göre ayetin iniş sebebi, Müslüman görünen ama kalben inanmayan münafıkların tavırlarıdır. Bir başka rivayette, İslam hükümlerine ve direktiflerine bağlılık hususunda gevşeklik gösteren kimi Müslümanların bu tutumlarının ayetlerin inişine sebep oluşturduğu ifade edilir.

Taberî (v.310/923) ve bir kısım müfessirlerin yorumuna göre ayeti kerimenin muhatabı Yahudilerdir. Ayeti kerimede; "Ey Tevrat'a inananlar! Hep birlikte barış ve teslimiyet dini olan İslam'a girin..." buyrulmuştur.

"Metindeki "silm" kelimesi, "uzlaşma, barış, teslimiyet, itaat" demektir."[113] Ragıp el-İsfahan silm kelimesini şöyle tanımlamıştır; "Bir insanın diğerinden zarar görmemesi, iki tarafın birbirine güvenmesidir."[114] "Silm"in Türkçe karşılığını en iyi ifade eden kelime ise "barış" tır.

---

[108] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VII, 303-304.
[109] Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, VII, 7-10.
[110] Yılmaz, Halil, *Kur'an'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler*, Diyanet İlmi Dergi, 46, 4.
[111] İbnu'l-Arabî, Ebu Bekir, *Kanûnu't-te'vil*, thk. Muhammed Süleyman, Dâru'l-garbi'l-İslami, Beyrut 1990, s.237.
[112] Bakara, 2/208.
[113] Rıza, Reşîd, *Tefsiru'l-Menar*, Matbaatu'l-Menar, Mısır 1991, II, 256.
[114] Ragıb, *el-Müfredât*, 'slm' mad.

Kök itibariyle aynı olan "İslam" kelimesi de "teslimiyet ve itaat" anlamının yanında "barışa katılma" manası da içerdiği için tefsirlerde silm kelimesi "İslam" diye de açıklanmıştır.

Ayeti kerimenin "Ey iman edenler!" diye başlaması sebebiyle silm kelimesine, İslam anlamı vermenin isabetli olmayacağı görüşü de ileri sürülmüştür. Ancak mümin ve Müslüman oldukları halde dinin emirlerini gereği kadar yerine getirmeyen, dinin hükümlerini ifada ihmalkâr davranan kişilerin varlığı da bir gerçektir. Bu nedenle ayeti kerime de "ey iman edenler!" genel hitabıyla insanlara, İslam'a tam olarak girmeleri, İslam'ın gereklerini yerine getirmeleri ve dosdoğru Müslüman olmaları tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda Müslümanlığın gereği olarak Allah'a itaat etmek, şeytanın vesveselerine kapılmamak, ahlaki kurallara dikkat etmek şeklinde anlamak da uygun olacaktır.

1.b- İman Esasları

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِه وَالْكِتَابِ الَّذى نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِه وَالْكِتَابِ الَّذى اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللهِ وَمَلٰئِكَتِه وَكُتُبِه وَرُسُلِه وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعيدًا

"Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur."[115]

Bir grup Yahudi din bilgini Hz. Peygambere gelirler ve "Ey Allah'ın Resulü! Biz, sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyir'e iman ediyoruz ve bunlardan başka kitapları ve Peygamberleri tanımıyoruz" derler. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, "Hayır, Allah'a bütün peygamberlere, Muhammed'e, Kur'an'a ve ondan önceki her kitaba iman edin" buyurur. Bunun üzerine bu ayet iner."[116] Ayetlerin akışı ve ifade tarzı, bir ölçüde üçüncü rivayetin dile getirdiği durumu çağrıştırmaktadır. Burada vurgulanan durumun önceki ayetlerin kapsamında işaret edilen münafık ve samimi Müslümanın nitelikleriyle de bir alakası bulunabilir. Dolayısıyla incelemekte olduğumuz ayetlerde, Allah'a içtenlikle, ihlasla kulluk etmenin ancak münafıkların ve bozguncuların izledikleri şeytanın vesveselerine kulak vermemenin gereği vurgulanmıştır.

"Ey müminler iman edin! Şeklinde iman edenlere "iman edin" diye hitap edilmesinin ne anlama geldiği konusunda farklı yorumlar yapılmıştır:

a- Hitap ehli kitabadır. "Ey Musa ve Tevrat'a, İsa ve İncil'e iman edenler! Muhammed'e ve Kur'an'a da iman edin" demektir.

b- Hitap münafıklaradır. "Ey dilleriyle iman ettiğini söyleyip kalpleriyle iman etmeyenler! Kalplerinizle iman edin ta ki iman size fayda versin, çünkü kalple iman olmadan sadece dil ile iman yarar sağlamaz" demektir.

c- Hitap müminleredir. "Ey geçmişte ve şu anda iman edenler! Gelecekte de iman edin, iman etmeye devam edin, imanınızda sebat edin" demektir."[117]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا *"Ey iman edenler!"* Bu ifadeden sonra imanı emreden (اٰمِنُوا İman edin) ifadesi gelse de (istishab) amacıyladır. "İstishab, daha önce varlığı bilinen bir durumun- bu durumun aksine bir durum bulunmadıkça- varlığını koruduğuna hükmetme yöntemidir."[118]

---

[115] Nisa, 4/136.
[116] Taberi, *Câmiu'l-B*eyân, V, 68.
[117] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil,* II, 185.
[118] Algül, Hüseyin ve diğerleri, *İlmihal*, TDV Yayınları, Ankara 2006, I, 152.

1.c- Allah'a ve Peygambere İman

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَطيعُوا اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَاَنْتُمْ تَسْمَعُونَ

"Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne itaat edin ve (Kur'an'ı) dinlediğiniz hâlde ondan yüz çevirmeyin."[119]

Yüce Allah bu ayette müminlere kendisine ve peygamberine itaat etmelerini emretmektedir. Bu emirden sonra tekil zamir ile "ondan yüz çevirmeyin" emrinin verilmesi, Peygambere itaatin hem önemini hem de peygambere itaatin Allah'a itaat anlamına geldiğini ifade eder.

"Yüce Allah'ın: "Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne itaat edin" buyruğu, tasdik eden müminlere bir hitaptır. Münafıkları dışarıda tutup özel olarak müminlere hitap etmesi, onların şanını tebcil içindir, Allah onlara, bir daha kendisine ve Resulüne itaat emrini yenilemekte ve yüz çevirmekten yasaklamaktadır. Cumhurun görüşü budur. Bir kesim de şöyle demiştir: Bu ayeti kerimede hitap münafıklaradır. Yani, ey yalnızca dilleriyle iman ettiklerini söyleyenler... demektir."[120] Ayrıca ayeti kerimede Allah (c.c) müminlerden işitmediği ve inanmadığı halde işittik diyen, Peygambere uymayan münafıklar gibi olmamalarını istemektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَخُونُوا اللهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا اَمَانَاتِكُمْ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُون

"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygambere hıyanet etmeyin. Bile bile kendi emanetlerinize de hıyanette bulunmayın."[121]

"Hıyanet; genellikle hak yemek, emanete riayet etmemek, hukuku çiğnemek, ödev ve sorumlulukları yerine getirmemektir. Allah'a karşı kulluk görevlerini yapmayanlar, O'nun hakkını çiğnemiş, kullarına emanet ettiği yükümlülüklere ihanet etmiş olurlar. Peygamber aynı zamanda ilk İslam toplumunun lideri ve İslam devletinin başkanıdır. Peygambere hakkıyla destek vermeyenler, devlet sırlarını ifşa edenler, şahsi çıkarlarını ümmetin çıkarlarına tercih edenler de ona hıyanet etmiş sayılırlar. İnsanlar arasındaki ilişkilerde güveni kötüye kullanmak, başkalarının gafletinden yararlanarak haklarını çiğnemek de hıyanet kapsamındadır. Hıyanet ahlaki bir kusur olup yerine göre de günahtır ve İslam dininde şiddetle yasaklanmıştır.

Ayeti kerimenin nüzul sebebi hakkında kaynaklarda şu rivayet yer almaktadır. Bir Yahudi kabilesi olan Kurayza oğulları ile hicretin ilk yıllarında bir antlaşma yapılmış, antlaşma gereği saldırmazlık ve dayanışma ilkesi kabul edilmiştir. Ancak Yahudiler bu ilkeyi ihlal edip Müslümanları arkadan vurmaya kalkışınca, Hz. Muhammed (s.a.v.) hıyanetlerinin bedeli olarak onların kalesini kuşatmıştır. Bunun üzerine Kurayza oğulları, Hz. Peygamber ile yeniden anlaşma yapmak istemişler ancak Hz. Peygamberin hükmüne razı olmayıp, Sa'd b. Muaz'ın hakem tayin edilmesini talep etmişlerdir. Müslümanlar adına görüşmeye giden Ebu Lübabe'nin bir kısım Yahudilerle menfaat ilişkisi ve orada bazı aile fertleri vardı; bu nedenle onlara, yanlış kişiyi hakem seçtiklerini söyledi, boğazını kesme işareti yaparak bunun kendilerinin sonu olacağını ima etti. Daha sonra bu yaptığının Müslümanlara hıyanet olduğunu anlayıp, pişmanlık duydu. Kendisini mescitte bulunan bir direğe bağladı ve affedilinceye kadar hiçbir şey yiyip içmeyeceğini söyledi. Dokuz gün bu şekilde direğe bağlı ve aç bir şekilde yaşadı. Sonra Hz. Peygamber onun affedildiğini açıklayıp elleriyle çözdü. Ebu Lübabe, bu yaşadıklarına kefaret

[119] Enfal, 8/20.
[120] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 7-8.
[121] Enfal, 8/27.

olması için bütün malını infak etmek istedi. Hz. Peygamberin tavsiyesi etmesi üzerine bunu üçte bire indirdi."[122] Kaynaklarda ayetin nüzul sebebi hakkında başka rivayetler de vardır.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَاٰمِنُوا بِرَسُولِهٖ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهٖ وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهٖ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve peygamberine iman edin ki, size rahmetinden iki kat pay versin, size kendisiyle yürüyeceğiniz bir nur versin ve sizi bağışlasın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."[123]

Ayetin yorumu hakkında müfessirler arasında görüş ayrılıkları vardır. Müfessirlerin bir kısmına göre, ayetin başında bulunan "Ey iman edenler!" ifadesi ile Hz. İsa'ya (as.) inananlara nida edilmektedir. Böylece o iman sahiplerine, "Şimdi de Muhammed'e iman edin ki, Allah size hem İsa'ya hem de O'na inandığınızdan ötürü rahmetinden iki pay versin" denilmiş olmaktadır. Taberi (v.310/923) de ayetin bu şekildeki izahını tercih etmiştir. Bir takım müfessir ise buradaki hitaba muhatap olanların Hz. Muhammed'e (s.a.v.) inananlar olduğu görüşündedirler. Yani, "sizler İslam'a girdiğinizi sadece sözle ikrar etmekle kalmayın, bunu amellerinizle de ispat edin. Hem küfrü terk edip, İslam'a girdiğiniz, hem de İslam'ı ihlâsla kabul edip, onda sebat gösterdiğiniz için, Allah rahmetinden sizlere iki pay verecektir."

"Ayette geçen "kifleyn" kelimesi, iki nasip"[124] veya iki kat demektir. "İki kat veya iki defa ücret ile maksat biri önceki peygamberlere, Musa ve İsa'ya iman etmek, diğeri de Hz. Muhammed'e iman etmektir."[125]

"Nur" sözlükte ışık, aydınlık demektir. Burada ki nurdan maksat; Kur'an, doğru yola ulaşma (hidayet), gerçeği beyan şeklinde açıklanmış ise de"[126] aynı surenin 12. ayetinde bu nur şöyle açıklanmıştır.

"Mümin erkeklerle mümin kadınların nurlarının, önlerinde ve sağlarında koştuğunu göreceğin gün kendilerine şöyle denir: Bugün size müjdelenen şey içlerinden ırmaklar akan, ebedî olarak kalacağınız cennetlerdir. İşte bu büyük başarıdır."[127]

"Günahlarınızı affetsin. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." Yani, ihlâsla imanın gerekleri yerine getirilirken, beşerî zaaflar dolayısıyla yapılan hatalar Allah tarafından affedilecektir. Çünkü Allah çok affedici ve çok merhametlidir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَلَا تُبْطِلُوا اَعْمَالَكُمْ

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın." [128]

---

[122] Kurtubî, *el-Câmi*, VII, 395; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, III, 581; Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 537-538.
[123] Hadid, 57/28.
[124] Beydâvî, Abdullah ibn Ömer, *Envâru't-Tenzil*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, VI, 190.
[125] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, VI, 190.
[126] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, VI, 190.
[127] Hadid, 57/12.
[128] Muhammed, 47/33.

Bu ayette müminlere üç şey emredilmektedir. Bunlar; Allah'a itaat, Peygambere itaat ve amelleri iptal etmemektir.

"Ey Allah ve Resulüne inananlar! Emirlerini yerine getirmede ve yasaklarından da kaçınma konusunda Allah'a ve Resulüne itaatkâr olun. Allah ve Resulünün emirlerini ve nehiylerini çiğneyerek gelerek yaptığınız güzel amellerinizi boşa çıkarmayın. Katade (v.117/735) şöyle söyler: "Sizden kim, yapmış olduğu salih ameli, işleyeceği kötü bir amelle iptal ettirmemeye gücü yeterse iptal ettirmesin. Zira hayırlar şerleri giderdiği gibi serler de hayırları giderir. Amellerin durumu neticelerine göredir. Abdullah b. Ömer'den (v. 692) nakledilen bir görüşe göre, müminlerin yaptıkları salih amellerin iptal edilmesi, dinden çıkmalarıyla olur."[129] "Amellerinizi iptal etmeyin" cümlesinde geçen "amel", niyet ve iradeye bağlı olarak yapılan bilinçli fiildir."[130]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا هَلْ اَدُلُّكُمْ عَلٰى تِجَارَةٍ تُنْجيكُمْ مِنْ عَذَابٍ اَليمٍ

"Ey iman edenler! Sizi elim bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?"[131]

تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَرَسُولِه وَتُجَاهِدُونَ فى سَبيلِ اللهِ بِاَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."[132]

"Bu ayetin nüzul sebebi, bazı sahabelerin şöyle bir ifadeyi Resulullaha karşı kullanmalarıdır: "Allah'a hangi amelin daha çok sevimli olduğunu bilseydik mutlaka o ameli işlerdik!" Osman bin Mezun da şöyle demişti: "Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'a hangi ticaretin daha çok sevimli olduğunu bilmek isterdim ki o ticareti yapayım." Sahabelerin bu sözleri üzerine yukarıdaki ayeti kerime nazil oldu."[133]

"Ayetin tefsirine gelince; "Ey iman edenler! Şanı yüce, kazancı çok, kârı diğerine nispetle on kat olan bir ticareti size göstereyim mi? Bu ticaretin karı bazen diğerlerine nispetle yedi yüz kat daha fazla olabilir. Bundan da daha fazlasını Cenab-ı Allah dilediği kuluna verebilir. İşte kazançlı ticaret budur. Bundan daha çok kazanç getiren bir ticaret var mıdır? "Şüphesiz Cenab-ı Allah, Cennet karşılığında müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır''[134] Denilebilir ki, bu ticaret nedir? İşte bunu bize şu ifadeler gösteriyor: Allah'a ve Resulüne iman edersiniz, Allah yolunda ve O'nun rızasını talep etmek uğrunda mallarınızla ve canlarınızla cihat edersiniz. Ey müminler! İman ve cihat sizin için her şeyden daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz bu böyledir. İman edip cihat ederseniz günahlarınız bağışlanır. Veya örtülür yahut sizinle günahlar arasındaki mesafe daha da açılır. Rabbiniz sizi, altlarından ırmaklar akan Cennetlere koyar. Orada güzel ve kusursuz konutlara yerleştirir. Artık orada sizin için korku yoktur, hüzünlenmezsiniz. Orası da Adn Cennetidir ki, zevali mümkün değildir. İşte en büyük kurtuluş budur. En çok gelir getiren ticaret budur. Zikredilen bu nimetlerin yanı sıra sizin için pek hoşlandığınız çok değerli bir nimet de vardır ki o da Allah'ın size bahşedeceği zaferdir. Düşmanlarınıza karşı muzaffer olacak, yakında da ülkeleri ve şehirleri fethedeceksiniz. Ey iman

[129] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* VII, 445-446.
[130] Ragıb, *el-Müfredât,* s.348.
[131] Saf, 61/10.
[132] Saf, 61/11.
[133] Hicazi, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri,* İlim Yayınları, İstanbul, VI, 219.
[134] Tevbe süresi, 9/111.

edenler! -Buradaki hitap Peygamber (s.a.v.) ile O'nun ümmetinedir- iman edip cihat edin ki Allah size bol mükâfat versin. Ey Muhammed! Ümmetini bununla müjdele. Sen doğrusun ve doğrulanansın."[135]

1.d- Allah'tan Sakınmak

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنْ تَتَّقُوا اللهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

"Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt etme anlayışı verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah, büyük lütuf sahibidir."[136]

"Takva; emrolunan şeylere uymak, yasaklanan şeylerden kaçınmaktır. Böyle bir ismin verilmesi kulu cehennemden koruduğu içindir. Yanlış ile doğruyu ayırt edecek bir fehim bahşeder. Bir yardım ve kurtuluş verir. Korktuklarınızdan kurtulursunuz. Böyle isimlendirilmesi onun hakla batılı ayırt etmesindendir. Cenabı-ı Hak, küfür yanlılarını zelil, İslam taraftarlarını aziz kılmakla birbirlerinden ayırt eder. O yüzden Bedir Gününe, Kur'an-ı Kerim'de "Furkan günü" (Enfal, 8/41) denmiştir. Çünkü o gün, hakla batılın birbirinden ayrıldığı gün olmuştur. Bazen bu kelime, Tevrat, İncil ve Kur'an; çoğunlukla da Kur'an için kullanılmıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Furkan'ı âlemlerin bir korkutucusu olsun diye, kuluna indiren Allah ne yücedir." (Furkan, 25/1). Kısacası "Furkan", hak ile batılı ayıran şeydir. Bu yorum daha geneldir. Çünkü kim emirlerini işlemek ve yasaklarını terk etmek suretiyle Allah'tan korkarsa, Allah onu, hakkı batıldan ayırt etme konusunda başarılı kılar. Bu da onun dünyada kurtuluş, ahirette de saadetine sebep olur. "Allah büyük lütuf sahibidir." Fazlı geniş, bağışı büyüktür."[137]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللهِ وَجِيهًا

"Ey iman edenler! Siz Musa'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. O, Allah katında itibarlı bir kimseydi."[138]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

"Ey o bütün iman edenler! Allah'tan korkun ve sağlam söz söyleyin."[139]

"Musa (a.s) için bulaşıcı hastalıkları var" tarzında dedikodular uyduranlar, cihat emri geldiğinde "Sen ve Rabbin gidip savaşın, biz burada kalacağız" diyenler, "Bizi Mısır'dan niçin çıkardın? Orada hiç değilse karnımızı doyuruyorduk. Şimdi bu çölün ortasında ne yapacağız? Diye söylenenler olmuş, Allah da peygamberini korumuş, yaptıklarının isabetli, söylediklerinin doğru olduğunu sonuçlarıyla ortaya koymuştu. Münafıklar ile bazı irfanı kıt Müslümanlar da zaman zaman Hz. Peygamberi üzecek sözler söylediler, haberler yaydılar. Eşi hakkında yapılan iftiraya kapılanlar oldu, Zeynep'le evlendiğinde çıkarılan dedikodulara katılanlar bulundu, ganimet dağıtırken bazı kimselerin Müslümanlara dostluğunu veya İslam'a sevgisini kazanmak için verdiği paylara itiraz edenler çıktı. Hz. Peygamber bir beşerdi, tevazu ve teklifsizliği sebebiyle imtiyazsız, merasimsiz, külfetsiz bir hayat yaşardı. Ama o Allah elçisi, rahmet

[135] Hicazi, *Furkan Tefsiri*, VI, 219-220.
[136] Enfal, 8/29.
[137] Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir*, çev. Beşir Eryarsoy ve diğerleri, 15 cilt, Risale Yay., İstanbul 2014, V, 226.
[138] Ahzap, 33/69.
[139] Ahzap, 33/70.

peygamberi, ilâhî sevginin temsilcisi ve rehberi idi. Onu inciten Allah'ı incitmiş olurdu, ona karşı edepte kusur etmek, itaatte kusuru da beraberinde getirebilirdi. Bu yüzden müminler uyarılmaktadırlar. Allah'a itaatsizlikten, onun rızasına aykırı davranışlardan sakınmak manasındaki takva ile aslında buna dâhil olmakla beraber önemi sebebiyle ayrıca zikredilen doğru söz, İslami erdemlerin iki direği gibidir. Hayat ve ahlak binasında bu iki direği koruyanlara burada Allah'ın vaat ettiği sonuç gerçekten heyecan vericidir: İşlerin düzeltilmesi, günahların bağışlanması; bir başka deyişle dünya ve ahiret saadeti."[140]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ خَبيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne gönderdiğine baksın. Allah'tan sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır." [141]

"Ey iman edenler!" Emir ve yasakları hususunda farzlarını eda etmek ve mahiyetlerinden kaçınmakta Allah'tan korkun. Herkes yarın Kıyamet günü için ne hazırladığına baksın. Araplar gelecekten "yarın" diye söz ederler. Buradaki yarının, kıyametin çok yakın olduğuna dikkat çekmek için zikredildiği de söylenmiştir. El-Hasen (v. 568/1173) ve Katade (v.117/735) der ki: Yüce Allah kıyameti adeta yarın gerçekleşecekmiş gibi pek yakın göstermektedir. Şüphesiz ki gelecek olan her şey yakındır, ölüm de kaçınılmaz olarak gelecektir. "Ne hazırladığı"; hayır ya da şer türünden yaptıkları demektir. "Allah'tan korkun" buyruğu burada tekrarlanmıştır. Bir kimseye: "çabuk ol, çabuk ol, at, at" demeye benzer. Birinci takvadan kastın geçmiş günahlardan tövbe etmek, ikincisinden kastın gelecekte günahlardan sakınmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr (v. 95/713): Sizin ne yaptığınızı, neler ettiğinizi bilir, demektir, demiştir."[142]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقينَ

"*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun".*[143]

"Ayetlerin ibareleri açıktır. Bu ayetin sebebi nüzulüyle ilgili özel bir rivayet zikredilmemiştir. Taberi'nin (v.310/923), (v.310/923), Nafi (v.117/735), Dehhak (v.105/767), Said b. Cübeyr (v.95/713) gibi müfessirlerden rivayet ettiğine göre ayetteki "sadıklar" Hz. Muhammed ve arkadaşları veya Ebu Bekir ya da Ömer ve arkadaşlarıdır. Bu, ayetin muhtevasından anlaşılabilmektedir. Ayette müminlere hitap edilerek Allah'tan sakınmaya, Allah'a ve Resulullaha itaatte, cihatta, sözde ve eylemde sadık olan Hz. Peygamberin arkadaşlarından ilk öncülerle beraber olmaya teşvik edilmektedirler. Bu da göstermektedir ki ayet, bazı samimi insanların savaştan geri kalmalarına, Tebûk savaşının zorlu şartlarından dolayı neredeyse bazı Muhacir ve Ensar'ın kalplerinin kayacağına işarette bulunan önceki iki ayetten hemen sonra nazil olarak, tüm müminleri Allah'tan sakınmaya, Hz. Peygamberin öncü, sadık arkadaşlarını örnek almaya ve onların yolunda gitmeye çağırmaktadır."[144]

Taberi (v.310/923) ve Beğavi'nin (v.516/1122) rivayet ettiğine göre İbn Mesud (v.32 /652) "sadıklarla beraber olun" ayetini okuyup şöyle derdi: "Ciddi ya da şaka da olsa sizden birinizin

[140] Komisyon, *Kur'an Yolu*, IV, 363-364.
[141] Haşr, 59/18.
[142] Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 241.
[143] Tevbe, 9/119.
[144] Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, Ekin Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1998, VII, 426-427.

sevdiğine bir söz verip yerine getirememesi de olsa hiçbir surette yalan doğru değildir. Dilerseniz ayeti şöyle anlayın; "Ey iman edenler, Allah'tan sakının ve sadıklardan olun." Burada güzel hususlara işaret edilmesine rağmen çoğunluk ayetin "sadıklarla beraber olun" şeklinde olduğu ve burada sadıkların da Hz. Peygamberin ilk arkadaşları olduğu görüşündedir.

1.e- Peygamberin Çağrısına İcabet

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اسْتَجيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ اِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْييكُمْ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِه وَاَنَّهُ اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resulünün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız."[145]

"Bu mübarek ayetler, Cenab-ı Hak ile Yüce Resulü tarafından olan tekliflerin birer hayat unsuru olduğunu ve onlara icabet etmenin lüzumunu bildirmektedir. Ve bütün insanlar Hak Teâlâ'nın tasarrufu altında bulunduklarından ve onun manevi huzuruna sevk olunacaklarından ona göre hareketlerini tanzim etmelerini ve bütün cemiyet hayatına zarar verecek olan gayrı meşru hareketlerden kaçınılmasını ihtar buyurmaktadır. Şöyle ki: Ey iman edenler! Allah Teâlâ'nın muhterem Resulü kendinize maddi ve manevi hayat verecek şeylere mesela: Millî hayatı koruyacak olan cihada veya ebedî hayatın vesilesi olan dini ilimleri tahsile veya sahibini ebedî hayata, kavuşturacak olan güzel inançlara veya içki gibi, fuhşiyat gibi terk edilmeleri cemiyetin hayati temizliğini temine sebep olan şeyleri terk etmeğe davet ettiği vakit hemen Allah için ve Peygamber için güzel bir itaat göstererek o davete icabet edin öyle mükellef olduğunuz şeyleri bir kalp rahatlığı ile ifaya çalışınız. Ey müminler! Biliniz ki, muhakkak Allah Teâlâ yaratmış olduğu herhangi bir kişi ile kalbi arasına girer. Hak Teâlâ Hazretleri kullarına ilim ve tasarruf bakımından kendilerinden daha yakındır, kullarının bütün düşüncelerini bilmektedir. Ve dilerse bir kulu ile onun kalbi arasına bir engel bırakır, artık mümin ise, kâfir, kâfir ise mümin olamaz. Binaenaleyh her hususta ve bu cümleden olarak imanda sebata muvaffakiyet hususunda Cenab-ı Hakk'a daima sığınmalıdır, Allah'ın korumasına sığınılmalıdır. Nitekim Resulü Ekrem Efendimiz bile çok kere; Ey kalpleri evirip çeviren Rabbim! Benim kalbimi senin dinin üzerine sabit kıl, diye dua ederdi. Ve ey Müslümanlar! Şüphesiz O Yüce Yaratıcı huzurunda toplanacaksınız. O hikmet sahibi mabut da amellerinizin mahiyetlerine, mertebelerine göre size mükâfat ve ceza verecektir."[146]

1.f- Allah'a, Peygambere ve Ulul-Emre İtaat

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَطيعُوا اللّٰهَ وَاَطيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فى شَىْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْويلًا

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resul'üne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."[147]

---

[145] Enfal, 8/24.
[146] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Yayıncılık, 8 cilt, İstanbul ts. III, 1173-1174
[147] Nisa, 4/59.

"Bu ayet, İslam'ın dini, siyasi ve kültürel düzeninin esasını teşkil ettiği gibi, bu düzenin kurulması için de en önemli bir düsturdur. Ayeti kerimeden aşağıdaki ilkeler çıkarılabilir:

1- İslam dininde, yegâne otorite olan yüce yaratıcıya itaat etmek şarttır. Müslüman her şeyden önce Allah Teâlâ'nın kulu olup diğer tüm vasıfları, bu vasfından sonra gelir.

2- İslam'ın ikinci önemli ilkesi Hz. Peygambere bağlılık ve taattır. Bu itaat Allah'a itaat etmenin tek çıkar yoludur.

3- Yukarıda zikredilen bağlılıktan sonra daha aşağı kademede bulunan bir bağlılık daha vardır ki bu da Müslümanların kendi aralarında seçtiği idarecilere bağlılıktır.

4- Dördüncü prensip ise, Allah'ın emirlerinin ve Rasulullahın sünnetinin, hükümlerin belirlenmesinde ve İslam dininde yegâne otorite olduğu noktasıdır. Bu durumda Müslümanların kendi aralarında veya idareci ile idare edilenler arasında herhangi bir sorun ortaya çıktığında, Kur'an ve sünnete başvurmalı ve O'nun verdiği hükme boyun eğmelidirler.

"Bu ayetin ilk bölümünde Kur'an, İslami bir yapının dört asıl ilkesini ilan eder ve ikinci bölümde bu ilkelerin altında yatan hikmeti öğretir. Müslümanlara, gerçekten müminler iseler bu dört ilkeye uymaları emredilir, aksi takdirde onların şehadetleri şüpheli olur. Daha sonra onlara hayat sistemlerini, refahlarının dayanağını teşkil eden bu dört temel ilkeye dayandırmaları öğretiliyor."[148]

1.g- Kitap Ehline ve Kâfirlere İtaat Etmemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطيعُوا فَريقًا مِنَ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ ايمَانِكُمْ كَافِرِينَ

"Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar."[149]

"Bu ayeti kerime, Evs ile Hazrecliler arasında fitneyi -Peygamber (s.a.v.) ile ardı arkası kesildikten sonra- yeniden körüklemek isteyen bir Yahudi hakkında inmiştir. Bu Yahudi aralarında oturmuş ve onlara iki kabileden birisine mensup birisine ait ve aralarındaki savaşa dair söylemiş olduğu bir şiiri okudu. Bu sefer, diğer kabile şöyle demişti. Bizim şairimiz de filan filan gün hakkında şöyle dedi. Bunun sonucunda olaydan bir parça etkilenmiş gibi oldular ve şöyle dediler: Haydi gelin önceden olduğu gibi savaşı bir daha alevlendirelim. Bunun üzerine onların bir bölümü: Ey Evsliler geliniz. Diğerleri ise, ey Hazrecliler geliniz, diye seslendiler. Bir araya toplandılar, silahlarını aldılar, savaşmak üzere dizildiler. Bunun üzerine bu ayeti kerime nazil oldu. Peygamber (s.a.v.) de geldi ve iki saf arasında durarak, yüksek sesle bu ayeti kerimeyi okudu, Evslilerle, Hazrecliler Hz. Peygamberin sesini işitince ona kulak verip dinlediler. Okumasını bitirince silahları bıraktılar, birbirlerinin boyunlarına sarılıp ağlaşmaya başladılar. Bu açıklama, İkrime (107/725), İbn Zeyd (v.32/652) ve İbn Abbas'tan (v.68/687) rivayet edilmiştir."[150]

Yahudi asıllı Şas b. Kays, Evs ve Hazrec kabilelerine şiir okuyup önceden aralarında geçen savaşları hatırlatacak bir kişiyi göndermişti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber onların yanına gelip tuzağa düşmekte oldukları uyarısında bulundu. Böylece Evs ve Hazrecliler, bunun şeytanın bir oyunu ve düşmanlarının bir tuzağı olduğunu fark ettiler. Hemen silahlarını

[148] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 329-331.
[149] Ali İmran, 3/100.
[150] Vahidî, Ebul Hasen, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemal Besyuni Zağlul, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1991, s.119-120; es-Suyûtî, Ebu Fadl Celaleddin Abdurrahman İbni Ebi Bekr, *ed-Dürrul-Mensur fî Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut 1983, II, 278-280.

bıraktılar, birbirlerinin boyunlarına sarılıp ağladılar. Böylece Evs ve Hazrecliler Hz. Peygamberi dinleyip itaat edenler olarak Rasulullah ile birlikte gittiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey İman edenler, yani Evs ve Hazrecliler, şayet ehli kitaptan bir gruba (Şasa ve arkadaşlarına) itaat ederseniz, iman ettikten sonra sizi kâfirler olarak geri çevirirler" ayetini indirdi. Bu olay hakkında gelen bir rivayete göre; Cabir b. Abdullah; "Bu işimiz de bize destek olmasından en çok hoşlandığımız kişi Hz. Peygamber idi. O da geldi, bize eliyle işaret etti ve biz de bu meseleden vazgeçtik, Allah (c.c) da aramızı bulup bizi barıştırdı. Bu işimizde Hz. Peygamberin haberdar olması ve bu meseleye muttali olmasından dolayı da O'ndan daha çok sevindiğimiz bir kişi olmadı. Ben, başı itibariyle ondan daha vahşetli ve daha çirkin, sonu itibariyle de ondan daha güzel bir gün görmedim" demiştir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَاْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفى صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

"Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size ayetleri açıkladık".[151]

"Burada Allah, Müslümanları, Medine'nin çevresinde yaşayan Yahudilerin münafıkça tavırlarına karşı uyarıyor. Evs ve Hazrec kabileleri eskiden beri onlarla dostça ilişkiler içindeydiler ve İslâm'ı kabul ettikten sonra bile bu samimi tutumlarına devam ettiler. Bunun aksine Hz. Peygambere (s.a.v.) ve getirdiklerine düşman olan Yahudiler, yeni harekete katılan hiç kimseye dostluk göstermediler. Yine de dışta Ensar'a dostmuş gibi göründüler; fakat gerçekte, onların en azılı düşmanı idiler. Onlar bu dış görünüşteki dostluktan yararlanarak Müslüman topluluğunda ayrılık ve karışıklık yaratmaya uğraşıyorlardı. Aynı zamanda Müslüman topluluğun sırlarını öğrenip, düşmanlara açıklamayı da ihmal etmiyorlardı. Bu nedenle Allah, Müslümanları, bu tip insanlara güvenmemeleri için uyarıyor."[152]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنْ تُطيعُوا الَّذينَ كَفَرُوا يَرُدُّوكُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرينَ

"Ey iman edenler! Eğer kâfir olanlara itaat ederseniz sizi gerisin geriye çevirirler. Artık büyük zararlara uğramış olduğunuz halde geri dönmüş olursunuz."[153]

Müfessirlere göre ayet, münafıkların müminlere "kardeşlerinize dönün veya onların dinine dönün veya savaştan elinizi çekin" demeleri üzerine, nazil olmuştur.

Alimler ayette geçen kafirler ile kimin kastedildiği hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazı müfessirlere göre, bu ifade de kastedilen kâfirlerin "Ebu Süfyan" olduğu söylenmiştir. Çünkü Ebu Süfyan o dönemde kâfirlerin büyüğü ve reisi idi. Süddî de, bu ifadeden maksadın, Ebu Süfyan olduğunu, çünkü onun, o zamanda fitne ağacı olduğunu söylemiştir. Başka âlimler ise, buradaki "inkâr edenler" tabirinden maksadın, Abdullah İbn Übey ve onun münafık arkadaşları olduğunu, bunların zayıf inançlı kimselerin kalplerine şüphe sokan ve "şayet Muhammed, Allah'ın peygamberi olsaydı, başına böyle bir şey gelmezdi. O, diğer insanlar gibi bir insandır. Bazı günler lehine, bazı günler aleyhine olur. Dolayısıyla daha önceki dininize dönün" diyenler olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım âlimler de bundan muradın

[151] Ali İmran, 3/118.
[152] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 253.
[153] Ali İmran, 3/149.

Yahudiler olduğunu, çünkü Medine'de bir grup Yahudi'nin mevcut olduğunu ve bunların, özellikle Uhud hâdisesinden sonra Müslümanların kalplerine şüphe attıklarını söylemişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu ifadenin bütün kâfirlere şamil olmasıdır. Çünkü ayetin lâfzı umumidir, sebebi-i nüzulün hususî olması, ayetin umumi manaya gelmesine engel değildir.

Müslümanlar, önceki ayetlerde düşmana karşı zaaf ve rehavete kapılmayan Allah'ın neferleri gibi olmaya özendirilirken bu ayette de inanmayanlara tabi olmaktan men edilmektedirler.

Ayeti kerimeler, Resulullahın şehit edildiğine ilişkin gerçek dışı haberlerin yayılmasıyla münafıkların ve Yahudilerin, "Muhammed, peygamber olsaydı öldürülmezdi; artık eski dininize dost ve kardeşlerinize dönün!" şeklinde sözler söylemeleri üzerine nazil olmuştur. Sebebi nüzulü hususi olmakla beraber ayeti kerimeler, her dönemde ve her toplumda bulunma ihtimali olan münafıklara karşı inananları uyarmaktadır. Savaş meydanından firar etmek hezimete, hezimet ise inkarcılara taate neden olacaktır. Allah'ı inkâr edenlere itaat etmek ise kişiyi dünya ve ahiret hüsranına maruz bırakacak dinden dönmeye götürür.

1.h- Şeytana Uymamak

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَاِنَّهُ يَاْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكٰى مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ اَبَدًا وَلٰكِنَّ اللهَ يُزَكّٖى مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Şeytanın adımlarına uymayın. Kim şeytanın adımlarına uyarsa, bilsin ki o hayasızlığı ve kötülüğü emreder. Eğer Allah'ın size lütfu ve merhameti olmasaydı, sizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı. Fakat Allah, dilediği kimseyi tertemiz kılar. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[154]

Bu ayet akışı ve konusu itibariyle önceki ayetlerle bağlantılı olup, o ayetleri izlemekte ve nasihatlerde bulunmaktadır. Bu, Nur Suresinden 16 ayetin (11-26. ayetler) nüzulüne sebep olan ifk hadisesi hakkındadır.

İfk hadisesi en geniş şekliyle bizzat Hz. Aişe'den rivayetle İbn Hişâm'ın Sîresinde hicretin altıncı senesi olayları cümlesinden olarak ve Mustalik Oğulları gazvesi sırasında meydana gelen olaylar arasında anlatılmaktadır. Hz. Aîşe (r.a.)'ye münafıkların öncülüğüyle atılan iftiraya tarihte "ifk hadisesi" denmiştir. Bu iftiranın ortaya atılmasından dolayı, Hz. Aîşe (r.a.) ve Efendimiz (s.a.v.) ile birlikte bütün müminler derinden etkilenmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s.) bu konu hakkında dost ve yakınları ile görüşmüş ve hepsinden Hz. Aîşe (r.a.)'nin lehinde sözler duymuştur. Hicri 6. yılda, Hz. Peygamber, Müstalik oğullarına karşı bir sefer düzenlemiş, bu sefer dönüşünde vuku bulan bir olay nedeniyle ifk hadisesi patlak vermiştir. Sefere Hz. Peygamber ile birlikte Hz. Aîşe de iştirak etmişti. Sefer dönüşü ordunun konakladığı bir yerde, ordu tam hareket etmek üzereyken, Hz. Aişe devesi üzerinde taşınan ve hevdec denilen kapalı, yuvarlak ve üstü kubbeli kafesinden ihtiyacı için çıkmış konaklama yerinden biraz uzaklaşmış, bu arada gerdanlığını kaybettiğini fark etmişti. Gece karanlığında gerdanlığını ararken biraz oyalanmış ve bu arada ordu hareket etmişti. Taşıyıcılar, Hz. Aîşe'nin dışarı çıktığını görmedikleri için zayıf ve genç olan Hz. Aîşe'yi içinde sanarak hevdecini deveye yükleyip yola çıktılar. Konaklama yerine geri dönen Hz. Aîşe ordunun ayrıldığını görmüş, geri gelip kendisini alırlar ümidiyle bulunduğu yerde beklerken uyuya kalmıştı. Bu sırada ordunun artçılarından olan Safvan b. Muattal adındaki sahabe, Hazreti Aîşe'r.a'ı görünce uyandırdı ve kendi devesi

[154] Nur, 24/21.

ile bindirip ordunun bulunduğu yere getirdi. Safvan b. Muattal ile Hz. Aîşe'nin yalnız geldiklerini gören münafıkların başı Abdullah b. Übey, onlar hakkında dedikoduya ve iftiraya başladı. Bu duruma alet olan birkaç kişinin katılımıyla dedikodu ve iftira yayıldı ve olayın gerçek mahiyetinden haberdar olmayan Hz. Peygamber'e kadar ulaştı. Hz. Peygamber ailesiyle ilgili bu iftiradan son derece müteessir oldu. Kendisi hakkında çıkan bu dedikoduları ve iftirayı duyan Hz. Aîşe de Hz. Peygamberden izin alarak babası Hz. Ebu Bekir'in evine gitti ve üzüntüsünden günlerce gözyaşı döktü. Olayın ortaya çıkmasından yaklaşık otuz gün sonra Hazreti Aişe'yi temize çıkaran ayeti kerimeler indi. Bu ayeti kerimelerde, yayılan bu haberlerin yalan ve iftiradan başka bir şey olmadığı haber verildi.

"Ey Allah'a ve Resul'üne iman edenler!" Şeytanın peşinden gitmeyiniz. Kötülüğü yaymak, iftiraya kulak vermek ve onu konuşmak suretiyle onun yollarına girmeyin. Kim şeytanın yoluna girip peşinden giderse bilsin ki şeytan insanı yoldan çıkarır ve aldatır. Çünkü o, son derece çirkin olan edepsizliği ve şeriatın hoş görmediği, aklıselimin nefret ettiği kötülüğü emreder.

Hitap müminleredir ve müminler şeytanın adımlarım izlemekten onun vesveselerine kapılmaktan kaçındırılmaktadır. Ey müminler! Eğer Allah, günahları yok eden tövbeye muvaffak kılmak ve hatalara kefaret olan cezaları meşru kılmak suretiyle size lütfetmemiş olsaydı hiçbiriniz günahlardan ebediyen temizlenemezdi. Fakat Allah lütuf ve rahmetiyle, dilediği kimseyi, kesin olarak tövbe etmeye muvaffak kılmak ve tövbesini kabul etmek suretiyle günahtan arındırır. Kurtubî (v.891/1272) şöyle der: "Bundan maksat şudur: Allah'ın sizi arındırması, temizlemesi ve doğru yola ulaştırması sizin amellerinizle değil, ancak onun lütfuyla olur.[155] Allah, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir."[156] Zira şeytan ancak çirkin şeyleri ve kötülüğü emreder. Bir kez daha Allah'ın Müminlere olan lütfu ve rahmeti hatırlatılmakta ve O'nun lütfu, rahmeti olmasa müminlerden hiçbirinin doğru yola kavuşması ve temizlenmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Allah Teâlâ'nın hakkıyla işiten ve her şeyi hakkıyla bilen olduğu; lütfuna, rahmetine ve temizlemesine layık kimselerden, içleri temiz olup salih olanlardan dilediğini arındıracağı hatırlatılmakta ve rahmetinin devamlı olması için müminlerin O'nun emirlerine bağlanmaları, O'nun koymuş olduğu sınırlara bağlı kalmaları ve çirkeften, fitne, fuhuş ve kötülükten uzak durmalarının gerektiği hatırlatılmaktadır.

"Hutuvât", "hatve" kelimesinin çoğulu olup, "Adam yürüdü, adım attı" demektir. Buna göre mana, "Şeytanın izlerine tâbi olmayın, onun bastığı yerlere basmayın ve bu iftiraya, bunu dile dolamaya ve fuhşun, kötü söz ve fiillerin müminler arasında yayılmasına önem verip, gayret etmek hususunda, onun peşinden gitmeyin" şeklindedir. Çünkü Cenab-ı Hak, "Kim şeytanın adımlarına uyarsa, şüphesiz ki o, kötülüğü ve gayr-ı meşruyu emreder" buyurmuştur. "Kim şeytanın adımlarına uyarsa'', ifadesiyle tehdit etmiştir. Bu ifadenin zahiri ise müminlerin şeytana tâbi olmayacaklarını göstermektedir. Eğer bununla kâfirler kastedilmiş olsaydı, o zaman şüphesiz onlar şeytana zaten uymuşlardı. Böylece Allah iftira eden o kimselere, gerekli tehdidi yapınca, durumları tıpkı onlarınki gibi olmasın ve günahtan kaçınsınlar diye, özellikle müminleri zikrederek onları terbiye etmiştir. Fahşâ ve fahişe aşırı çirkin ve kötü olan şey demektir. Münker ise, insan tabiatının hoşlanmadığı, nefret ettiği ve beğenmediği şeydir.

Ayetteki ''Allah semi ve alimdir" cümlesi, "O, sizin bu iftiraya dair veya Hz. Âişe'nin temiz olduğuna dair bütün sözlerinizi duyar, fuhşun kötü söz ve fiillerin müminler arasında yayılmamasına veya yayılmasına dair arzu ve isteklerinizi bilir" demektir.

---

[155] Kurtubî, *el-Câmi,* XII, 207.
[156] es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, çev. Sadrettin Gümüş, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, IV, 222.

1.ı- Müslüman Olarak Ölmek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِه وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

"Ey iman edenler! Allah'tan sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün."[157]

Bazı Yahudilere, peygamberin güçlenmesi ve etki alanının genişlemesi ağır gelmişti. Onlar bu kuvvetin, özellikle Medineli Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki İslami kardeşlikten ve dini vahdetten meydana geldiğini görüyorlardı. İslam öncesinde aralarında şiddetli düşmanlık bulunan ve defalarca birbirleriyle savaşan Evs ve Hazrec kabileleri Peygamberimizin Medine'ye hicretinden sonra İslam nimetiyle kardeş ve dost oldular. Düşmanlıkları sona erdi ama aralarındaki rekabet zaman zaman nüksetti. Bu kardeşlik sayesinde, eski cahili savaşlarını unutan Evs ve Hazrec kabilelerini, fitneye düşürüp savaş günlerini onlara hatırlatmak suretiyle komplolar kurmaya başladılar. Çok geçmeden bu tuzağa düşürülen Evs ve Hazrec kabileleri, aralarında tartışmaya ve birbirlerine eski üstünlüklerini övünerek anlatmaya başladılar. Evs kabilesinden Salebe İbn Ğanem ile Hazrec kabilesinden Esad İbn Zürare kabilelerini övme yarışına girdiler, övünme tartışmaya dönüştü. Peygamberimiz durumdan haberdar oldu, gelip tarafları yatıştırdı. Bunun üzerine bu ayetin nazil olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

"Ey iman edenler! Allah'tan gereği gibi sakının. "Çünkü Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, gereğini yapmak Allah'a layık olacak bir şekilde çalışmak farzdır. Bu ise, farz olan görevleri yapıp yerine getirmek ve haram olan şeylerden, yasaklardan da sakınmak demektir. Abdullah b. Mesut'tan (v.32/652) gelen rivayete göre: "Allah'a isyan etmemek ve karşı gelmemek kaydıyla itaatte bulunmak, şükretmek ve nankörlükte bulunmamaktır. Allah'ı unutmamak ve her an hatırlamaktır. Ya da Allah için, kınayanın kınamasına asla aldırış etmemek, kişinin kendisinin, çocuklarının veya babalarının aleyhine de olsa hep adalet üzere bulunup doğruluk üzere hareket etmektir. Başka bir yoruma göre ise; Bir kul, diline sahip olmadığı müddetçe gereği gibi Allah'ın emirlerine bağlanmış sayılmaz. Ve Müslüman olarak ölün. Sakın ölümünüz İslam'dan başka bir din, bir durum ve inanç üzere olmasın. Ölüm gelip sizi yakaladığı zaman inancınız sadece İslâm inancı olsun**.**" [158]

2. FIKHİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR

"Delillerden hüküm elde etme metodunu inceleyen ilim dalına usul-i fıkıh denir."[159] "Başka bir ifade ile usul-i fıkıh, müçtehidin Kur'an veya sünnetten hüküm çıkarmak için ihtiyaç duyduğu kural ve kaideleri ifade eder. Bilindiği gibi İslami kaynaklar Kur'an ve sünnettir. Kur'an ve Sünnet fert ve toplumlara takip edecekleri ana çizgiyi, koruyacakları temel değerleri, taşıyacakları mükellefiyet ve sorumlulukları göstermek veya hatırlatmakla yetinir. Bu iki kaynakta yer alan hükümleri ve gösterilen hedefleri kavrama, ondan amelî hayata ve tek tek her bir olaya ilişkin sonuç çıkarma tamamıyla Kur'an ve Sünnetin muhatabı olan Müslümanlara ait bir sorumluluktur."[160] Mükellef, Kur'an'da muhatap olduğu bu hükümleri bilmekle ve bunlara uygun davranmakla yükümlü tutulmuştur.

"Mükelleflerin fiilleri ile ilgili şeri hükümlerin kaynağının Allah olduğu konusunda İslam âlimleri arasında ihtilaf yoktur. Bundan dolayı şeri hükmü genel itibari ile şöyle tarif

[157] Ali İmran, 3/102.
[158] Nesefi, *Medâriku't-Tenzil*, II, 348.
[159] Algül, Hüseyin ve başk. *İman ve İbadetler*, TDV Yayınları, Ankara 2002, I, 141.
[160] Algül, Komisyon, *İman ve İbadetler,* I, 143.

etmişlerdir:"[161] "Hüküm, Allah'ın iktiza, tahyir ve vâz bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır."[162] Allah'ın hitabından maksat dolaysız, açıklanmaya ihtiyaç duymaksızın Allah'ın kelâmıdır. Bu da Kur'an'dır.

2.1. KUR'AN HİTAPLARININ FIKIH USULCÜLERİNE GÖRE TASNİFİ

Kur'an'ın içine aldığı hükümleri Muhammed Ebu Zehra; İbadetler, Kefaretler, Muamelat, Aileyi Tanzim eden hükümler, Cezai hükümler, idare edenle idare edilenler arasındaki ilişki, Müslümanların gayri Müslimlerle ilişkileri seklinde sıralamaktadır.[163] Kur'an'ın itikat, ahlak ve amel olmak üzere, başlıca üç cephesi vardır. Bunların ilk ikisinden Akait, Kelam ve Ahlak ilimleri doğmuş ve bu hususta kelami ve tasavvufi tefsirler yazılmıştır. Kur'an'ın amelle ilgili yönünden ise, Fıkıh ilmi doğmuş ve onun bu cephesini konu alan fıkhi tefsirler telif edilmiştir."[164]

"Kur'an'ın fıkhi yönünü oluşturan ayetleri iki bölümde ele alınabilir:
1- Sarih ameli hüküm ve prensipleri içeren ahkâm ayetleri.
2- Sarih ameli hüküm ve prensip ihtiva etmeyip, ahkâma dair işaretleri içeren ayetler."[165]

"Fıkhi tefsiri yapmak da Kur'an'ın fıkhi yönünü tespit etmek de çok güç olup, her müfessirin kendi ilmi kabiliyet ve kudretine bağlıdır. Bu husus, çeşitli fıkhi tefsirlerde ele alınan ayet sayısının birbirinden farklı olmasıyla da kendini göstermektedir."[166] "Mesela Cessas'ın (v. 305/917) *Ahkâmul Kur'an adlı eserinde,* 1080 ayet ele alınırken, İbnul Arabî'nin (v. 543/1148) *Ahkâmul Kur'an'ında* 864 ayet, M. Sıddık Hasan Han'ın (v.1307/1890) *Tefsiru Ayatil Ahkâmında* ise 241 ayet ele alınmıştır."[167] "M. Ebu Zehra (v.1974) ise, Ahkâm ayetlerinin sayısının 500 civarında olduğunu ifade etmektedir."[168] Mevlüt Güngör, eserinde konuyla ilgili ayetlerin yaklaşık Kur'an'ın 12'de birini teşkil ettiğini belirttikten sonra, bunun sebebi olarak Yüce Allah'ın bütün dünyaya ve bütün zamanlara hitap eden ve zamanla değişmeyecek hüküm ve prensipler koyduğu için ayrıntıya girmeyip, boşlukları doldurma görevini, Kur'an'a uygun bir şekilde Peygamberine ve İslam hukukçularına bıraktığı şeklinde açıklamaktadır. "Güngör, her ne kadar ahkâm ayetlerinin sayısını Kur'an ayetlerinin on ikide biri seklinde ifade ederek 500 civarında bir sayı verse de ahkâm ayetlerinin belli bir sayı ile sınırlandırmanın mümkün olmadığını da ifade etmektedir."[169]

Ahkâm ayetleri Kur'an'ın bir bölümünde toplanmış değildir. Bilakis çeşitli yerlerine serpiştirilmiş olup, Kur'an'da ki diğer ayetler ile iç içe geçmiş durumdadır. Ahkâm ayetlerinin çoğu Medine'ye hicretten sonra nazil olmuştur. Ancak Mekki ayetler arasında da az da olsa hüküm getiren ayetler bulunmaktadır.

Bu bölümde, ahkâm ayetlerinin belli bir sayı ile sınırlandırılamayacağından hareketle "Ey İman Edenler!" diye başlayan ayetlerin ahkâm ayetleri açısından tasnifi yapılacaktır. Taharet,

---

[161] Hallâf, Abdu'l Vahhab, *İlmu Usûli'l Fıkh*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991, s.96.
[162] Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l Fıkhı'l İslamî*, Daru'l Fikri, Dimeşk 1986, s.37-38.
[163] Ebu Zehra**,** Muhammed, *İslam hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usulü*, Türkçesi: Abdulkadir Şener, Fecir Yayınları, v. Baskı, Ankara 1990, s.90-99.
[164] Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhi Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İst. 1996, s.15.
[165] Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi*, s.16.
[166] Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi*, s.16-17.
[167] Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi*, s.16-17.
[168] Ebu Zehra, *İslam hukuku Metodolojisi,* s.331.
[169] Güngör, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi,* s.17-18.

zekât, namaz, hac, oruç, yemin ve adak gibi insanın Cenab-ı Allah'a karsı vazifelerinin ele alındığı "Ey İman Edenler!" diye başlayan ayetlerin arasında yirmi beş civarında ahkâm ayeti bulunmaktadır.

2.2. İBADAT: İBADETLERLE İLGİLİ HİTAPLAR

Taharet, zekât, namaz, hac, oruç, yemin, adak ve kefaretler gibi insanın Allah'a karşı vazifelerinin ele alındığı ahkâm ayetleridir.

2.2.a- İbadet ve Hayır

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz."[170]

Bu ayetle ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak önceki üç ayet, (74-75-76) ve arkasından gelen 78. ayet ile birlikte surenin genel akışı ile bir bütünlük oluşturmaktadır. İlahi metot gereği, önce Allah'ın varlığına, birliğine delalet eden deliller ve uyarılar işlendikten sonra, peygamberlik, konusu, gereği ve yararı üzerinde durularak temel bilgi verilmektedir. Arkasından kulluğun ölçü ve anlamına işaret edilerek, namaz, zekât, ibadet, hayırlı işler ve bir de Allah yolunda cihat emredilerek kulluk için lüzumlu olan ibadetler belirlenip, kurtuluşun ancak bu yolda olduğu vurgulanmaktadır.

Razi (v.606/1209) bu ayette, dini emirlerin dört yönünün izah edildiğini vurgular:

1- Hükmün muhatabı: "Ey iman edenler!" buyrularak emrin sadece iman eden kimseleri içerdiği belirtilmiştir. Bazı alimler ise burada kastedilenin sadece müminler olmadığı, sorumluluk çağında ve şartları içinde ve iman etme durumunda bulunan herkesi kapsadığı kanaatindedirler.

2- Emrin konusu: Bu bağlamda dört önemli emir bildirilmiştir:
   a) Rükû ve secdeye varıp namaz kılma,
   b) Yüce yaratana kulluk etme,
   c) Hayırlı işler ifa etme,
   d) Allah için gereği gibi cihat etme.

3- Bu hükümleri kabul etmenin sebepleri:
   a) Yüce Allah'ın dilemesi,
   b) Haniflerden olan İbrahim dininde de bu şekilde olması ve önceden de "Müslümanlar" isminin verilmiş olması.
   c) Peygamberin şahit kılınması.

4- Daha öncekileri teyit eden manasına gelen açıklama: Allah'a sımsıkı sarılmak, zekâtı vermek, namazı kılmak yani Allah'ın emirlerini yerine getirmek, sonra Allah'ın fazlu kereminden faydalanmak ve onun muhafazasına sığınmak istenmektedir."[171]

Sonuç olarak hitabın muhatabı Müslümanlardır. Onlara birtakım emirler ve öğütler verilerek özgüven aşılanmakta, kurtuluş reçetesi sunulmaktadır.

---

[170] Hac, 22/77.
[171] Taberi, *Câmiu'l Beyân*, XVII, 205; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIII, 71-72.

2.2.b- Abdest ve Gusül

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاةِ فاغْسِلُواْ وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُواْ بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَينِ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ مَا يُرِيدُ اللّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَكِن يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan gelir veya kadınlara dokunur da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi mesh edin. Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."[172]

Bu ayete "vudû ayeti, abdest ayeti, teyemmüm ayeti" de denilmiştir. Kaynaklarda ayetin iniş sebebi hakkında Humeydi'nin Hz. Aişe'den bir rivayeti bulunmaktadır. Rasulullah bir sefer dönüşü Ebva gecesi, beraberinde olan eşi Hz. Aişe'nin gerdanlığı kaybolmuştu. Allah'ın Rasulü iki kişiyi gerdanlığı aramaya gönderdi. Namaz vakti girdiğinde yanlarında su yoktu ve ne yapacaklarını da bilmiyorlardı. Bunun üzerine teyemmüm ayeti nazil oldu.

Ancak bu rivayetin konumuz olan ayet hakkında mı yoksa Nisa 43. ayet hakkında mı olduğu hususunda görüş farklılığı vardır. Bu ayet ile abdest ve guslün farziyeti pekiştirilmiş abdestin ayrıntılarıyla beraber teyemmüm hükmüne de yer verilmiştir.

Hadisler abdestin, Mekke döneminin çok erken bir vaktinden beri uygulandığını kuvvetlendirmektedir. Ayetlerin nüzulünden önce uzun bir süre abdest uygulaması olmasına rağmen, ayetlerin bilahare inmelerinde Peygamber (s.a.v.)'in uygulamasını, Kur 'ani bir vahiy olmaksızın, çeşitli farzlara, dini, siyasi, sosyal ve savaşla ilgili eylem ve durumlara yönelik yaptığı yasamalarını kapsayan pek çok şahit ve belgeden biri vardır. Peygamber (s.a.v.)'in bu uygulamalarından sonra Kur'an vahyi bu yasamaları ve eylemleri desteklemek üzere inerdi.

Ayet altı hüküm içermektedir:
1- Namaz kılmak istediğiniz zaman abdest alın.
2- Cünüp olursanız boy abdesti alın.
3- Su bulamazsanız teyemmüm edin.
4- Yüce Allah iman edenler için zorluk istemez.
5- Yüce Allah inananları temizlemek ve nimetini tamamlamak ister.
6- Yüce Allah'a şükredin.

Türkçede "namaz" olarak isimlendirilen salat kelimesinin lügat anlamı "yalvarmak, iyi dilekte bulunmak ve dua etmek," tir. Dini terim olarak salat kelimesi ise; tekbirle başlayan selam ile sona eren belirli söz ve hareketlerden oluşan özel bir ibadeti ifade eder.

"Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlikle görevlendirilince kendisine namazın nasıl kılınacağı vahiy meleği tarafından öğretildi. Müslümanlar sabah ve akşam iki rekât olarak namaz kıldılar. Beş vakit namaz ise hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce miraç

[172] Maide, 5/6.

esnasında farz kılındı."[173] "Namazın ön şartı olan abdest ve gusül de namazla birlikte farz kılınmış olup, ibadet tarihinde hiçbir zaman abdestsiz namaz kılınmamıştır."[174]

İlim adamları, Allah Teâlâ'nın; "Namaza kalkacağınız zaman" buyruğu ile hangi mananın kastedildiği hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bir kesim şöyle demektedir; Namaz kılmak isteyen kişi ister abdestli olsun ister abdestsiz olsun her namaz kılmak isteme hali hakkında umumi bir lafızdır. O bakımdan namaz kılmak isteyen herkesin abdest alması gerekmektedir. Nitekim Hz, Ali de böyle yapar ve bu ayeti kerimeyi okurdu. Bunu, Ebu Muhammed ed-Dârimi (v. 255/868), Müsnedinde zikretmiştir.[175] Âlimlerin çoğunluğu ise abdesti bozulan kişinin namaza kalkacağı zaman abdest alması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Çünkü abdest ayetinin devamı, yalnız abdestsiz olan kişinin namaza kalkacağı zaman abdest alması gerektiğine delalet eder. "Peygamberimiz (s.a.v.) Mekke'nin fethine kadar her namazdan önce abdest almış, Mekke fethedildiği gün birkaç vakit namazı bir abdestle kılmıştır. Bozulmadığı müddetçe bir abdestle birden çok namazın kılınabileceğini göstermiş ve ümmetine kolaylık sağlamıştır."[176] Her namaz için abdest almak ise menduptur.

Cünüp olup boy abdesti alması veya tuvalete çıkıp abdest alması gereken kimseler, su bulamazlar veya bulup da hastalık, yolculuk, şiddetli soğuk, düşman korkusu veya benzeri sebeplerle suyu kullanamazlarsa gusül yerine teyemmüm ederek temizlenirler. Şüphesiz teyemmüm, abdestin karşılığıdır ve onun yerine geçmektedir. Ayette teyemmümün ancak suyun bulunmadığı yerde abdestsiz kişi için farz olduğu bildirilmektedir. Namaza kalkışta asıl olan abdesttir. Ancak abdest mümkün olamayınca teyemmüm olur. Büyük veya küçük hadesten temizlenme niyeti ile toprak ya da toprak cinsinden temiz bir şeye ellerin içini vurup öncelikle yüze sürmek, yeniden ellerin içini vurup her elin içiyle diğer kolu mesh etmeye teyemmüm denir. Cünüplük halinden kurtulmak amacıyla yapılan teyemmüm hem abdest hem de gusül yerine geçer. Teyemmüm sembolik bir temizlenme yoludur. Her ne kadar maddî bir temizlik sağlamasa da kişiyi manen temizlenme duygusuna kavuşturur. Böylece kulun kendisini yüce Allah'a ibadete hazır hissetmesine zemin oluşturur.

Allah Teâlâ abdesti, guslü veya teyemmümü emretmekle kullarını zora koşmak değil, onları temizlemeyi ve üzerlerindeki nimetini tamamlamayı dilemiştir. Zaten bu emirler insanların gücünü aşan emirler değildir. İslam dini insanlara yapamayacağı hiçbir işi yüklemez. Özel durumlarda ise ruhsat (kolaylıklar) getirilmiştir. Abdest ve gusül maddi olmasının yanında kulu Allah'a yaklaştırıp kendisini ibadet için hazır hissetmesine vesile olan iç temizliğidir. "Temizlik imanın yarısıdır"[177] hadisi de temizliğin İslam dinindeki öneminin göstergesidir.

Cünüplük şeri bir hükümdür ki, cünüp olan kimse gusledinceye kadar namaz kılmaktan, Kur'an okumaktan, Kur'an'ı tutmaktan, camiye girmekten kaçınmalıdır. Çünkü Allah (c.c), "...*Eğer cünüp olduysanız boy abdesti alın*" buyurmuştur.

Ayette de belirtildiği gibi abdest, ibadet niyetiyle yüzü yıkamak, dirseklerle beraber elleri yıkamak, başı mesh etmek, topuklara kadar her iki ayağı yıkamaktır. Abdest, "hadesten taharet" içindir. Yani hükmen varlığı kabul edilen ancak görülmeyen kirlilikten temizlenmektir. Bu

[173] Buhari, Muhammed ibn İsmail, *el-Câmi'us-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, "Salat", 1.
[174] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1583.
[175] ed-Darimi, Ebu Muhammed, *Müsned*, "Vudu", 3.
[176] Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, "Taharet", 86; Ebu Davud, Süleyman ibn el-Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, "Taharet", 66.
[177] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Taharet", I; et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, "Daavât", 86.

nedenle ayette belirtilen azaları bir defa yıkamakla farz olan temizlik yapılmış olur. Abdest organlarını ovarak iki veya üç defa yıkamak ise sünnettir. Abdestte ayakların mesh edilmesi veya yıkanması hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır:

1- "Ercül", "ayaklar" anlamına gelir. Bu kelimedeki "lâm" harfini fethalı okuyarak "vücûh" üzerine atfedenlere göre ayakların yıkanması farzdır. Dört mezhebin görüşü ve uygulaması da böyledir.

2- "Ercül" kelimesinde ki "lam" harfini kesreli okuyarak "ruûs" üzerine atfedenlere göre ise ayakları mesh etmek farzdır, yıkamak değil. Bu durumda ayetin meali şöyle olur: "Yüzlerinizi, dirseklerle birlikte ellerinizi yıkayın. Başlarınızı ve topuklara kadar ayaklarınızı mesh edin." Bu görüş sahiplerinin delil olarak gösterdikleri, Enes b. Malik ve İbn Abbas gibi bazı sahabelerin ve bir kısım tabiinin ayakları üzerine mesh yaptıklarına ilişkin rivayetlerdir."[178] Taberî de (v. 310/923) aynı görüşte olup bu konu hakkında şöyle der; Allah Teâlâ, nasıl ki teyemmüm emrinde yüzü tam olarak toprak ile mesh yapılmasını istemişse abdestte de ayakların tamamının suyla mesh edilmesini istemiştir. Dolayısıyla ayaklarını su ile yıkayan kişi hem yıkamış de mesh etmiş olur.[179] "Ayrıca Hz. Peygamber, ayaklarını iyice yıkamamış ve topuklarında az da olsa kuruluk kalmış kişiler hakkında, "O ökçelerin ateşten çekeceği var!"[180] buyurarak ayakları yıkamanın farz olduğuna işaret etmiştir. Müfessirlerden bazısı "Allah size güçlük çıkarmak istemiyor, fakat sizi temizlemek istiyor" cümlesini, su olmadığı zaman veya eziyet ve güçlük olduğunda teyemmümün farz kılınmasına bir sebep gösterme cümlesi olarak yorumlamıştır. Onlardan kimisine göre de cümle abdestin farziyyetinin sebebini açıklama amacını taşımaktadır.

Teyemmüm emri de güçlük çıkarmak için değildir. Bakara suresinin 185. ayetinde ve bu ayetin devamında Yüce Allah, insanlar için zorluk değil kolaylık dilediğini belirterek İslâm dininin kolaylık esasına dayandığını vurgulamıştır. Yolcu veya hasta iken cünüp olanlar, gusül yerine teyemmüm yapabilirler. Aynı şekilde, cinsel ilişki veya tuvalet ihtiyacı sebebiyle abdesti bozulmuş ve her iki durumda da su bulamamış veya suyu bulduğu halde hastalık, aşırı soğuk, düşman korkusu gibi nedenlerle suyu kullanma imkânı bulamamış olanlar teyemmüm ederler. Teyemmüm de bir manevî temizliktir.

Ayette geçen ve "cinsel ilişki" diye tercüme edilen kelimenin lügat manası "kadına dokunmak" tır. Meşhur mezhep imamları tarafından bu kelime değişik biçimlerde yorumlanmış ve değişik sonuçlara ulaşmışlardır. İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre dokunmakla abdest bozulmaz, ayetteki ifade "cinsel ilişkiden kinaye olup asıl maksat onlarla cinsel ilişkide bulunmaktır. İmam Şafiî ise ifadenin kinaye olmayıp hakikat olduğunu, ayetteki ifadeden muradın erkeğin teninin kadının tenine dokunması olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bu durumda şehvetle veya şehvetsiz olsun erkek veya kadının karşı cinse dokunması halinde her ikisinin de abdesti bozulur. İmam Mâlik ise bu dokunmayı şehvetle dokunma kaydına bağlar ve bu durumda her ikisinin de abdestinin bozulacağını ifade eder.

2.2.c- Namaz ve Teyemmüm

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَقْرَبُواْ الصَّلاَةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى حَتَّىَ تَعْلَمُواْ مَا تَقُولُونَ وَلاَ جُنُبًا إِلاَّ عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىَ تَغْتَسِلُواْ وَإِن كُنتُم مَّرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاء أَحَدٌ مِّنكُم مِّن الْغَآئِطِ أَوْ لاَمَسْتُمُ النِّسَاء فَلَمْ تَجِدُواْ مَاء فَتَيَمَّمُواْ صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُواْ بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا

[178] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* VI, 126; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, III, 48-49.
[179] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* VI, 127.
[180] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih,* "Vudû", 27-29; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Taharet", 25-30.

"Ey iman edenler! Siz sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de cünüp iken -yolcu olmanız müstesna- gusül yapmadıkça namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculukta bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut ta kadınlara dokunup da bir su bulamazsanız o vakit pak bir toprağa teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize (dirseklerinize kadar) sürün. Şüphesiz ki Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."[181]

Hak Teâlâ Âdem Peygamberden başlayarak tüm insanlara namazı emretmiş, peygamberlerin tamamı da ümmetlerine bu ibadeti yapmakla yükümlü kılmışlardır.[182]

"Ne söylediğinizi bilinceye kadar sarhoş iken namaza yaklaşmayın." İslam'ın ilk yıllarında namazlarını kıldığı halde henüz yasaklanmadığı için içki içenler vardı. Henüz içki içmek kesin olarak yasaklanmış değildi.

Bakara suresindeki içki ile ilgili 219. ayetin inmesinden üç yıl sonra sahabeden Abdurrahman İbn Avf, bir yemek hazırlar ve arkadaşlarını davet eder. Birlikte yer, içer ve sarhoş olurlar. Namaz vakti gelince Hz. Ali'yi imam yaparlar. Namazı kıldırmaya başlayan Hz. Ali, Kafirun suresini, anlamını bozacak derecede hatalı okur. Bu durum üzerine Nisa suresinin 43. ayeti inzal olur.[183] Daha sonra Maide suresi 90. ayeti ile içki içmek kesin olarak haram kılındı. Artık ayetin bu cümlesi ile amel etme imkânı kalmamış oldu.

Ayetin devamında cünüp kimse de namazdan men edilmiştir. Cünüp olan veya abdestini bozan kimse gusül ve abdest için su bulamazsa veya hastalık ve yolculuk nedeniyle suyu kullanamazsa teyemmüm yapıp namazını kılar. Teyemmüm, temiz toprağa eller vurulup yüz ve kollar mesh edilerek yapılır. Teyemmümdeki hikmet namazın vakitlerinin ne kadar önemli olduğudur. Yani bu üç unsurun tazimi anlamındadır. Müslümana namaz beş defa tekrar edilmek suretiyle farzdır. Namaz İslam'ın rükûnlarından birisidir. Vakitlerinde eda etmek farzdır.

Namaz, beş vakitte Allah'ın huzurunda korkarak durmayı ifade ediyorsa, su bulunmaması halinde mümin temiz toprakla mesh edecek, bu kutlu ibadeti ifa edecek böylece herhangi bir hal onu ibadetten alıkoymayacaktır. Hicri 6. yılda Müreysî seferi esnasında teyemmüm ayeti nazil olmuştur. Müreysi seferine Hz. Âişe'de katılmış, dönüş yolunda gerdanlığı kaybolmuştu. Gerdanlığın aranması esnasında bir hayli vakit geçmiş, suyun bulunduğu yere ulaşmak imkânsız hale gelmişti. Su sıkıntısı sebebiyle halk abdest alamamış, durumu Hz. Ebu Bekir'e iletmiş Ebu Bekir'de kızını azarlamıştı. Bu esnada istirahat halinde olan Resulullaha teyemmüm ayeti nazil oldu. Bu rivayetin konumuz olan ayet hakkında mı yoksa Maide suresi 6. ayeti hakkında mı olduğu konusunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. İbnü'l-Ârabî, (v.1240) ayeti kerimenin, "sarhoş ve cünüpler için namazı yasaklayan" kısmının Hz. Ali ile ilgili olay sebebiyle, ayetin kalan bölümünün ise Hz. Âişe ile ilgili olay nedeniyle nazil olduğunu söylemiştir. Bu da Maide suresinin 6. ayeti kerimesindedir. Uygun düştüğü için Nisa suresinde de yeniden inzal olmuştur. Sahihi Buhari'de gerek Nisa suresinin gerekse Maide suresinin tefsirinde teyemmüm ile ilgili bölümün tekrar edilmesi de bu anlayışı desteklemektedir. Sonuç olarak her iki ayette birbirini tamamlayarak mukim ve yolcu olanların, abdestsiz, sarhoş ve cünüp iken yapmaları yasak olan bazı şeyleri izah etmekte, istisnai durumlar hakkında da çözüm önerileri sunmaktadır.

---

[181] Nisa, 4/43.
[182] Bakara, 2/83; Maide, 5/12; Yunus, 10/87; Hud, 11/87.
[183] Tirmizi, *es-Sünen*, "Tefsir", 5; Ebu Davud, *es-Sünen*, "Eşribe", 1; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 200; Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, II, 78-79.

Ayeti kerime, Allah'ın güzel isimlerinden "afüv" ve "ğafur" ile bitmektedir. "Afüv", çok affedici, "ğafur", çok bağışlayıcı demektir. Yüce Allah ayetin sonunda da: "Muhakkak ki Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır" diye buyurarak mutlak anlamda mükemmellik sıfatına sahip olduğunu bildiriyor. Kendini, mümin kullarından emrine karşı gelenlere karşı çok affedici olarak niteliyor. Kendisine tövbe etmeleri durumunda günahlarını bağışlayacağını bildiriyor. Bu yüzdendir ki Yüce Allah, sarhoş ve ne dediklerini bilmez haldeyken namaz kılmalarından dolayı onları hesaba çekmemiş, onları bağışlamıştır.

2.2.d- Cuma Namazı

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا نُودِىَ لِلصَّلٰوةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."[184]

Bu ayette geçen "Cuma" kelimesi sureye isim olmuştur. Cemiyet, cemaat, toplanmak anlamlarına gelen Cuma, haftanın günlerinden birinin adıdır. Bugünün, Araplarda çok eskiden beri bir toplantı ve ayin günü olduğu delillerle sabittir.

"Cahiliyet döneminde Cuma gününün ismi "Arube" idi. O güne ilk olarak Cuma ismini veren Kab bin Lüvey'dir. Bugüne Cuma isminin verilişi hususunda şöyle bir rivayet vardır: Resulullahın (s.a.v) hicretinden önce Medine halkı bir gün bir toplantı yaptı. Ensariler, Yahudilerin toplandıkları bir günleri vardır, Hıristiyanların da toplandıkları bir günleri vardır. Biz de bir gün tayin edelim ve o gün Allah (c.c)'a şükür ve zikir edelim dediler. Aralarında, Cumartesi Yahudilerin, pazar Hıristiyanlarındır, biz de kendimize Arube gününü seçelim, diye konuştular. Cuma günü gelince Esad bin Zürare (r.a)'nin etrafında toplandılar. O da onlara iki rekât namaz kıldırdı ve vaaz etti. İşte o gün toplandıkları için adı Cuma oldu. Esad bin Zürare (r.a) bir koyun keserek onlara öğle ve akşam yemeği verdi. İşte bu, İslam'da kılınan ilk Cuma namazıdır." [185] Cenab-ı Hak Ey iman edenler! Ayetini o zaman indirdi.

Sure ilk sekiz ayetin ve son üç ayetin bulunduğu iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Surenin iki ayrı bölümü iki ayrı zamanda, iki ayrı dönemde nazil olduğu için, konuları da muhatapları da farklıdır. İlk sekiz ayetin muhatabı Yahudilerdir. Yahudiler Mekke'de zuhur eden İslam davetini önlemek için yoğun bir çabanın içine girmişlerdi. Son elçi kendi içlerinden çıkmadı, vahiy kendilerine gelmedi diye Ben-i Kaynuka, Ben-i Kureyza, Ben-i Nâdir Yahudileri var güçleriyle bu dini yok etmek, bu daveti engellemek için çırpındılar. Arap kabilelerini Resulullaha karşı kışkırttılar. Araplara, Peygamberle mücadele yöntemleri ulaştırdılar.

Cuma'yı konu edinen son üç ayeti ise surenin ikinci bölümünü oluşturur. Bu ayetler önceki bölümden bağımsız bir bölümdür ve hicretten hemen sonra indiği rivayet edilir. Zira Allah'ın Resulü Medine'ye gelişinin beşinci günü Cuma namazı kıldırmış ve bu ayetler namaz esnasında meydana gelen bir hadise üzerine inmiştir. Müslümanlara bir toplantı esnasında nasıl davranılması gerektiği konusunda tebliğde bulunulmuştur. İncelediğimiz 9. Ayet,10 ve 11. ayetlerle de irtibatlıdır.

---

[184] Cuma, 62/9.

[185] Alusi, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdillah, *Ruhu'l Maani fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'ul-Mesani*, Dâru'l-Fikr, I-XV, Beyrut 1987, XIII, 100.

Nübüvvetin 11. Senesinde (m. 620) Medine'den hac için gelen altı kişinin Akabe'de Hz. Peygamber ile görüşüp Müslüman olmasından sonra Medine'de İslâm dini yayılmaya başlamıştı. Ertesi sene gerçekleştirilen Birinci Akabe Biatinden sonra Hz. Peygamber, Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye İslâm dinini ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmesi için göndermişti. Nübüvvetin 13. yılında da (m. 622) İkinci Akabe Biati yapılmış, biat eden on iki kabilenin reislerinin başkanı seçilen Es'ad b. Zürâre Medine'nin yakınında bir yerde onlara cuma namazı kıldırmıştı. Kaynaklarda, Musab b. Umeyr'in de Medine'ye görevli olarak gittiği dönemde cuma namazı kıldırdığına dair rivayetler de yer almaktadır. Dolayısıyla cuma namazının tarihçesi hicret öncesine uzanır. Resulullah ise Mekke'den Medine'ye hicret ederken Medine yakınlarında Rânûna vadisine ilk kez cuma namazı kıldırmıştır. Daha sonra Resulullahın Cuma namazını kıldırmasının anısına buraya Cuma mescidi adı verilen küçük bir cami inşa edilmiştir. Bu tarih itibari ile farz olan cuma namazı düzenli olarak ifa edilmektedir. İncelemekte olduğumuz ayetlerde Cuma namazının öneminin vurgulanmasının yanı sıra bu namazın nasıl kılınacağına dair bilgiler de verilmiştir. 9. ayette bu namazın öneminin pekiştirilmesinin yanında pek çok hadiste, diğer namazlara göre cuma namazının daha kuvvetli bir fariza olduğu da bildirilmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir: "Her kim önemsemediği için üç cumayı terk ederse, Allah onun kalbini mühürler." "Güneşin doğduğu en hayırlı gün cumadır. Âdem o gün yaratılmış, o gün cennete girmiş ve o gün cennetten çıkarılmıştır. Kıyamet de cuma günü kopacaktır."[186]

Surenin son üç ayetinde, Cuma vakti gelince işi gücü bırakıp zikre koşma emredilirken, namaz bittikten sonra da dağılıp Allah'ın fazlu keremine sığınarak rızık arama izni verilmektedir. Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında, ezanla Cuma namazına çağrıldığınızda Allah'ın zikrine koşun ve her türlü alışverişi terk edin. Bu Cuma namazına yeni bir çağrı değildir. Aslında yeni bir emir gibi anlaşılsa da önceden de Cuma namazı vardı. Önceden de Cuma kılınıyordu ama cuma günü, Cuma namazına çağrıldıklarında Müslümanların bu dâvete karşı gevşek davranmaları, alışverişlerine devam etmeleri konu ediliyor ve bu konuda uyarılıyorlar. Müslümanların bu konuda Yahudiler gibi davranmamaları, ciddi olmaları, her türlü meşguliyetlerini terk ederek Allah'ın zikrine koşmaları emrediliyor.

Müslümanlar birtakım rivayetlere dayanarak cuma gününü müminlerin bayramı olarak kabul ederler ve bu yüzden de cuma gününe farklı bir değer verirler. Bugüne hazırlık bağlamında gusül abdestinin alınması sünnet; bir kısım âlimlerin görüşüne göre farzdır.

Cuma gününde zevalde kılınan ve öğle namazının yerine geçen namaza cuma namazı denir. Belirli şartlar gerçekleştiği taktirde cuma namazının farziyeti hakkında icmâ vardır.

"Ayette özellikle üç husus dikkate değerdir. Birincisi, Namaz için çağrı yapılmaktadır. İkincisi, cuma gününe mahsusen bir namaz kılınmaktadır. Üçüncüsü, cuma günü namaz için çağrı yapılmasıyla ilgili olarak, ilk kez emir veriliyormuş gibi bir ifade kullanılmamıştır. Bilakis, siyak ve sibaktan anlaşılmaktadır ki, namaza çağrı ve cuma gününe mahsusen namaz daha önceden ifa edilegelmektedir. Ancak yanlış olan, Müslümanların cuma günü namaza çağırıldıklarında gevşek davranmaları ve alışverişlerine devam etmeleridir. Dolayısıyla Allah Teâlâ bu ayeti, Müslümanların ezan okunurken cuma namazının önemini kavramaları ve bunun farz olduğunu idrak ederek namaza koşmaları için inzal etmiştir."[187]

[186] Müslim, *Sahihu'l-Müslim,* 2, 585.
[187] Mevdudi, *Tefhim,* VI, 272-273.

Ayette geçen "nida" ezan anlamındadır. "Namaz için çağrı yapıldığı zaman" cümlesi, namaz öncesinde ezan okunmasını ifade eder.

"Ezan, hicretin birinci yılında okunmaya başlandı ve ilk okunan ezan sabah azanı idi."[188] Ayette, bahsedilen ezan ile hutbeden önce okunan ezan kastedilmektedir. Resulullah (s.a.v.) dönemi ile Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in hilafeti zamanında cuma günü sadece bir ezan okunuyordu. Hz. Osman'ın zamanında ise nüfus arttı, Medine büyüdü ve evlerin mesafesi uzaklaştı. Bundan dolayı, Medine çarşısındaki bir evden ilk ezanın daha evvelinden bir ezan daha okunmaya başladı.[189]

"Ayette geçen *"Allah'ı anmaya koşunuz"* ifadesinden maksadın hutbe ile birlikte iki rekatlık farz namaz olduğu izah edilmektedir. Ebu Hanife "Allah'ı anın" ibaresinden "Allah Teâlâ'ya hamd etmenin, tehlil ve tesbih getirmenin," hutbenin bir rüknü olduğuna hükmetmiştir. Birçok müfessire göre ayetteki "koşunuz" diye çevrilen kısmında gerçek anlamda koşmanın değil bununla "gidiniz" anlamının kastedildiğini belirtmişlerdir. Bazılarına göre bir amel gösterme, bazılarına göre de niyet ve kalp ile yönelme anlamına gelir. İbn Atıyye (v.542/1148) de kalkmak, giyinmek, abdest almak, camiye doğru yola koyulmak gibi işlerin tamamının bu ifadenin kapsamına girdiğini ifade eder."[190]

2.2.e- Oruç İbadeti

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey iman edenler! Oruç sizden evvelkilerin üzerine farz olduğu gibi sizin üzerinize de farz olmuştur. Ta ki sakınabilesiniz." [191]

Bu ayeti kerime devamında gelen 184 ve 185. ayetler ile irtibatlıdır. Ayetler, orucun farz kılmışı, sınırlan, faydaları ve oruç ibadetine özgü ruhsatları ifade eden bilgiler içermektedir. İfadeler açık ve anlaşılırdır.

183. Ey imana erenler! Oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazılmıştır. Olur ki korunabilesiniz.

184. Ancak, içinizden hasta ve yolcu olanlar, başka vakitlerde gününe gün oruç tutmalıdır. Bunun dışında çeşitli nedenlerle orucu çok zorlukla tutabilecek olanlar, bir fakiri doyuracak kadar fidye vermelidirler. Her kim, sorumluluğun üstünde iyilikte bulunursa, kendi lehinedir; eğer bilirseniz, bu hakkınızda daha hayırlıdır.

185. Ramazan ayı öyle bir aydır ki, insanlara yol gösterici ve hakkı batıldan ayıran Kur'an o ayda indirilmiştir. Sizden her kim bu aya erişirse, bu ayda orucunu tutsun. Kim de hasta veya yolculukta olursa, diğer günlerde o kadar oruç tutsun. Allah size kolaylık ister, güçlük dilemez. Bu sayıyı tamamlamanız ve sizi hidayete ulaştırdığından, Allah'ı yüceltmeniz içindir. Olur ki şükredersiniz.

---

[188] Ebu Davud, *es-Sünen,* "Ezan", 30, 514.
[189] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih,* "Cuma", 25; Nesâî, *es-Sünenül Kübra,* "Cuma" 15; Tirmizi, *es-Sünen,* "Cuma", 20; İbn Mâce, *es-Sünen,* "İkâme", 97.
[190] ez-Zemahşerî, Mahmut b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-tenzil ve Uyûnu'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl,* Beyrut 1366/1947, IV, 98-99; İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharreru'l-veciz fî tefsîri'l-kitabi'l-aziz,* neşr. Abdusselam Abduşşâfi Muhammed, Beyrut 1413/1993, V, 308-309; Şevkânî, Muhammed ibn Ali ibn Muhammed, *Neylü'l-Evtâr,* V, 261-262; Mustafa Baktır, "Hutbe", XVIII, 425-428, DİA.
[191] Bakara, 2/183.

Arapça aynı anlama gelen savm ve sıyam kelimesinin dilimizde karşılığı oruçtur. Savm yani oruç, nefsi eğilim duyduğu şeylerden geri tutmak, menetmektir. Dinde tam tanımı, "Oruç belli bir vakitte yemekten içmekten ve cimadan ki niyetle birlikte kendini tutmak veya uzak durmak demektir."[192]

"Savm" kelimesinin lügat anlamı bir kimsenin yemek, içmek, konuşmak ve yürümek gibi herhangi bir söz, fiil ve davranışlardan kendisini alıkoymasıdır. Dini bir terim olarak ise savm; bir kişinin ibadet niyetiyle imsaktan iftar zamanına dek yemek, içmek ve cinsel münasebetten kendisini alıkoymasıdır."[193] Söz söylemekten çekinmek te oruç anlamı içine girer. Bu tip ibadete susma orucu denir. Meryem suresi, 26. ayette bu tip oruca işaret edilmiştir. Ancak İslam dininde böyle bir oruç yoktur. Ancak sünnet olan ve Ramazan ayının son on gününde yapılan itikaf, buna benzer bir ibadettir. İslam dininde konuşmanın orucu bozmamasına rağmen, lüzumsuz konuşmalardan kaçınıp zikir ve tefekkürle meşgul olmak tavsiye edilir.

İslam dininden önce de uygulamadaki farklılıklarına rağmen oruç ibadeti vardı. "Sizden öncekilere farz kılındığı gibi" cümlesi, Hazreti Âdem' den Hazreti Muhammed'e kadar oruç ibadetinin bütün insanlara farz kılındığını ifade etmektedir. "Sizden öncekiler..." ifadesiyle kastedilen, Ehl-i Kitaptan olan ve Müslümanların bildiği Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Orucun tarihi, insanlığın tarihi ile beraberdir. Bu beyanın hikmeti; İnsanları oruca teşvik ve nefisleri hoş etmektir.[194] İslam dininin emrettiği oruç gerek zamanı ve süresi gerekse şartları, kolaylıkları ve bozulmasına sebep olan fiilleri açısından önceki dinlerden ve milletlerden farklılık arz etmektedir. Gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar, Allah tarafından emir olunan bu güzel ibadeti de dinin birçok hükümleri gibi değişikliğe uğratmışlardır. Yahudiler orucun gününü azaltmışlar, Hristiyanlar da şeklini değiştirip onu diyet haline getirmişler ve gününü çoğaltmışlardır. Yahudilerin orucu "kipur" adını verdikleri ve günahların affedildiği gün olarak inandıkları ekim ayına denk gelen yeni yıldan on gün sonra, güneşin batmasından ertesi gün güneşin batmasına kadar devam eden bir günlük oruçtur. Bu oruçtan ayrı olarak yılın başka zamanlarında tutmuş oldukları farz ve nafile oruçları da vardır. Hıristiyanlıktaki oruçta Tevrat'taki ile aynıdır. Ancak Hristiyan din adamları Hz. İsa'nın peygamber olmadan önce tuttuğu kırk günlük orucu da ibadet olarak kabul etmişlerdir. İslam dini ile oruç aslına çevrilmiştir. Bütün toplumlara farz kılınmasının sebebi ise, insan nefsini şehvetlerden çekip dizginleyen, ruhu inceltip temizleyen en güzel ibadet oruçtur.

Cahiliye döneminde Resulullahın da mensubu olduğu Kureyş kabilesi Muharrem ayının onunda aşura orucu tutarlardı. Medine'ye hicret eden Allah Resulü ve Müslümanlar Yahudilerin de aşura günü oruç tuttuklarını görünce bunun sebebini sordular; "Bugün Allah Teâlâ'nın Musa'yı kurtardığı gündür" cevabını alan Hz. Peygamber, "Bizim Mûsâ ile hukukumuz sizinkinden daha fazla" buyurarak ve o gün kendisi oruç tutup Müslümanlara da tutmalarını emretti. Hicretin ikinci yılında Ramazan ayında oruç farz kılınınca Allah Resulü, "dileyen tutsun, dileyen tutmasın" buyurarak Muharrem orucu için Müslümanları muhayyer bırakmış böylece Muharrem orucu farz değil, mendup hükmünü almıştır.

"İslam, belirlediği konularda adım adım ve tedrici olarak ilerlemiştir. Aynı şey oruç emri için de söz konusudur. İlk önce Hz. Peygamber (s.a.v.) müminlere ayda üç gün oruç tutmalarını

[192] Begavi, Ebu Muhammed Hüseyin ibn Mes'ud el-Ferra, *Me'âlimü't-tenzil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, I, 78.
[193] Ragıp, *el-Müfredat*, s.291; Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, II, 128.
[194] Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri, (Hülâsatü't- Tefasir)*, Arslan Yayınları, İstanbul 1984, I, 591.

tavsiye etti, fakat bu zorunlu değildi. Daha sonra Hicret'in ikinci yılında, Ramazan'da oruç tutmakla ilgili bu emir (183. Ayet) nazil oldu."[195]

Kur'an'da geçen "üzerinize yazıldı" ifadesi "farz kılındı" manasına gelmektedir. Bazı müfessirler "Oruç sayılı günlerdir" ifadesi ile ilgili şöyle demişlerdir. Bu ifadeden maksat 185. ayeti kerime de geçen Ramazan ayıdır. İslam'dan önce Araplar belirlenmiş haliyle bir ay boyunca oruç tutmamışlardı. Bu yüzden oruç farz kılınmadan önce Müslümanlar bu ibadete ruhen hazırlanmak istenmiş, tutanların ne kazanacakları, mazeretinden dolayı tutamayanların ne yapacakları öğretilmiş, ardından "Ramazan'a ulaşan onda oruç tutsun" ayeti ile oruç emredilmiştir. 184. ayetteki "kim hasta ya da yolculukta olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun" ifadesi, bu yorumu pekiştiren delildir. Zira sayılı günlerin belli ve bilinen günler olduğunu ifade etmektedir. "Tabii müfessir Katade (v.117/735), İbn Diâme (v.117/735) Allah'ın önceki toplumlara farz kıldığı orucun Ramazan orucu olduğunu söylemiştir."[196]

Orucun fazileti ve adabı ile ilgili olarak Hz. Peygamberden birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerden birinde şöyle buyuruluyor: "Yüce Allah Ramazan ayında oruç tutmanızı farz kıldı. Ben de geceleri kalkıp ibadet etmenizi sünnet olarak ön gördüm. Kim inanarak ve sevabını Allah'tan umarak Ramazan ayında gündüzün oruç tutsa, geceleri de ibadet için kalksa, anasından doğduğu gün gibi günahlardan sıyrılır.[197]

2.2.f- Zekât İbadeti ve İnfak

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِىَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir."[198]

Ayetin ifadesi açık ve anlaşılır olup, surenin akışından kopuk da değildir. Hatta tekrar bölümün başına dönüldüğünde ve İsrail oğullarının hayatından bir kesiti yansıtan bölümden önceki iki ayetin içerdiği savaş ve infaka ilişkin çağrı ile bir bağlantı kurulduğu da söylenebilir.

Allah c.c. bu ayet ile ne bir alışveriş ne bir dostluk ve ne de şefaatin bulunmadığı ahiretteki ilahi mahkeme günü gelmeden önce şu dünyada Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan hayır etmeleri emrediliyor. Benzer ifadeler surenin 48. ve 123. Ayetlerinde de geçmektedir. Bu ayetlerde de Allah c.c. şöyle buyurmaktadır;

48. Hiç kimsenin başkasına fayda veremeyeceği, şefaatin kabul edilmeyeceği, fidye alınmayacağı ve yardım yapılmayacağı bir günden sakınınız.

123. Hiç kimsenin hiçbir kimseye fayda veremeyeceği, hiç fidye alınmayacağı, şefaatin kimseye yarar sağlamayacağı ve kâfirlere yardımın olmayacağı bir günden sakınınız.

Bey'; bir şeyi bir ivaz karşılığında değiştirmektir ki, dilimizde buna satmak denmektedir. Bu ayetlerde kasıt, ahirette insanların mallarında istedikleri gibi tasarruf yapamayacaklarını anlatmak olabileceği gibi, daha kuvvetli olarak da fidye verip canlarını kurtaramayacakları

[195] Mevdudi, *Tefhimul Kur'an*, I, 125.
[196] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, II, 130.
[197] Cevherî, İsmail İbn Hammad, *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, IV, 213-214.
[198] Bakara, 2/254.

ifade edilmektedir. Çünkü fidye kişinin bir ivad karşılığında canını kurtarmasıdır. Bu husus surenin 48 ve 123. Ayetlerinde "adl" kelimesiyle ifade edilmiştir ki, adl kelimesi burada bey' kelimesinin karşılığıdır. Bu iki ayette hitap, Kur'an'ın inişi sırasındaki, ahiret işlerini dünya işleriyle kıyaslayan İsrail oğullarınadır. İsrail oğulları ahirette insanın fidye veya azizlerden birinin şefaati ile kurtulacaklarını sanıyorlardı. Dolayısıyla Allah'ı, nüfuzlu kimselerin huzurunda şefaat edip suçluyu affettirecekleri ya da insanlara mevki, çıkar sağlayacakları krallara ve prenslere benzetmiş oluyorlardı. Allah c.c. bundan münezzehtir. Bu sebeple aynı surede üç kez, ahirette kimseden şefaatin ve fidyenin kabul edilmeyeceği anlatılmaktadır. Bunların ilk ikisinde hitap Yahudilere, sonuncusunda da hitap inananlaradır. İlk iki ayette Yahudilere, Allah'ın huzurunda kimsenin şefaat edemeyeceği belirtildikten sonra Müslümanlara da onlar gibi düşünmemeleri, ahirette şefaatin olmadığı, müşrik ve fâsıkların şefaat ile kendilerini Allah'ın azabından kurtaramayacakları vurgulanmaktadır.

Sözlükte bitirmek, yok etmek, harcamak, elden çıkarmak anlamlarına gelen "infak" Kur'ani bir ifade olarak, yüce yaratanın rızasını kazanmak ümidiyle bir kimsenin malından Kur'an'da bildirilen yerlere vermeyi ifade eder.

Ayet, güçlü ve etkileyici bir teşvik niteliğindedir. Bazı müfessirler ayetin zekatla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Genel kanaate göre ise, ayetin içerdiği teşvik geneldir; farz nitelikli zekatla birlikte, çeşitli uygulamaları bulunan gönüllü bağışları, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için verilen sadakaları da kapsamaktadır. "Size rızık olarak verdiklerimiz" ifadesi, infak edebilecek durumdaki kimselerin ellerindeki malların, Allah'ın bahşettiği rızık olduğuna dikkat çekmeye yöneliktir. Bu durumda olan kimseler, Allah'ın emirlerine uymak ve Allah'ın kendilerine rızık olarak bahşettiği malların bir kısmını hayır olarak harcamakla yükümlüdürler.

"Kâfirler, onlar zalimlerdir." ifadesinin, ahiretteki akıbetle ilgili olması, yani kâfirlerin küfre düşmekle nefislerine zulmettiklerini dolayısıyla kendilerini Allah'ın uhrevi azabına duçar ettiklerini açıklamaya dönük olması muhtemeldir. Cihat ve mali harcamaya ilişkin çağrıyı gerçekleştirmeye dönük olması da muhtemeldir. Şöyle ki kâfirler, saldırgan ve düşmanca tutumlarıyla zulmeden kimselerdir. Dolayısıyla onlara karşı cihat başlatmak bir görevdir.

Kur'an'da "infak" üzerinde çok durulmuş ve teşvik edilmiştir. İnfakta bulunanlar övülmüş, Allah yolunda infak edenlere harcadığının yedi yüz katı mükâfat verileceği bildirilmiştir.

"Yukarıda geçen ayette Kur'an-ı Kerim, kendilerine bu gibi sözlerin etki edeceği bir topluluğu, içinde büyük bir incelik ve belagat taşıyan bir üslupla, Allah yolunda mal harcamaları için teşvik etmektedir. Ey iman edenler ve bu üstün vasıfla (imanla) donanmış olanlar! Allah'ın hoşnutluk ve rızasını elde etmek amacıyla, elinizdeki mallarınızı Allah yolunda harcayın. Bugün sizler, istediğinizi rahatça yapabilirsiniz. Yarın öyle bir gün gelecektir ki, isteseniz bile infakta bulunamayacak, malınızı Allah yolunda harcayamayacaksınız. Çünkü o günde alım, satım ve değiş, tokuş, hiçbir türüyle kazanç olmayacaktır. O günde, insanın elde edebileceği dostluk, şefaat ve sadakat yoktur. O gün ceza, sevap ve yargılanma günüdür. "O gün ki ne mal fayda verir ne de oğullar... Ancak, Allah'a halis ve pak bir kalp ile varan müstesna."[199]

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَىْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

[199] Hicazi, *Furkan Tefsiri*, I, 151.

"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez."[200]

Ayetin nüzul sebebi hakkında Vâhidî'den (v.468/1075) gelen rivayete göre Osman (r.a) ile Abdurrahman b. Avf (r.a)'ın, Tebûk'e sefere hazırlanan ordu için yaptıkları büyük katkı vesilesiyledir. Hz. Osman malının yarısını orduya hibe ederken, Abdurrahman b. Avf (r.a) ise sefere katılan askerleri donatmış, onların savaş teçhizatlarını sağlamıştır. [201]

Kelbî'nin (v.50/670) rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) Tebuk gazvesi hazırlıkları sürerken ashabı kiramı Allah yolunda infakta bulunmaya çağırmıştı. Abdurrahman ibn Avf Hz. Peygamber (s.a.v.)'e dört bin dirhem getirdi ve: "Ey Allah'ın elçisi, sekiz bin dirhemim vardı. Dört bin dirhemi kendim ve ailem için bıraktım, dört bin dirhemi de Rabbime borç olarak verdim." dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Allah bıraktığını da verdiğini de bereketli kılsın" diye dua buyurdu. Osman'a gelince; o da: "Tebuk gazvesine katılmak isteyip de yol hazırlığı ve cihat için gerekli olan levazımatı olmayanların hazırlığı benden" dedi. Ebu Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette şöyledir: Allah Resulünün ellerini kaldırmış Osman için şöyle dua ettiğini gördüm: "Ey Rabbim, Ben Osman'dan hoşnudum, sen de ondan hoşnut ol." Gördüm ki şafak sökünceye kadar böyle ellerini kaldırmış dua etmeye devam ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Mallarını Allah yolunda harcayanların misali bir dâne gibidir ki..." ayetini indirdi.

Mushaf'ta 261. ayetten itibaren devam eden on dört ayette, yaklaşık üç sayfa boyunca, başka hiçbir konuya değinilmeksizin sadaka ve infaktan bahsedilmiştir. Bu ayeti kerimelerde infak teşvik edilmiş, infakın önemi, amacı, ecri, hangi maldan kimlere ve nasıl yapılacağı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Yapılan bu hayrın, zekât, tasadduk, fıtır sadakası, ödünç verme, kurban, hediye, vakıf, gibi birçok çeşidi vardır.

İncelemekte olduğumuz 264. ayetin gerek öncesi ve gerekse sonrası ile münasebeti vardır. Yüce Allah, Bakara/261 'den itibaren infakın önemini, Allah rızası için yapılması gerektiğini ifade ettikten sonra, Allah rızası için yapıldığındaki getirisi ile başa kakma, eziyet ve riyanın eşlik ettiği infakın götürüsünü ele almış ve benzetmelerle açıklamıştır. Minnet, eziyet içinde yapılan infakı "çıplak kayaya", Allah için ve kendi şahsiyetini kuvvetlendirmek için yapılan infakı ise "verimli bostana" benzetmiştir. 263. ve 264. ayetlerdeki bu benzetmeleri Yüce Allah ayetin sonunda üzerinde düşünülmesi gerekli olan ayetler olarak nitelemiştir. Bir bölüm oluşturan bu ayetler sırasıyla şöyledir.

مَّثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّئَةُ حَبَّةٍ وَاللهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاء وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

261- Mallarını Allah yolunda harcayanların misali, yedi başak vermiş ve her başağında yüz tane bulunan bir tane gibidir. Allah dilediği kişi için daha da arttırır; Allah vasidir, alimdir.

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ ثُمَّ لاَ يُتْبِعُونَ مَا أَنفَقُواْ مَنًّا وَلاَ أَذًى لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ

[200] Bakara, 2/264.
[201] Vahidî, *Esbâbı-nüzûl*, s.61.

262- Mallarını Allah'ın yolunda sarf edenlerin, sonra sarf ettiklerini başa kakmayanların, eziyet etmeyenlerin Rablerinin katındadır ecirleri. Onlar için korkuda hüzünde yoktur.

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى وَاللّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

263- Güzel bir söz, bir bağışlama, ardından incitmenin geldiği sadakadan daha hayırlıdır. Allah, ganidir, halimdir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى كَالَّذِي يُنفِقُ مَالَهُ رِئَاء النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لاَّ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُواْ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ

264- Ey iman edenler! Verdiğiniz sadakaları, başa kakarak gönül inciterek heba etmeyin. Onlar malını insanlar görsün diye sarf eden; Allah'a ve ahirete iman etmeyen kişi gibidir. Onun hali, üzerinde az toprak olan ve sağanak yağmurun yağmasıyla toprağın kayıp onu tüm yalçınlığı ile açıkta bırakan bir kayaya benzer. Kazandıklarının hiçbir faydasını bulamazlar. Allah, kafirler toplumuna hidayet etmez.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

265- Allah'ın rızasını istemek ve kendilerini ya da bir bölümünü Allah'ın yolunda pay sahibi yapmak için mallarını infak edenlerin hali ise bir tepede olan, sağanak yağmurun yağmasıyla yemişlerinin iki kat fazlalaştığı bir bahçenin durumu gibidir. Sağanak yağmaz ise de ona mutlaka bir çisenti iner. Allah, yapıp ettiklerinizi gözetliyor.

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاء فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللّهُ لَكُمُ الآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ

266- Hiçbiriniz arzu eder mi ki, kendisinin hurmalar ve üzümlerin olduğu bir bahçesi olsun, tabanından nehirler akar, içinde her cins ürün olsun, kendisine de yaşlılık gelmiş ve onun da küçük, zayıf çocukları olsun. Ta ki ona içinde ateş olan bir kasırga uğrasın da o bahçe yansın. Allah, ayetleri size böyle açıklar. Belki, tefekkür edersiniz.

"Hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç olmayan Allah c.c, insanlara kendisi için değil fakat insanların kendi iyilikleri için, Allah yolunda infak etmeyi emreder. O bütün yüce sıfatlara ve üstün niteliklere sahip olduğu için, alçak bir kişiliğe sahip olanlardan hoşlanmaz. O, öylesine cömerttir ki yarattıklarına sürekli lütuflarda bulunmaktadır. Bu nedenle Allah değersiz şeyleri infak eden cimri insanlardan hoşlanmaz."[202]

Yapılan yardımların sadece Allah'ın rızasını kazanmak adına olması için; yardımın yapıldığı kişiden karşılık beklememek, onu minnet altında bırakmamak, kırmamak gerekir. Bu şekilde hayır yapanlar Yüce Allah'ın vadettiği ecre nail olacaklardır.

Yüce Allah ayetin devamında, başa kakarak ve gönül kırarak sadakaların boşa çıkarılmamasını istemektedir. Arkasından minnet ve eziyet gelen sadakalar boşa gitmektedir.

[202] Mevdudi, *Tefhimul Kur'an*, I, 184.

Mümin, minnet altına almak için sadaka verir veya yardım ettiği kimseyi incitirse Yüce Yaratana ve kıyamete inanmayan ve malını riya için harcayan kimselerin durumuna düşer. Kâfirlerin ve münafıkların yaptığı yardımların küfür veya riya sebebiyle Allah katında değeri ve sevabı olmadığı gibi minnet altına almak için yapılan yardımlarında değeri ve sevabı yoktur.

Kur'an'ın geneline bakıldığında yapılan ameli boşa çıkaran üç şey bulunduğu görülmektedir: Allah'a ve Resulüne itaatsizlik (Muhammed/33); imansızlık (Âl-i İmran/22) ve başa kakma ile eziyet. (Bakara/264)

Sadaka verilen kişiyi rencide edici davranışlarla üzmektense sadaka yerine güzel söz söylemek, halini arz eden kimseyi küçümsememek tavsiye edilmiştir. Sadakayı ihtiyaç sahiplerine inciterek ve minnetle verenlerin durumu kaya örneği ile anlatılmıştır. Üzerinde az toprak olan ve bir yağmur yağıp ta onu tüm yalçınlığıyla açıkta bırakan bir kaya misalidir benzetmesi yapıldıktan sonra sadaka da böyledir; bir menfaat beklemeden sırf Allah rızası için yapılan hayrın büyük mükafatı vardır. Aksi takdirde yapılan hayırlar boşa gider.[203]

"Mükâfatları Rableri katındadır" ifadesi, sonsuzluğu ifade etmektedir. Ödülün ne olduğu söylenmediği ve belirsiz bırakıldığı, diğer taraftan ödülü verecek olanın Allah olduğu dikkate alınacak olursa, sonsuzluğun düşünülmesi doğaldır.

"Allah kafirleri doğru yola iletmez." Sözlükte bir şeyi örten, gizleyen ve nimete nankörlük eden kimse anlamına gelen "kâfir" kelimesi dini literatürde Allah resulünü ve onun yüce yaratandan tevatür yoluyla getirdiği hükümlerden birini ya da birkaçını kabul etmeyen kimse anlamına kullanılır. Ayetin bu kısmındaki kâfir kavramıyla ise yukarıda örnek olarak gösterilen, Allah'a ve ahirete inanmayan ve malını insanlara gösteriş için harcayan insana işaret edilmektedir.

Lügatte; yol göstermek, doğru yola iletmek ve gerçeğe ulaştırmak anlamlarına gelen "hidayet" sözcüğü, ıstılah da Hak Teâlâ'nın kitapları veya elçileri aracılığıyla kullarına hidayet yolunu gösterip, onları hidayete iletmesi anlamına gelir. Rahmanın kullarını hidayete erdirmesi veya saptırması hikmete ve insanların kendi yaptıkları sebebiyledir asla keyfi değildir. Zira yüce Allah adaletlidir, zalim değildir.

Sizden kim ister ki, hurmalar ve üzüm bağları bulunan ve zemininden nehirlerin aktığı, içinde her türlü yemişin bulunduğu bir bahçesi olsun da kendine yaşlılık çökmüş, küçük ve zayıf çocukları olduğu bir anda içinde ateş olan bir bora uğrasın ve bahçesi yaksın? Hak Teâlâ size böylece delilerini açıklıyor ki, düşünesiniz.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذيهِ اِلَّا اَنْ تُغْمِضُوا فيهِ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ غَنِيٌّ حَميدٌ

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır."[204]

Ayetin iniş sebebi hakkında tefsir kitaplarında yer alan rivayetlerden bazıları şöyledir. Berâ ibn Azib'den gelen rivayette O şöyle anlatıyor: Bu ayet Ensar hakkında nazil oldu. Ensar hurma

[203] Komisyon, *Kur'an Yolu*, I, 293-294.

[204] Bakara, 2/267.

kesimi mevsiminde herkes kestiği hurmalardan bir şeyler Mescid-i Nebeviye getirir ve mescidi nebevide iki direk arasına bağlanmış bir ipe asarlar, fakir muhacirler de onlardan yerlerdi. Bazıları, oraya konan hurma hevenklerinin çokluğuna bakarak bir beis yoktur düşüncesiyle iyi hurma hevenkleri arasına kötü hurmaları da katıp buraya koyarlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ; *"Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzelinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Kendinizin de gözünüzü yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri infak etmeye, vermeye kalkmayın."* ayetini indirdi.

Ubeyde es-Selmânî'den rivayet edilen biraz daha farklı bir nüzul sebebi ise şöyledir. Hz. Ali'ye "Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzelinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin. Kendinizin de gözünüzü yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri infak etmeye, vermeye kalkmayın." ayetini sordum. Ali dedi ki: Bu, farz olan zekât hakkında nazil oldu. Bazıları hurma kesimi vaktinde hurma bahçesine gider iyi hurma hevenklerini keser, bir kıyıya ayırır. Zekât toplama görevlisi gelince de ona o iyi hevenklerden değil kötü olan hurmalardan verirlerdi. Allah Teâlâ bunun üzerine "Kendinizin de gözünüzü yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri infak etmeye, vermeye kalkmayın." buyurdu.

Berâ rivayetine göre ayeti kerime nafile sadakalar hakkında, Ubeyde rivayetine göre ise zekât hakkında nazil olmuştur. Atâ'dan gelen rivayette ise mescidi nebevide o iki direk arasında bulunan ipe asmak üzere kötü hurma getiren birisini Resulullahın gördüğü bunun üzerine: "Nedir bu? Ne kötü hurma astın" buyurduğu ve akabinde bu ayetin nazil olduğu kaydı vardır. İbn Ebî Hâtim'in İbn Abbâs'tan rivayetine göre ise Hz. Peygamberin ashabından bazıları ucuz yiyecekler satın alıp onları sadaka olarak verirlerdi ve ayeti kerime bunun üzerine nazil oldu.

266- *"Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir."*

267- "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye lâyıktır."*

268- "*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size, çirkinliği ve hayasızlığı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bol nimet vadediyor. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."*

269- *"Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar."*

270- *"Allah yolunda her ne harcar veya her ne adarsanız, şüphesiz Allah onu bilir. Zulmedenlerin yardımcıları yoktur*."

Art arda gelen bu ayetler arasında bir uyumluluk söz konusu olup, aynı zamanda bütünlük arz eden, birbiriyle bağlantılı bir bölümdür. Dolayısıyla ayetlerin bir kerede inmiş olabileceği rahatlıkla söylenebilir. Bölümü oluşturan ayetler son derece etkileyici telkinler, hayranlık uyandırıcı öğütler ve direktifler içermektedir. Başka hiçbir düşünce sisteminde bu zirveye ulaşılması mümkün değildir. Bu bölümde yeniden başa dönülüp, Allah yolunda savaş ve infak yükümlülüğünü içeren önceki bölümün giriş kısmıyla bağlantı kurulmaktadır. Dolayısıyla bu iki bölüm arasında yer alan ayetler, somutlaştırma, öğüt verme ve değerlendirme amaçlı ara söz niteliğindedir. Bu üslup Kur'an'ın bütünü açısından bakıldığında alışık olunan bir üsluptur. Ancak bu durum söz konusu bölümlerin tümünün bir kerede inmiş olmasını gerektirmez.

Peyder pey ya da belli aralıklarla parça parça inmiş olmaları daha sonra aralarındaki münasebet ve yakınlıktan dolayı surenin akışının bu kısmına yerleştirilmiş olmaları muhtemeldir.

"Ayette geçen "infak" ifadesi ile kastedilenin zekât mı yoksa nafile olan infak mı olduğu konusunda müfessirler üç farklı görüş serdetmişlerdir.

1- "İnfak edin" emri zorunluluk ifade eder. Dolayısıyla infak ile maksat farz olan zekâttır.
2- "İnfak edin emri" zorunluluk ifade etmez. Burada infaktan maksat nafile yardımlardır.
3- "İnfak edin emri" hem farz olan zekâtı hem de nafile olan infakı ifade eder. Kendisine zekât farz olanlar zekâtlarını verirler, zekât farz olmayanlar ise güçlerince infakta bulunurlar."[205]

"Tasadduk ve infakın nasıl ve ne amaçla yapılması gerektiği izah edildikten sonra verilecek olan malların ve ürünlerin keyfiyeti belirlenmiştir. "*Kazandıklarınızın iyilerinden verin", "bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın"* ifadesi çok nettir. İyisinden verme emri bağlayıcı mı yoksa tavsiye mi olduğu hakkında değişik görüşler vardır. Bunun emir olduğunu ve vücup içerdiğini söyleyenlere göre; kastedilenin zekât olduğu bu nedenle malın iyisinin, kalitelisinin ve değerli olanının verilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Ayeti kerimede geçen infaktan ve sadakadan kast edilen, farz kılınan zekât değil, nafile olarak ve ecir elde etmek için verilen sadakadır, maddi yardımdır" diyenlere göre de emir tavsiyedir bağlayıcı değildir. "Böyle olması daha iyidir, daha çok ecir getirir" anlamına gelir. Türkçeye "iyi, kaliteli" diye tercüme edilen tayyib kelimesini, "helâl" manasında da anlayanlar olmuştur. Kelimeyi bu şekilde anlamakta mümkündür. Zira burada, anlamlar arasında bir çelişkinin bulunmaması nedeniyle ikisini birden almaya ve "tayyibat" terimini, "helallerinden ve iyilerinden" diye anlamakta da bir sakınca yoktur."[206]

2.3. MUAMELATLA İLGİLİ HİTAPLAR

Muamelat; İslam'da ibadetin dışında insanların birbiriyle veya kişinin toplumla veya toplumların birbiriyle olan idari, hukuki, iktisadi, mali ve beşerî ilişkilerini düzenleyen birtakım hükümler ve hukuk kurallarıdır.

2.3.a- Vasiyet Şahitlik ve Yemin

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الأَرْضِ فَأَصَابَتْكُم مُّصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِن بَعْدِ الصَّلاَةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لاَ نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلاَ نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللّهِ إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الآثِمِينَ

"Ey iman edenler! sizden birine ölüm emareleri geldiği zaman, vasiyetini yaparken, aranızdan adaletli iki şahit veya seferde iken size ölüm emareleri geldi ise sizden olmayan iki şahit tutunuz. Onları namazın arkasından alıkoyarsınız. Şüphe duyduğunuz vakit de o ikisi şu şekilde yemin eder: "Bu, yakın bir akraba için olsa da hiçbir bedel karşılığında satmayacağız ve Allah'ın huzurunda şahit olduğumuz hiçbir şeyi gizlemeyeceğiz, yoksa günahkârlar arasına gireriz."[207]

[205] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, I, 420.
[206] Komisyon, *Kur'an Yolu*, I, 294-295.
[207] Maide, 5/106.

Bu ayeti kerime, devamında gelen iki ayetle birlikte, bir bütün oluşturmaktadır. Miras hukukunda vasiyetin yerini ele almakta ve bu konudaki şahitliği öne çıkarmaktadır. Ayetleri anlayabilmek için tarihi boyutunu dikkate alarak iniş sebebine bakmak gerekir.

Kaynaklarda şu olay ayeti kerimelerin iniş sebebi olarak zikredilmektedir. Büdeyl b. Ebu Meryem, Temîm ed-Dârî ve Adî b. Bedâ ticaret amacıyla Şam'a giderler. İçlerinden Büdeyl Müslüman idi. Adî b. Bedâ Hristiyan, kardeşi Temîm ise henüz Müslüman olmamıştı. Daha Şam'a varmadan yolda iken Büdeyl hastalanır. Yanında getirdiği eşyaları bir kâğıda yazıp ticaret mallarının arasına yerleştirir. Döndüklerinde eşyalarının ailesine teslim edilmesini vasiyet eder. Bir süre sonra ölür. Arkadaşları döndüklerinde, eşyaların arasında yer alan üç yüz miskal altınla süslenmiş gümüş bir kabı ayırıp diğer eşyalarını ailesine teslim ederler. Gümüş kabı bin dirheme satar ve aralarında bölüşürler. Büdeyl'in ailesi gümüş kabın eksik olduğunu anlar ve kabı geri isterler. Ancak onlar böyle bir kap almadıklarını söyleyince Büdeylin ailesi olanları Resulullaha iletirler. İşte bu olay sebebiyle mezkûr ayeti kerime nazil olur.

Allah Resulü Temim ile Adi'ye ikindi namazını müteakip yemin ettirir. Onlar da yemin ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendilerini serbest bırakır. Olay bu şekilde kapanır. Daha sonra bu kap Mekke şehrinde bulunur. Kabın sahipleri onu, Adî b. Bedâ ile Temîm ed-Dârî'nin kendilerine sattığını söylerler. Sorun yeniden Resulullaha bildirilir, Büdeyl'in ailesi gümüş tası tekrar Temim ve Adi'den ister. Temim ve Adi tası Büdeyl'den satın aldıklarını söylerler. Büdeyl'in ailesi kendilerine; "Biz size Büdeyl eşyasından bir şey sattı mı, diye sorduk, o zaman siz hayır dediniz" derler. Temim ve Adi, "o zaman bizim delilimiz yoktu, bunun için ikrar etmek istemedik" derler. Durum tekrar Resululllaha arz edilir. Bu kez ikinci yani Maide 107. ayet nazil olur.

فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانُ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الأَوْلَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللهِ لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِن شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ

107- "*Şayet bu şahitlerin bir günah işlemiş oldukları anlaşılır ise o zaman tercih edilen bu iki kişi yerine, onların aleyhinde olan iki şahit tutulur, onlar da şu şekilde yemin ederler: «Vallahi bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur, biz kimsenin hakkına tecavüz etmedik, aksi halde şüphesiz zalimlerden oluruz.»"*

Hz. Peygamber ölünün varislerinden; Amr ibn As ile Muttalip ibn Ebi Veda'ya gümüş kabın Büdeyl'in ailesine ait olduğuna dair yemin ettirir. Zira satın alma iddiası ispat edilemediği için yemin bunlara dönmüştür. Böylece Büdeyl'in ailesi davayı kazanır ve kabı alırlar.

Başka bir rivayette, Adî ve Temîm gümüş kabı bin dirhem karşılığında satarak parasını bölüşürler. Daha sonra Müslüman olan Temîm ed-Dârî duyduğu büyük rahatsızlık sebebiyle Büdeyl b. Ebu Meryem'in ailesine beş yüz dirhemi geri verir. Bunun üzerine Büdeyl'in ailesi Adî hakkında dava açarlar ve kazanırlar. Rivayetlerdeki farklılıklara rağmen ayetin inmesine sebep olan olay genel hatlarıyla bu şekildedir. "Bu ayetin sebebi nüzulü hakkında İbn Cureyc kanalıyla şöyle bir rivayet te vardır: Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye geldiğinde ona ilk inen sure Bakara suresi olmuş, ardından da Nisa suresi inmiştir. O sıralarda Medine'de kişi, oğlu, amcası veya başka bir yakını hakkında şahitlik edecekse ve durum da kendi yakını aleyhinde ise şahitliğinde dilini eğip büker, farklı şekillerde anlaşılabilecek şekilde şahitlik ederdi ki kendi yakını lehine hüküm verilsin. İşte bunun üzerine bu ayeti kerime nazil oldu."[208]

[208] es-Suyûtî, Celâleddîn, *ed-Dürrul-Mensur fi Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut 1983, II, 714-715.

"Bu ayetlerde vasiyet konusuna değinilmesiyle önceki ayet arasında bağ Kur'an âlimler bulunduğu gibi bunu yeni bir konunun ele alınması olarak düşünenler de vardır. Önceki ayetle irtibat Kur'anlardan bir kısmı bu bağı şöyle açıklar: Yüce Allah önceki ayette canın ve yaşama hakkının korunmasıyla ilgili buyruğunu bildirmiş, burada da insan hayatındaki önemine işaret için malın korunmasına ilişkin bir buyruğa yer vermiştir."[209]

"Ayette Yüce Allah mümin kullarına şöyle buyuruyor: Ey müminler; içinizden biri ölmek üzereyken vasiyet edeceği zaman sizden olan iki sözüne güvenilir kişiyi şahit tutsun. Sizden olan yani Müslüman olan bu iki sözüne güvenilir kişi, içinizden ölmek üzere olan kimsenin yapacağı vasiyete şahitlik etsinler. Ancak yolcu iseniz ve bu yolculuk sırasında ölümün eşiğine gelen kimsenin yanında kâfirlerden başkası yoksa o zaman, sizden olmayan iki kişiyi şahit tutarsınız. Eğer söz konusu iki kâfir şahidin doğru haber vereceği, şahitliği dürüst biçimde yapacakları konusunda şüpheniz varsa, namazdan sonra onları mescitte alıkoyup kendilerine yemin ettirin. Yani imkân varsa böyle yapın. İmkân yoksa zamanı şartlara göre ayarlayın. Onlardan; Vallahi şahitliğimizin ya da yeminimizin ilgili tarafı akrabamız bile olsa yeminimizi birkaç paraya satmayız! Diyerek Allah adına ant içmelerini isteyin."[210]

Yine ayeti kerimelerde, varislerin aralarında ihtilâfa düşmemeleri için önceden önlemler alınması tavsiye edilmektedir. Alınan önlemlere rağmen ispat sorunu çıkması halinde ise izlenmesi gereken özel bir yöntem de gösterilmektedir. 106. ayette, bir Müslüman vefat zamanının yaklaştığını hisseder ve vasiyette bulunmak isterse, kendi yakınlarından veya Müslümanlardan en az iki adil kişinin önünde, yolcu ise ve bu nitelikte kimseler bulamadığı takdirde başka iki kişinin şahitliğinde vasiyette bulunması istenmektedir. Bu kişilerin şahitliği ile vasiyette çıkabilecek muhtemel sorunlar için tedbir alınmış olacaktır. Buna rağmen sorunların yaşanması halinde şahitlerden yemin etmeleri istenecektir. Bu yemin dahi onların doğruyu söylemelerine yetmezse 107. ayete göre, haksızlığa uğrayan kişilerden ikisi, karşı bir yemin ile kendilerinin iddialarını ispat etmiş olacaklardır.

ذَلِكَ أَدْنَى أَن يَأْتُواْ بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُواْ أَن تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللّهَ وَاسْمَعُواْ وَاللّهُ لاَ يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

108- "Şahitliği gereği gibi yapmalarına yahut yeminlerinden sonra, yalancılıklarının ortaya çıkıp, yeminlerinin reddedilmesinden korkmalarına, en uygun olan budur. Allah'tan sakının ve O'na kulak verin. Zira Allah, fasıklar kavmine hidayet etmez."

Ayette, şahitliğin ancak yemin ile olacağı, bu yeminin de karşı bir yeminle fesh edilebileceği, hakikatin ortaya çıkması için en uygun yöntemin bu olduğu ifade edilmektedir.

Bu açıklamalar ışığında, ayeti kerimelerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

1- Bir kimse, yolculuk esnasında ölüm anının yaklaştığını hissederse Müslümanlardan veya diğer din mensuplarından iki kişiyi hem vasiyetine hem de kalacak olan mirasına şahit tutar.

2- Varisler, şahitlerin doğru söylediklerinden şüphelenirlerse yemin etmelerini isteyebilirler.

3- Hâkim, namazdan sonra herkesin huzurunda şâhitlik etmeleri için tanıkları tutar, kaçıp gitmelerine engel olur.

4- Şahitler "Yeminimizi geçici dünya menfaatine satmıyoruz. Şahitlik yaptığımız kimse akrabamızda olsa doğruluktan ayrılmayız. Allah'ın hakkı olan şahitliği gizlemeyiz, eğer

[209] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* XII, 114.
[210] el-Cezâiri, Ebu Bekir Cabir, *En Kolay Tefsir,* Mektup Yayınları, İstanbul 2007, II, 449-450.

gizlersek, günahkarlardan olalım" diye yemin ederler.

5- Buna rağmen şahitlerin hakkı gizledikleri anlaşılırsa, mirasta hakkı olan yakın varislerden iki kişi, onların yerine geçer. Bu taktirde bu iki varisin sözü kabul edilir, şahitlerin sözü reddedilir.

6- Son ayet en uygun yöntemin bu olduğunu bildirmektedir. Zira şâhitler, varislerin yemin etmeleri halinde kendi yeminlerinin reddedileceğinden çekinerek doğruluktan ayrılmazlar.

"Bazı Müfessirlere göre Müslüman olmayanların şâhitliği ne hazarda ne de seferde caiz değildir. Bazı müfessirlere göre ise, ehli kitabın şâhitliği, yalnız yolculukta ve sadece vasiyet hakkında caizdir. Ebu Hanife, Müslümanlarla zimmiler arasındaki olaylarda zimmilerin, Müslümana şâhitliğini caiz görmüştür."[211] Bunlar o zamanın şartlarından kaynaklanan mezhebi farklılıklardır. Çünkü ayette Müslüman olmayanın, Müslümana şâhitlik edemeyeceğine dair bir hüküm yoktur. Ayetin hedefi şahitliğin doğru yapılmasını garanti etmektir. Gayri müslimin, Müslümana şâhitlik edemeyeceğine dair hiçbir hadis de bulunmamaktadır. Ayette geçen مِنْ غَيْرِكُمْ ifadesi, Müslümanların dışındaki insanları kastettiği açıktır.

Ayette geçen *"şüphelenirseniz namazdan sonra onları tutarsınız (yemin ettirirsiniz)"* ifadesinde, yeminlerin namazdan sonra olmasının hikmeti, Allah'ın huzuruna duran kimselerin, Allah'tan korkup, hak ve adaleti daha çok düşünecekleri, yaptıklarından hesaba çekileceği bilinci içinde yalana tevessül etmeyecekleridir. Bu namaz, eğer şahit Müslüman ise Müslümanın namazıdır; başka dinden ise kendi dinince yapacağı ibadettir. Müfessirlerin çoğuna göre bu namaz şâhitlerin kılacağı namaz değil, cemaatin kılacağı ikindi namazıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), genellikle meclisini ikindi namazından sonra toplardı. Zira Medine'de insanların toplanmasına en uygun vakit, ikindi namazı vakti idi.

2.3.b- Adalet ve Dürüstlük

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبينَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ فَقيرًا فَاللّٰهُ اَوْلٰى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا وَاِنْ تَلْوُا اَوْ تُعْرِضُوا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبيرًا

"Siz ey imana ermiş olanlar! Sizin, ebeveyninizin ve akrabalarınızın aleyhine de olsa, Allah rızası için hakikate şahitlik yaparak adaleti gözetmeye azmedin. O kişi zengin ya da fakir de olsa, Allah'ın hakkı onların her birinin önüne geçer. Öyleyse, kendi boş arzu ve heveslerinize uymayın ki adaletten uzaklaşmayasınız. Bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır"[212]

Suddî'den (v.127/745) nakledilen bir rivayette mezkûr ayeti kerime, Allah Resulü hakkında nazil olmuştur. Rivayet şöyledir: Bir gün bir zenginle bir fakir Hz. Peygamber (s.a.v.)'in huzurunda birbirleriyle münakaşaya girerler. Hz. Peygamberin gönlü fakirin haklı olduğu görüşüne daha yatkındır. Zira "Fakir, zengine zulmetmez." diye düşünür. Allah Teâlâ ise zengin olsun, fakir olsun daima adaletli davranmasında ısrarla "Ey iman edenler, kendileriniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhinde de olsa Allah için şahitler olarak adaleti gözetin..." ayeti kerimesini indirmiştir. Taberi (v.310/923) ve Hazin de tefsirlerinde ayetin sebebi nüzulü için aynı olayı rivayet etmişlerdir.

[211] İbn Kesir, *Tefsiri Muhtasarı*, I, 558.
[212] Nisa, 4/135.

Toplum halinde yaşayan insanların, aile ve alışveriş hayatlarında diğer insanlarla birtakım ilişkileri vardır. Bu ilişkilerin sağlıklı olabilmesi, karşılıklı haklara saygı gösterilebilmesi için uyulması gereken birtakım kurallar vardır. Bu kurallardan biri de şahitlik görevidir.

كُونُوا Kelimesi emri ifade etmektedir. Yani şahitlik yapmak farz bir görevdir. Yüce Allah'ın: "Ayakta tutanlar olun" buyruğundaki: "Ayakta tutanlar" buyruğu mübalağa kipidir. Yani, adaleti ayakta tutma işi sizden gerektiği her seferinde tekrarlanıp dursun demektir. "Şahitliği Allah için dosdoğru yapın" ifadesiyle şahitliğin dosdoğru yapılması kesin bir dille emredilmektedir. Allah için şahitlikte, insanın kendi aleyhine, ana babasının ve akrabasının aleyhine de olsa, şahitlik yapılan kimse zengin ya da fakir de olsa asla doğruluktan ayrılmamayı emretmektedir. Kişinin kendisinin, anne babasının, yakınlarının, zengin veya fakirlerin zikredilmesi çok anlamlıdır. Bu İslam dininin hakka hukuka ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Zengin ve fakirin zikredilmesinin sebebi kişilerin onlara çıkar veya merhamet duygusu taşımaları ihtimalidir. Nefsin arzusu kişiyi, adaletten ayrı koymamalıdır. Yüce Allah'ın: "Allah için şahitlik edenler" buyruğu "titizlikle ayakta tutanlar" buyruğunun sıfatıdır.

فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوا "*Öyleyse, kendi boş arzu ve heveslerinize uymayın ki adaletten uzaklaşmayasınız.*" Ayette zikredilen bu ifade ile yüce Allah, şâhitlik ve adâleti sağlama konusunda nefse veya başkalarının arzu ve isteklerine değil, Hakka uyulmasını, şahitlik yaparken gerçeğin söylenmesini, adaletten ve doğruluktan taviz verilmemesini istemektedir.

Ayeti kerime "*Bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır*" ifadesiyle sona ermiştir.

2.4. AİLE ve MİRASLA İLGİLİ HİTAPLAR

Ailenin kurulması, karı-koca ilişkileri, akrabaların birbiriyle ilişkileri ve boşanma kurallarını düzenleyen ayetlerdir.

2.4.a- Eşlerle İyi Geçinmek ve Onların Haklarına Riayet Etmek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا اٰتَيْتُمُوهُنَّ اِلَّا اَنْ يَاْتينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَاِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوشَيْئًا وَيَجْعَلَ اللهُ فيهِ خَيْرًا كَثيرًا

"Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal olmadığı gibi, verdiğiniz mihrin birazını kurtaracaksınız diye, açık bir fuhuş işlemeleri durumu hariç, onları sıkıştırmanız da helal olmaz. Haydi, onlarla güzel geçinin! Kendilerinden hoşlanmadınızsa, olabilir ki, sizin hoşlanmadığınız bir şeyde Allah, birçok hayırlar takdir etmiş olur."[213]

Bu ayetin önceki ayetlerle münasebeti vardır. Şöyle ki önceki ayetlerde malları haksız yere yenilen yetimlere, malları için mehirsiz olarak evlenilen yetim kızlara, mirastan hakları verilmeyen kadın ve küçük çocuklara yapılan zulümler beyan edilerek bunlar yasaklanmış ve hükümleri bildirilmiştir. Bu ayetlerde de zulmün ikinci bir çeşidi beyan edilerek yasaklanmıştır. Bu da kadınların miras yoluyla babadan oğula kalmasıdır. Cahiliyet döneminde kadınlar babasının mirasından bir parça sayılırdı. Varis, kadın eğer annesi değilse onunla evlenebilirdi. İşte Allah Teâlâ bunun haram olduğunu ve bu kadınlara yapılan zulmün yasaklandığını ve onlara iyi davranılması gerektiğini buyurmaktadır. Cahiliye döneminde kadının durumu

[213] Nisa, 4/19.

gerçekten içler acısıydı. Sıradan miras olarak devralınan bir eşyadan, bir maldan farksızdı. İnsanlar yakınlarından birisi vefat ettiği zaman onun geriye bıraktığı karısının üzerine bir örtü atarak, ölen bu akrabanın malına varis olduğu gibi karısına da varis oluyorum diyerek o kadın üzerinde hak sahibi oluyordu. Dilediği takdirde ona mehir vermeden evlendiği gibi, dilediği zaman da onu başkasıyla evlendirip mehrini kendisi alıyordu. İşte ayeti kerimede bu yasaklanmaktadır. Yine, o dönemde kişi karısından hoşlanmadığı halde, onunla doğru dürüst zevciyet ilişkisi kurmadığı halde sadece onun malına varis olabilmek için zorla nikâhı altında tutardı. İşte ayeti kerimede Allah c.c bunu da yasaklamaktadır. Ey iman edenler! Nidasıyla inananları bu fiilden menedip, kendileri sizinle evlenmeyi istemedikleri halde bir eşya alır gibi kadınları zorla almaya kalkışmayın buyurulmaktadır.

"*Kadınlara zorla varis olmak*" hem malları hem de kendileri için geçerli idi. Cahiliye döneminde her ikisi de uygulanmakta idi. Şöyle ki koca hoşlanmadığı ve ilgilenmediği karısını kasıtlı olarak boşamaz, onun ölümünü ve mallarının kendine kalmasını beklerdi. Diğeri ise; velileri, kızlar ve kadınları bilerek evlendirmeyip, bekâr veya dul olarak ölmelerini ve mallarına mirasçı olmayı arzu ederlerdi. Bunun dışında ölenin büyük oğlu, üvey annesine sahip olabiliyordu. Yine ölen kimsenin, geride kalan eşiyle evlenecek başka eşinden oğlu yoksa kadın ya hızlı davranıp baba ocağına kaçardı ya da ölen kişinin yakın çevresinden biri çabuk davranarak gelip, kadının üstüne ceketini atar ve bu şekilde ona sahip olurdu."[214]

Ayetin devamında yüce Allah *"çirkin bir hayasızlık, bir fuhuş işlemedikleri sürece verdiklerinizin bir kısmını geri almak için onlara baskı yapmanız da size helâl değildir."* buyurmaktadır. "Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça" ifadesi müfessirler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır: Birinci yoruma göre evli kadın iffetli fakat kocasına itaat etmesi gereken hususlarda ona itaat etmeyip isyan etmesi, evlilik hukukuna riayet etmemesi durumunda bu ayet erkeğe, mehrin ve yaptığı masrafın bir bölümünü geri almak için zorlama ve baskı yapma hakkı vermektedir. Diğer yoruma göre ise evli bir kadın zina ederse eşi vermiş olduğu mihri ve yapmış olduğu masrafların bir bölümünü geri alabilmek için kadını zorlayacak ama boşamayacaktır. Bu durumda kadın kocasına bir bedel ödeyecek sonrasında boşanma hakkına sahip olacaktır. Erkeğin yaptığı masrafın ancak bir bölümünü geri almasına izin verilmesinin nedeni, zinadan önce yaşanmış olan evlilik hayatına karşılık içindir. "[215]

Ayette geçen "*Onlara karşı maruf çerçevesinde davranın*" ifadesi "Onlarla iyi geçinin" şeklinde de tercüme edilir. "Maruf" herkesin bildiği, hoş görülen, dinen de meşru sayılan davranışlardır. Cahiliye döneminde Araplarda yaygın olan kadınlara yönelik haksız uygulamalar naslarla kaldırılmış ister kadın olsun ister erkek olsun insan onuruna layık hükümler getirilmiştir.

بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ "*Apaçık bir edepsizlik*" deyimine müfessirler tarafından iki anlam verilmiştir. Biri, kadının kocasına ve kocasının ailesine karşı başkaldırması, huysuzluk etmesi, diğeri de zina etmesidir. Şayet kadın, huysuzluk veya zina ederse verilen mehir geri alınabilir.

Kısacası Allah (c.c.) bu ayet ile kadınlara zulmedilmesini ve zarar verilmesini yasaklamakta, bir kısım ahlaka uymayan uygulamaları kaldırmakta, erkeklerin eşleriyle iyi geçinmelerini istemektedir. Resulullah, Veda hutbesinde şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar, kadınlar hususunda Allah'tan korkun. Çünkü siz onları Allah'ın size emaneti olarak aldınız.

[214] İbn Âşûr, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrir ve't-tenvîr*, Tunus 1984, IV, 283-284; Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Tefsir", 4, 6.
[215] Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 36.

Onları Allah'ın emriyle kendinize helal edindiniz. Sizin, onların üzerinde olan hakkınız, sevmediğiniz bir kimseye yatağınızı çiğnetmemeleridir. (İstemediğiniz kimseleri izniniz olmadan evlerinize kabul etmemeleridir veya zina etmemeleridir.) Şayet bunu yapacak olurlarsa siz onları ağır bir şekilde olmamak şartıyla dövün. Kadınların sizin üzerinizdeki hakları ise örfe göre yiyecekleri ve giyecekleridir."[216]

Bu ayetin arkasından gelen 20. ve 21. ayetlerde, karısından ayrılmaya karar veren kişinin, verdiği mehri yalan ve iftira ile geri alması yasaklanmıştır. Zira nikah bağı ile birbirleriyle bağlanmışlar, karısı ile az çok beraber yaşamışlar, hayatın bir bölümünü birlikte geçirmişlerdir. Bu birlikteliğin hatırına verilen mehrin geri alınması doğru görülmemiştir. 22-24'ncü ayetlerde ise, evlenilmesi haram kılınan kadınlar açıklanmıştır. Bu ayetler mealen şöyledir:

20- Eğer bir eşinizi boşayıp yerine başka bir eş almak istiyorsanız, önceki eşinize yüklerle mehir vermiş olsanız bile içinden hiçbir şey geri almayın. Ne diye alacaksınız, bir iftira ederek ve açık günah yüklenerek mi?

21- Onu nasıl alırsınız ki; birbirinize karıştınız ve onlar, sizden kuvvetli teminat aldılar.

22- Babalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın. Geçmişte olanlar artık geçmiştir. Çünkü o, çok çirkin ve iğrenç bir şeydi. Ve o, fena adetti.

23- Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kardeşleriniz, karılarınızın anaları, gerdeğe girdiğiniz karılarınızdan evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, size haram kılındı. Eğer üvey kızlarınızın anaları ile gerdeğe girmemişseniz, onlarla evlenmenizde bir vebal yoktur. Öz oğullarınızın karıları ile evlenmeniz ve iki kız kardeşi birlikte nikahlamanız da haramdır. Ancak geçen geçmiştir. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

24- Bir de harp esiri olarak elinize geçen cariyeler dışında, evli kadınlarla evlenmeniz Allah yazısı olarak haramdır. Bunların dışındakileri ise, zinadan kaçınıp namuslu yaşamak üzere mallarınızla istemeniz size helal kılındı. O halde hangisiyle nikah ile münasebette bulundunuzsa mehirlerini belirlenmiş olarak verin. Mehri belirledikten sonra aranızda bir değişiklik yapmak hususunda anlaşmanızda da size bir günah yoktur. Allah alimdir hakimdir.

2.4.b- Nikâh ve Talak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَميلًا

"Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da henüz zifafa girmeden onları boşarsanız, onları sayacağınız bir iddet süresince bekletme hakkınız yoktur. O halde onları (bir bağışla) memnun edin ve onları güzel bir şekilde serbest bırakın."[217]

Sözlükte evlenmek ve cinsel ilişkide bulunmak anlamına gelen"[218] nikâh; dini literatürde birbirleriyle nikah engeli olmayan bir erkek ile kadının berber yaşamaları, birbirlerine destek olmaları ve nesillerini sürdürmeleri esasına dayanan ve taraflara karşılıklı hak ve sorumluluklar yükleyen medeni bir sözleşmedir.

Ayetin anlamı çok açıktır. Nikâh burada evlilik anlaşması için kullanılmıştır. Allah (c.c) mümin kadınlarla nikâhlanıp zifafa girmeden eşlerini boşadıkları zaman kadının iddet beklemesi

[216] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Hac", 147, 1218; Ebu Davud, *es-Sünen,* "Menasik", 577, 1905.
[217] Ahzab, 33/49.
[218] Râzî, Muhammed ibn Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sıhah*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s.68.

gerekmediğini, boşanan kadına muta verilmesini bildirmiştir.

Kaynaklarda ayetin nüzul sebebiyle ilgili herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Muhtemeldir ki Müslümanlar, ilişkiye girilmeden boşanan kadınların da iddet bekleyip beklemeyecekleri hususunda şüpheye düşmüş, bu durumu Resulullaha arz etmiş olmalılar ki, ayet onların bu şüphesini gidermek için inmiştir. Bu ayet ile surede aile hukuku ile ilgili yeni bir konu başlamaktadır. Surenin bölümlerinden ayrı bir bölümün başlangıcı da olabilir.

Ayet, dokunulmadan boşanılan kadınlarla ilgili Bakara süresinin 236 ve 237. ayetlerini açıklamaktadır. Nitekim Bakara süresindeki bu ayetlerde, ilişkiye girilmeden boşanan kadınların geçimlikleri ve mehirlerine ilişkin hüküm belirtilmiş ancak iddet beklemeleri hususunda bir şey zikredilmemiştir.

236- "Kendilerine el sürmeden ya da mehir belirlemeden kadınları boşarsanız size bir günah yoktur. Eli geniş olan gücüne göre, eli dar olan da gücüne göre olmak üzere- onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müta verin. Bu, iyilik yapanlar üzerinde bir borçtur."

237- "Onlara dokunmadan boşarsanız nikâh parası kesmiş olduğunuz takdirde kabul ettiğiniz paranın yarısını vermeniz gerek. Ancak kadın, hakkını bağışlar yahut nikâhın düğümü kimin elindeyse o, bu hakkı bahşederse bu ayrı. Sizin bağışlamanız, takvaya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphe yok ki Allah, yaptıklarınızı görür."

Yine Bakara suresinin 228. ayetinde, boşanan kadınların iddet süresi beklemeden evlenemeyecekleri buyurulmuştur. Boşanan kadının bir süre beklemesi kadının hamile olup olmadığının anlaşılması ve karısına dönebilmesi için, boşayan kişiye bir fırsat olması içindir.

228- "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri helâl olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Muhakkak ki Allah çok yücedir, hikmet sahibidir."*

Bu ayeti Abdullah b. Abbas şöyle açıklamaktadır: Bir kişi nikahladığı kadını el sürmeden boşarsa, kadın iddet beklemekle yükümlü değildir. Boşamanın ardından beklemeden yeni bir nikah yapabilir. Bu durumda mehir belirlenmiş ise Bakara suresi 237. ayetinde de açıklandığı üzere, belirlenen miktarın yarısını ödemek gerekir. Ancak mehir belirlenmemiş ise koca, mali durumuna göre onlara, aklın ve dinin gereklerine uygun olarak müta vermesi gerekir. "Boşanan kadınları güzellikle salıverin" ibaresi de bunu açıklamaktadır.

"*Onları güzellik ile serbest bırakınız*." "Yani bu eşlerinizi sıkmadan, üzmeden, kendileri ile inatlaşmadan ve yeni bir yuva kurmalarını engelleme hırsına kapılmadan tatlılıkla salıveriniz. Surede yer alan bu genel hüküm, Müslüman ümmetin sosyal hayatını düzenleme amacına yönelik çabaların bir parçasıdır."[219]

Kısacası ayette, müminlere yönelik bir hüküm belirtiliyor. Bir kadının kocasından, cinsi münasebet gerçekleşmeksizin boşanması halinde iddet beklemesi zorunluluğu yoktur. Yine, boşayan kişi boşadığı kadına mutadan hakkını vermek ve o kadını güzel bir şekilde salıvermekle mükelleftir. İslâm dini, hükümleriyle kadın haklarını korumuş; onlara karşı âdil davranılmasını emretmiş, kaba ve kırıcı bir yol tutmayı yasaklamıştır.

[219] Seyyid Kutup, *Fîzilâ-il Kur'an,* XII, 58-59.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُم مَّا أَنفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنفَقْتُمْ وَلْيَسْأَلُوا مَا أَنفَقُوا ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey iman edenler! Mümine kadınlar muhacir olarak size geldikleri zaman kendilerini imtihan edin, Allah onların imanlarını daha iyi bilir, imtihan üzerine onların mümin olduklarını bilirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin, mümineler kâfirlere helâl değil, kâfirler de müminlere helâl olmazlar. Mamafih sarf ettikleri mihri o kâfirlere verin, sizin o müminleri nikâh etmenizde de kendilerine mehirlerini verdiğiniz takdirde üzerinize bir günah yoktur, kâfirlerin ise ismetlerine yapışmayın ve sarf ettiğinizi isteyin, kâfirler de sarf ettiklerini istesinler, bunlar, size Allah'ın hükmüdür, aranızda hükmediyor ve Allah âlimdir, hakîmdir."[220]

Mümtehine suresinde yer alan bu ayette, müminlere hitap edilerek Müslüman kadınların Müslüman olmayan erkeklerle evlenemeyecekleri, kendisi Müslüman olan ancak eşi kâfir olarak kalan kadının evlilik akdinin sona ereceği, bu kadının aldığı mehri kâfir eşine iade etmesi gerektiği, eşleri Müslüman olup kendileri kâfir olan kadınlardan mehirlerin geri alınacağı bildirildikten sonra bu hususların Allah'ın hükmü olduğu, bu hükümlere uyulması gerektiği, Allah'ın her şeyi bildiği, hüküm ve hikmet sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

Müşrikler Hz. Peygambere ve Müslümanlara Mekke'de huzur vermedikleri ve baskı uyguladıkları için, Hz. Peygamber ve Müslümanlar Medine'ye hicret etmek durumunda kaldılar. Ancak müşrikler, Müslümanları Medine'de de rahat bırakmadılar. Bunun neticesinde Müslümanlarla müşriklerin arasında savaşlar yaşandı. Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber ve beraberindeki sahabeler umre yapmak üzere Mekke yakınlarına kadar geldiler. Ancak müşrikler onlara engel oldular. Yapılan müzakereler sonucunda Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında on yıl süreli Hudeybiye Antlaşması yapıldı. Hicretin altıncı senesinde yapılan bu Antlaşmanın beşinci maddesi şöyle idi: "Velisinin izni olmadan Kureyşten bir kişi İslam'ı kabul eder ve Müslümanlara sığınırsa o kişi kendilerine iade edilecek, fakat Mekke'ye iltica eden hiçbir Müslüman iade edilmeyecektir."[221] Antlaşmanın çok ağır olan bu maddesi Allah Resulü tarafından sıkı bir şekilde uygulanmakta idi.

"Bu antlaşma yapıldıktan sonra Allah Resulü ve yanında bulunan müminler henüz Hudeybiye'den ayrılmadan Medine'ye hicret etmek isteyen bazı Müslüman kadınlar Resulullaha sığındılar. Kureyşli müşrikler arkalarından gelip antlaşmanın gereği onlara Müslüman kadınları geri istediler. Anlaşıldığı üzere antlaşmanın metninde kadınlar hakkında belirli bir hüküm yoktu. Bu iki ayeti kerime olay üzerine gelerek mümin kadınların kâfirlere geri verilmesini yasakladı. Zira kadınlar güçsüz idiler. İmanları nedeniyle zulüm ve işkence görecekleri kesin idi."[222] Mekke'den kaçan bu iki kadın Hz. Peygambere sığınınca yeni bir mesele ortaya çıkmış oldu. Çünkü antlaşma gereği sadece erkekler hakkında karar alınmıştı. Bunun üzerine konu ile ilgili ayeti kerime nazil oldu:

"Ey iman edenler! Mümine kadınlar muhacir olarak size geldikleri zaman kendilerini imtihan edin, Allah onların imanlarını daha iyi bilir, imtihan üzerine onların mümin olduklarını bilirseniz, onları kâfirlere geri göndermeyin."

[220] Mümtehine, 60/10.
[221] Hamidullah, Muhammed, "*Hudeybiye antlaşması", DİA*, XVIII, 299.
[222] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an,* XIV, 426-427.

Mekke'den kaçarak Medine'ye sığınan bu kadınların kimler olduğu hakkında kaynaklarda farklı rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerin en meşhur olanına göre gelen ilk kadın, Sübey'a bint el-Hâris veya Ukbe b. Ebu Muayt'ın kızı Ümmü Gülsüm'dür.

Müslüman olan kadınların müşriklere iade edilmemesinin bir gerekçesi de "*Müslüman hanımlar kâfirlere helal değildir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helal olmaz"* ayetiyle ifade edilmiştir. Bakara suresinin 221'inci ayetiyle bu konuya açıklık getirilmiş, Müslüman bir kadın veya Müslüman bir erkeğin müşrik biriyle evlenmesi yasaklanmıştır. Bu ayet mealen şöyledir:

Bakara 221- Müşrik kadınları, imana gelinceye kadar nikahlamayın! Mümin bir cariye, müşrik bir kadından -ondan hoşlansanız bile-, daha iyidir. Mümin kadınları da müşrik erkekler ile imana gelinceye dek nikahlamayın. Müşrik erkek sizin hoşunuza gitse bile mümin bir köle, ondan daha iyidir. İşte onlar, ateşe davet ederler; Allah ise kendi iradesiyle cennete ve mağfirete çağırıyor; Öğüt alsınlar diye insanlara ayetlerini açıkça bildirir.

فَامْتَحِنُوهُنَّ Bu ifade ile kadınların imtihan edilmeleri emredilmektedir. Müfessirler, ayetin emrettiği imtihanın nasıl yapılacağı konusunda çeşitli rivayetler aktarmışlardır. "İlk olarak yapılması gereken şey, göç eden bu mümin kadınlar imtihan edilerek hicret etmelerinin nedenini öğrenmektir. Zira bu kadınların hicret etmelerinin asıl sebebinin şahsi menfaat elde etme, yaptıkları yanlış bir evlilikten kurtuluş, ya da yaşadıkları bir sevgi uğruna İslam beldesini tercih etme olmamalıdır!"[223] "Peygamberimiz onlardan Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi bir işte Peygambere karşı gelmemek"[224] gibi konularda biat aldı."[225] İbn Abbas'(r.a) tan aktarılan bir habere göre Hz. Peygamber bu mümin kadınları: "Eşhedü en lâ ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resuluh. Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim" kelime-i şehadeti tekrarlatarak onları imtihan ederdi. Bu rivayet, Buhari ve Tirmizi'nin söz konusu ayetin tefsirinde Hz, Aişe'den aktardıkları rivayetlerdendir. Hz. Aişe şöyle der: "Hz. Peygamber kendisine hicret edip gelen mümin kadınları bu ayetle imtihan ediyordu."

Ayeti kerimede, "*Siz harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler*" şeklinde çevrilen kısmı, iman eden erkekler, bu ayetin inzalinden sonra, ayrıldıkları inkârcı kadınlardan, nikah yaparken vermiş oldukları mehirleri geri almaları emredilmiş diğer taraftan inkârcı erkeklerin de İslamiyet'i kabul etmiş, kendilerinden ayrılan hanımlarından nikahlanırken vermiş oldukları mehirleri almaya hakları olduğu açıklanmıştır.

Bu ayetin tefsiri hakkında Kurtubî şöyle der: "Siz de harcadığınızı isteyin, onlar da harcadıklarını istesinler" mealindeki ayet inince Müslümanlar, "Allah'ın verdiği hükme razıyız" dediler ve durumu müşriklere ilettiler. Fakat müşriklerin bunu kabul etmemeleri üzerine Mümtehine suresi 11. ayet nazil olmuştur:

11- "*Eğer eşlerinizden biri kâfirlere kaçar ve siz de onlarla çarpışıp ganimet alırsanız, eşleri gidenlere verdikleri (mehir) kadarını verin ve inandığınız Allah'tan sakının."*

Bu ayetlerin birbiriyle uyum arz etmesi ve konu açısından da aynı olması, iki ayetin beraber nazil olduğunu göstermektedir. Ayrıca ayetler, rivayetlerin belirdiği sebep ve içeriklerin

[223] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an,* XIV, 427.
[224] Mümtehine, 60/12.
[225] Kurtubî, *el-Câmi,* XVIII, 62.

dışındaki bazı hususları da kapsamakladır.

12- "*Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, hiçbir iyi işte sana karşı gelmemek konusunda sana biat etmek üzere geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*

Bu ayetle evlilik ile ilgili hükümlere dikkat çekildikten sonra ayetin sonunda bunların Allah'ın hükmü olduğu şu cümlelerle ifade edilmiştir: "*Allah'ın hükmü işte budur. O, aranızda böyle hüküm veriyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*

Müfessirler bu ayetten özetle şu hükümleri çıkarmışlardır:

1- Müminlere, kendilerine gelen muhacir mümin kadınları sınamaları, onların iman konusundaki iddiayı kesinliğe kavuşturup emin olmalarını emretmektedir.

2- İman ettikleri iddialarının doğruluğu anlaşılınca onların tekrar kâfirlere iade edilmemesini emretmektedir. Çünkü onlara artık kâfirler haram, kâfirler de onlara haram olmuştur,

3- Kâfir kocalarının kendileri için harcadığını karşılamaları gerekir.

4- Müminler iman edip hicret eden kadınlarla evlenebilirler.

5- Kâfir olarak kalan kadınların nikah altında tutulmaya devam edilmemesi, onlardan ayrılmaları ve onların akrabalarından bu kadınlara harcadıklarını talep etmeleri, Müslüman olup hicret eden kadınların kocalarının harcadıklarını talep etme hakkına sahip oldukları hususları belirtmiştir.

6- Müslümanlar zafer elde edip kâfirlerin mallarını ganimet olarak aldıklarında bu ganimetten, hanımları kâfir olan ve hanımları akrabalarına kaçıp giden Müslüman erkeklere, bu hanımlarına harcadıklarının karşılanması gerektiği vurgulanmaktadır.

7- Tüm bu hükümlerin, tabi olunması gereken Allah'ın hükümleri olduğuna, Allah'ın işlerin hepsini en iyi bildiği ve bunda bir hikmet ve doğruluğun bulunduğuna dikkat çekilmiştir.

2.4.c-- İnanmayan Babalarınızı ve Kardeşlerinizi Dost Edinmeyin

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا اٰبَاءَكُمْ وَاِخْوَانَكُمْ اَوْلِيَاءَ اِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْاِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."[226]

Bu ayeti kerimeyi devamında gelen 24. ayet ile birlikte değerlendirmek daha doğru olacaktır. 24. ayet mealen şöyledir.

24- De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, düşmesinden korktuğunuz bir ticaret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah, fasık topluluğu doğru yola erdirmez."

23. Ayette bütün müminlere hitaben: "*Küfrü imana tercih eden babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin"* buyurulurken, 24. ayette ise: *"Eğer babalarınız, oğullarınız…*

[226] Tevbe, 9/23.

Allah'tan, Peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin" uyarısında bulunulmaktadır. Burada kastedilen, *"babalarınızı, oğullarınızı…"* sevmeyin değil, bunlara duyulan sevginin Allah'a, Elçisine ve Allah yolunda cihada beslenilen sevgiden daha fazla olmamasıdır. Çünkü insan yaradılış gereği anne, baba, evlat, kardeş, akraba ve mal sevgisini taşır. Bu sevgiyi söküp atmak yaradılışa aykırıdır. Ancak hiçbir sevginin, insana her şeyden daha yakın olan Allah ve Peygamber sevgisinden ileri, bu sevgiden daha üstün olmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Burada iyilik edilmesi yasaklanan babalar, kardeşler, eşler ve akrabalar, küfrü imana tercih eden İslam düşmanı kimselerdir. Hemen belirtmek gerekir ki, Mekke'de nazil olan Kur'an ayetlerinde insana ve Müslümana, anne ve babasına dünyada güzel muamele etmesi tavsiye edilmektedir. Yalnız kendisini şirke zorlarlarsa bu hususta onlara itaat etmemesi emredilmektedir. Bu husus, İsra suresinin 23-24; Lokman suresinin 13-14; Ankebut suresinin 8. ayetlerinde belirtilmiş daha sonra da mücadele suresinin 22. ayetiyle de samimi Müslümanların babaları, çocukları, kardeşleri veya hısım akrabaları dahi olsa Allah'a ve Peygamberine düşmanlık edenleri sevmeyecekleri bildirilmiştir. Bu konuda en son gelen ve incelemekte olduğumuz Tevbe suresinin 23'ncü ayetinde de küfrü imana tercih eden en yakın akrabaların veli edinilmemesi emredilmiştir. Mücadele 22. ayet ile Tevbe 23. ayet birlikte ele alındığında, Tevbe 23 de "*Allah ve Resul'üne savaş açanlardan*" bahsedilirken; Mücadele 22 de "inkârcılığı imana tercih edenlere" muhabbet duymak men edilir. Zira İslâm düşüncesinde hakiki sevgi Allah sevgisidir. Ayetler, belirli konu ve zamana özgü olmasının yanı sıra hedef, ilke ve uyarılar açısından geneldir. Allah, Rasulullah ve Allah yolunda cihadın, mümin için kişisel maslahatı ne kadar büyük olursa olsun her türlü dünyevi arzu ve akrabalık bağından daha üstün olduğunu ortaya koymuştur.

"Ayeti kerimenin zahirinden anlaşıldığına göre bu bütün müminlere yönelik bir hitaptır. Ve ayeti kerimenin müminlerle kâfirler arasındaki velayet dostluk, bağını koparmak bakımından kıyamete kadar hükmü bakidir. Bir kesime göre bu ayet, hicrete ve küfür diyarını redde teşvik sadedinde nazil olmuştur. Buna göre hitap Mekke'de ve Mekke dışında Arap topraklarında yaşayan müminlere bir hitaptır. Onlara babalarını ve kardeşlerini veli edinerek kâfirlerin topraklarında kalmaya devam ederek onlara tabi olmamaları emredilmektedir."[227]

"*Eğer küfrü imandan sevimli bulurlarsa*" ifadesinden maksat, müminlere, inkârı sevenlere itaat etmemeleri öğütlenir. Cenab-ı Hakk'ın özellikle babaları ve kardeşleri söz konusu etmesi, bunlardan daha yakın bir akrabanın bulunmayışından dolayıdır. Yüce Allah; "*Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları veli edinmeyin"* (el-Maide, 5/51) buyruğunda, diğer kişileri dost edinmekten men etmesinin yanında, inanmayan akrabalarla dostluk bağı kurmayı yasaklamaktadır. Bununla gerçek bağın, iman bağı olduğu vurgulanmaktadır. "*İçinizden kim onları veli edinirse, onlar zalimlerin ta kendileridir"*. İbn Abbas (v. 68/687) der ki: O da onlar gibi bir müşrik olur. Çünkü kim şirke razı olursa o da müşriktir."[228]

Kaynaklarda ayetin iniş sebebi hakkında bazı rivayetler yer almaktadır. İbn Abbas'tan Sa'lebî kanalıyla gelen bir haberde ayet, muhacirler hakkında nazil olmuştur. Onlara hicret emri verildiği zaman, "Eğer hicret edersek babalarımız, çocuklarımız ve akrabalarımızdan ayrılmış olacağız. Üstelik mallarımız heba, yurdumuz harap olacak. Bizler de heder olacağız" dediler ve bunun üzerine mezkûr ayet nazil oldu ve onlar da hicret ettiler. Mukatil'den gelen rivayete göre bu ayet, irtidat ettikten sonra Mekke'ye geri dönen dokuz kişi hakkında inmiştir. Ayetin bu

[227] Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 162-163.
[228] Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 162-163.

kişilerle dostluk kurulmamasını vurgulamak için nazil olduğu hakkında haberler bulunmaktadır. Ebu Cafer'in, Ebu Abdullah'tan rivayetinde ise bu ayet, Hatib bin Ebi Beltea hakkında inmiştir. Çünkü o, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Mekke'yi fethetmeye niyetlendiği zaman gizlice Kureyşlilere mektup yazmış ve onlara Hz. Peygamberin (s.a.v.) niyetini haber vermeye çalışmıştı.

Bu ayetler Mekke fethedilmeden önce nazil olduğu düşünüldüğü takdirde bu rivayetler, doğru kabul edilmektedir. Ancak devam eden ayetlerde Huneyn gazvesinden bahsetmektedir. Çünkü ayetler, müminlere uğradıkları hezimetten sonra Allah'ın Huneyn gününde onlara yaptığı yardımı ve verdiği zaferi hatırlatmaktadır. Bu ayetlerin devamında gelen 25. ayeti kerime mealen şöyledir. *25- "Ant olsun ki, Allah birçok yerlerde ve Huneyn gününde yardım etti. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti. Ama size hiçbir fayda da sağlamamıştı. Tüm genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti ve nihayet arkanızı dönüp gerisin geriye gitmiştiniz."* Huneyn günü ise Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir. Ancak râviler ve müfessirler bu ayrıntıya dikkat etmemişlerdir.

İzzet Derveze, (v. 1984) bu değerlendirmenin ayetlerin muhtevası ile örtüştüğünü ifade eder ve şöyle der: Ayet Mekke'nin kazanılmasının ardından birtakım Müslümanların, bazı inkârcı yakınlarıyla görüşmeyi sürdürmeleri üzerine, bu kişileri uyarı amaçlı inzal olmuştur. Razi (v.606/1209) de nakledilen rivayetler ile ayetlerin nazil olduğu zaman bakımından sıkıntılı olduğunu belirtir ve şunları aktarır: Müslümanların bazıları, "Bir müminin çok yakın akrabaları arasında inkârcı kimseler bulunabilir. Bunlarla ilişkileri tamamen kesmek mümkün değildir" kabilinden cümleler sarf ediyorlardı; bu ayetin hedefi de yaşanılan bu ikilemi ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ayrıca İzzet Derveze, (v. 1984) ayetlerdeki sert üslûp şu ihtimali de akla getiriyor, dedikten sonra şunları aktarmaktadır: Bazı durumlardan dolayı Hz. Peygamber, civarda bulunan ve henüz Müslüman olmayan bir kısım Arap boylarına birlikler göndermek zorunda kalmıştı. Onların akrabası olan bazı Müslümanlar da bu duruma itiraz etmiş; onların itirazını eleştiri kabilinden bu ayeti kerimeler nazil olmuş olabilir. Her hâlükârda ayetler anlam açısından mutlak ve umumidir. Ayetlerin içerdiği asıl ifade Müslümanlar için dünyalık hiçbir şeyin, Yüce Yaratandan, onun elçisinden ve bu uğurda cihattan daha kıymetli ve daha öncelikli olamayacağıdır. Bunun dışında İslam'ı ve Müslümanları kuvvetlendirme, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği tesis etme gayesinin her türlü düşünce ve gayenin üstünde olduğunu vurgulamaktadır.[229]

Sonuç olarak ayetler gayet açık olup şu hususları kapsamaktadır:

1- Müslümanlar, küfrü imana tercih eden baba ve kardeşlerini dost ve yardımcı edinmekten alıkonmakta, bunu yapanlar zulümle, Allah'a karşı gelmek ve hak yoldan sapmakla nitelenmekte, kendi nefislerine zulmettiği belirtilmektedir. Çünkü böyle yapmakla kendilerini tehlikeye atmış olmaktadırlar.

2- Kendisi için babası, kardeşi, oğlu, hanımı, akrabası, malı-mülkü, ticareti, Allah ve elçisinden ve Allah yolunda cihattan daha değerli olan bütün herkesi uyarmaktadır. Böyle bir durumda olanın Allah'ın emrini beklemesi gerekir. Bu durum fasıklıktır ve Allah'ın fasık olanları mutlu edip onlardan razı olması mümkün değildir.

3- Allah'ı Resulünü ve O'nun yolunda cihat etmeyi, Allah'ın sevdiklerini sevmek ve Allah'ın sevmediği, inanç, amel, durum, kişi ve nitelikleri sevmemek farzdır.

4- Aşırı giden fasıklar hidayete erişemezler. Allah onları erdem ve huzur yollarına iletmez.

[229] Komisyon, *Kur'an Yolu*, XII, 95-97.

2.5. BORÇLANMAYLA İLGİLİ HİTAPLAR

İnsanların birbirleri ile olan alışveriş, kiralama, rehin, kefalet, ortaklık, borçlanma ve taahhüt gibi mali ilişkilerini düzenleyen ayetlerdir.

2.5.a- Borç Vermek ve Borç Almak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذى عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْه شَيْئًا فَاِنْ كَانَ الَّذى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفيهًا اَوْ ضَعيفًا اَوْ لَا يَسْتَطيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُاِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوْا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغيرًا اَوْ كَبيرًا اِلٰى اَجَلِه ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُديرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلاَ شَهِيدٌ وَاِن تَفْعَلُواْ فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُواْ اللهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللهُ وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borç verir veya alırsanız yazıyla tespit edin. Bir yazıcı, tarafsız olarak onu kaydetsin. Ve hiçbir yazıcı, Allah'ın ona öğrettiği gibi yazmayı reddetmesin; öylece, olduğu gibi yazsın. Borçlanan kaydettirsin, Rabbine karşı sorumluluğunun bilincinde olsun ve taahhüdünden bir şey eksiltmesin. Ve eğer borç altına girenin akli veya bedeni bir zaafı varsa veya kendisi (işlemi) kaydettirebilecek durumda değilse, onun menfaatini kollamakla görevli olan kimse, onu adil bir şekilde kaydettirsin. Ve içinizden iki erkek şahit tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, kabul edebileceğiniz kimselerden bir erkek ile iki kadını (şahit tutunuz). Bu iki kadından biri unutacak olursa ona diğeri hatırlatsın. Şahitler de davet edildikleri zaman kaçınmasınlar. Siz de az olsun, çok olsun onu vadesine kadar yazmaktan üşenmeyiniz. Böyle yapmanız, indi ilahide adalete daha muvafık, şehadet için daha kuvvetlidir. Ve şüpheye düşmemeniz için daha yakın bir sebeptir. Eğer ki aranızda hemen devredeceğiniz hazır bir ticaret muamelesi olsun. O halde bunu yazdırmadığınızdan dolayı sizlere bir vebal yoktur. Ve alım satım yaptığınız vakitte de şahit tutunuz. Kâtip de şahit de zarara uğramasın. Ve eğer yaparsanız, şüphe yok ki bu sizin için bir fisktır. Allah'tan korkun; Allah size (en doğrusunu) öğretiyor. Allah her şeyi bilendir."[230]

Mudayene ayeti olarak bilinen bu ayet, yaklaşık bir sayfa olup Kur'an'daki en uzun ayettir. Ayette veresiye alışveriş yapıldığında bunun yazılması ve tanık tutulması emredilmektedir. İbn Abbas (v. 774/1373), Şuayb b. Müseyyeb'e dayanarak şöyle der: "Bana ulaşan haberlere göre, arştan en son inen Kur'an ayeti budur." Borç vermek, alışveriş yapmak ve vadeli muamelelerde bulunmanın genel hatlarını, vazetmeye ve vadeli satışın helal olduğunu bildirmeye yöneliktir.

Bu ayetin anlamı devamında gelen 283. ayet ile tamamlanmaktadır. Allah (c.c) 282. ayetle borç vermek, alışveriş yapmak ve vadeli muamelelerde bulunmanın hükümlerini belirledikten sonra akabinde gelen ayetle borca ilişkin hükümlerin tamamlamakta ve şöyle buyurmaktadır.

Bakara 283- Şayet seferde iseniz ve bir yazıcı bulamazsanız, bu durumda alınan rehinler kafidir. Eğer birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Allah'tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse, şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla bilendir.

[230] Bakara, 2/282.

Buna göre borç veren ve alan yolculuk yapıyorlarsa ve yazacak birini bulamıyorlarsa işlerin kolaylaşması için ödeme garantisiyle, borcun miktarını içeren bir şeyin borç verene rehin bırakılmasıyla yazmaksızın sözlü anlaşmaya izin verilmektedir. "Eğer yolculukta olur da işlemlerinizi yazacak birini bulamazsanız, karşılık olarak alınan rehinler yeterlidir."

Bu ayetlerle önceki ayetler arasında, geçiş niteliğinde bir bağlantı vardır. Önceki ayetlerde borçtan ve alışverişten söz edildikten sonra bu iki ayette de borç alıp verirken nasıl hareket edileceği ve konuya ilişkin seri hükümler izah edilmektedir. Gerek faiz gerekse borç hakkındaki bu ayetler hep bir arada veya birbirine çok yakın zamanlarda inmiş ve aralarındaki içerik ve iniş zamanı yakınlığı dolayısıyla bu tarzda tertip edilmişlerdir.

Kaynaklarda ayetin iniş sebebine dair belli bir rivayet bulunmamaktadır. İbn Abbas'ın (v. 774/1373) şöyle dediğini rivayet eder: "Bu ayet, belli bir zaman için yapılan "selem" muamelesi ile ilgili olarak inmiştir. (Selem; gelecek hasat döneminde alınacak muayyen bir ürünü, parasını peşin alarak satmak tarzındaki alışveriş türünün adıdır). Ben şahidim ki, belli bir süre için yapılan ödünç alışverişi (selef) Allah helal kılmıştır." Peygamberimizin şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Selef şeklinde ödünç veren, belli bir ölçeği, belli bir tartıyı belli bir süre için versin." Ancak "*belirli bir süre için borçlandığınız zaman*..." cümlesindeki mutlak ifade, prensibin her türlü borç alışverişini kapsayıcı nitelikte konulduğunu göstermektedir.

Sufyân es-Sevrî'nin, (v.161/778) İbn Abbâs'tan rivayetine göre bu, "Ey iman edenler, belirlenmiş bir zamana kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın" ayeti vadesi belirlenmiş vadeli alışveriş (selem akdi; para peşin, mal tayin edilmiş ileriki bir zamanda almak şeklinde gerçekleştirilen alışveriş akitleri) hakkında nazil olmuştur.[231] "Kur'an'da riba ile ilgili ayetlerden sonra yer alması borç ile veresiye alışverişin yani vadeli satışın helal olduğunu bildirmeye yöneliktir."[232]

Ayeti kerimede ifade edilen "*deyn"* kelimesi hem selem akdini hem karzı haseni yani karşılıksız borç vermeyi hem de vadeli satışlardan doğacak borçlanmaları içine almaktadır. Ancak dil bilimcileri karz ile deynin birbirlerinden farklı olduklarını söylemişlerdir. Onun içindir ki bu ayette yazılması istenen borçların karzdan doğan borçlar değil sadece alışverişten yani selem alışverişinden doğan borçların yazılmasıdır denmiştir.

"Toplum hayatının mal ve para borçlanması olmadan yürümediği tecrübeyle sabittir. İnsanlar bu ihtiyacı istismar ederek faizciliğe yönelmişler, bir müddet sonra ödemek üzere mal veya para talep edenlerden bunu fazlasıyla (faiz) ödemelerini istemişler, bu da birçok olumsuz sonuç doğurmuştur. Bu yüzden faizi haram kılan Kur'an gerek ödünç almak ve gerekse diğer meşru akitleri yapmak suretiyle borçlanmayı helal kılmış, bu hükmü de –faiz yasağı faizsiz borçlanmayı da kapsar zannedilmesin diye– hemen faiz yasağının arkasından beyan etmiştir. Borç ilişkisinde en önemli mesele onun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesidir. Bunun sağlanabilmesi için de hem unutmayı hem de inkârı önleyecek tedbirlere ihtiyaç vardır. Yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirme bu tedbirlerin en önemlileridir. Bu ve onu takip eden ayet bu tedbirleri açıklamaktadır."[233]

Alacaklının ve borçlunun borcu yazması, az veya çok da olsa borcu kayıt altına almaktan vazgeçilmemesi emredilmekte, bunun Cenab-ı Hakkın indinde hakkaniyete daha muvafık,

[231] İbn Kesir, *Tefsîri-Kur'ân'il Azîm*, I, 495.
[232] et -Taberi, *Camiu'l-Beyân*, III, 117.
[233] Komisyon, *Kur'an Yolu*, I, 446.

şahitlik açısından da daha sağlam, şüpheden daha olduğu bildirilmektedir. Bu, yerleştirilmesi istenen genel bir ilkedir. Çünkü yazmak, ayetle farz kılınmış bir emir olup isteğe bırakılmış bir işlem değildir.

"Mali konularda şahit ya iki erkek ya da bir erkek, iki kadın olacaktır. Daha azı iddianın ispatı için yeterli değildir. Tek erkeğin yeterli olmaması, onun akıl ve dürüstlük bakımlarından eksik olduğu gerekçesine değil, hakkın ve alacağın zayi olmaması için daha ihtiyatlı olma hikmetine bağlıdır. Bir kadın yerine iki kadının şart koşulması da tek kadının akıl ve dürüstlüğünün yeterliği konusundaki şüpheden veya hükümden değil, onların özel durumları, konumları, ev dışındaki hayatla ilgileri bakımından unutma veya şaşırma ihtimallerinin daha fazla olmasındandır; yani yine hakkın zayi olmamasına yönelik bir tedbirden ibarettir."[234]

Ayrıca ayeti kerimede, borcun yazılması ve yazdırılması yanında, yazım esnasında şahit tutulması, yazmanın ve şahitliğin adaletle yapılması, şahit ve yazıcıya herhangi bir zarar verilmemesi, Allah'a karşı gelmekten sakınılması emredilmiştir. Ayet şu ifadelerle sona ermiştir. "*Allah'tan korkun; Allah size (en doğrusunu) öğretiyor. Allah her şeyi bilendir."*

Ayet şu hükümleri içermektedir:

1- Müminler, borç alıp verdiklerinde borcun miktarı ve süresi yazılır. Borcu yazdırmak öncelikle borcu alanın mükellefiyetindedir.

2- Borç alınıp verildiğinde süre belirtilmelidir. O sürede ödenmediği takdirde ikinci bir süreye kadar mühlet verilir.

3- Borcu yazacak olan kişi adil, dindar ve güvenilir olmalıdır. Yazıcı adaletle yazmalıdır.

4- Kendisinden başka kâtip bulunmazsa okur- yazar kişiye teklif edildiğinde yazmaktan kaçınmaması gerekir.

5- Borçlu borcun miktarını ve vadesini imla ettirir. Çünkü ikrar eden ve ikrarına dair şahit tutan odur.

6- Borçlu veya kâtip Allah'tan korkmalı, gerçek borçtan bir şeyi eksik yazdırmamalı veya yazmamalıdır.

7- Borçlu aklı ermez, zayıf, yazamayacak durumda ise senedi velisi yazdırmalıdır.

8- Borç hususunda iki erkek veya bir erkek iki kadın şahit tutulmalıdır. "Sizin erkeklerinizden" tabiri şahidin Müslüman olmasının şart olduğunu bildirir. Peşin alışverişlerde dahi şahit bulundurulmalıdır.

9- Hiçbir şekilde ve hiçbir durumda kâtibe veya şahide zarar verilmemeli, sözlü ya da fiili tacizde bulunulmamalıdır. Bu günahtır ve Allah'ın emirlerine isyan demektir.

10-Taraflardan biri veya her ikisi yolculuğa hazırlanıyorsa ve borçlanma belgesini yazacak kâtip bulamıyorlarsa, borçlunun alacaklıya belge yerine geçecek bir rehin vermesi uygundur.

[234] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil,* I, 442.

2.6. UKUBAT, MÜCAZATLA İLGİLİ HİTAPLAR

Mükelleflerin işledikleri suçlar ve bunların cezaları ile ilgili ayetlerdir.

2.6.a- Cana Kıymanın Cezası

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلٰى اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخيهِ شَىْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍ ذٰلِكَ تَخْفيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَليمٌ

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddi aşana elem bir azap vardır."[235]

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاْ أُولِيْ الأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki korunursunuz."236*

Peş peşe gelen bu iki ayet ayrı bir bölüm oluşturmakta olup önceki bölümlerle bir ilgileri fark edilmemiştir. Dolayısıyla iki ayetin önceki bölümden hemen sonra inmiş olmaları ve Hz. Peygamberin emriyle buraya yerleştirilmiş olmaları ihtimali son derece güçlü görülmektedir.

İslamiyet öncesi Arap kabileleri kendilerinden öldürülen bir kişi için çok büyük diyet tespit ediyorlar ve öldüren kişinin kabilesinden öldürülenin değerinde bir veya onun kıymetinde birçok kişinin öldürülmesini talep ediyorlardı. Buna karşın öldüren kişi, öldürülenden daha iyi bir sosyal statüde ise bu durumda öldürene herhangi bir ceza vermiyorlardı. Bu haksız uygulamaları ortadan kaldırmak için Yüce Yaradan, ölen ya da öldürülenin sosyal statülerine bakılmaksızın sadece öldüren kişinin canının alınması gerektiğini bildirmektedir.

Mezkûr ayetlerin iniş sebepleri ile ilgili olarak aktarılan rivayetler şöyledir. Cahiliye döneminde iki Arap kabilesi arasında kan davası güdülmekte idi. Bu kabilelerden daha güçlü olanı, düşmanlarının öldürdüğü bir köleye karşılık, özgür bir insanı, öldürdüğü bir kadına karşılık bir erkeği, öldürdüğü bir özgür insana karşılık iki özgür insanı öldürmeye ant içmişlerdi. Kendi tarafından yaralananlar için de normalden bir kat fazla diyet istiyorlardı. Daha sonra her iki kabile de Müslüman olunca Hz. Peygamberi aralarında hakem tayin etmişlerdi. Bunun üzerine söz konusu iki ayet nazil olmuştur. Bir diğer rivayete göre; cahiliye döneminde Arap toplumu, çeşitli sınıflara bölünmüştü. Şerefliler, kısasta aşırı gidiyor, daha az şerefli ve daha zayıf sınıflara göre kat kat fazla diyet alıyorlardı. Bazı Arap kabileleri bu uygulamayı Peygamberimize bildirdiler. Bunun üzerine yukarıdaki ayetler inmiştir. Bir diğer rivayete göre Yahudiler kısas uygularlardı. Şeriatlarında katilin bağışlanması hükmü yoktu. Hristiyanlarsa, kısas hükmünü uygulamazlardı. Bu iki ayet, İslam'ın orta yolu ön gören hükmünü açıklamak üzere inmiştir. (Taberi (v.310/923), Hazin (v. 774/1373))

İlk ayetin içeriği Araplarla ilgili olarak aktarılan iki durumdan birisi hakkında inmiş olması ihtimalini güçlendiriyor. Özellikle birinci rivayette kan davasının halli için Resulullaha

[235] Bakara, 2/178.
[236] Bakara, 2/179.

başvurulmasına ilişkin olarak yapılan açıklamalar, bu değerlendirmeyi pekiştirici niteliktedir. Bu iki ayetin özel bir durumla ilgili oluşlarını göz ardı etmemekle beraber, akışından genel bir yasama, benzeri tüm durumlarda uygulanan bir hüküm olarak indikleri anlaşılmaktadır. Eğitsel ve yasama nitelikli ayetlerin çoğu için aynı durum geçerlidir.

Her iki ayette de hitap Müslümanlara yöneliktir. İlk ayette aralarında baş gösteren adam öldürme olaylarında kısas hükmünün zorunlu bir farz olarak uygulanması gerektiği dile getirilmektedir. İkinci ayette ise; kısas hükmünün hikmeti açıklanmakta olup kısasın toplum için hayat demek olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü kısas, Allah'tan sakınmanın zulümden, haksızlıktan ve kan dökmekten kaçınmanın en etkili, en caydırıcı yaptırımıdır. Ayetin sonunda akıl sahiplerine hitap edilmektedir. Çünkü ancak akıl sahipleri bu hükmün hikmetini kavrayabilir, gereklerini yerine getirebilirler.

"*Ey iman edenler! Size kısas yazıldı...*" Yüce Allah müminlere seslenerek kasten öldürme suçuna kısas cezası uygulamanın farz kılındığını bildirmektedir. Sözlükte "yazıldı" anlamına gelen "kütibe" kelimesi ayette "farz kılındı" demektir. Taberi (v.310/923), ayette geçen "...kısas size yazıldı" ifadesi sözlükte, "size kısas farz kılındı" anlamındadır. Arapçada "yazıldı" manasındaki "kutibe" sözcüğü, "farz kılındı" anlamına gelen "furize" kelimesinin yerine kullanılabilmektedir. İz sürmek, birinin yolunu takip etmek, eşitlemek ve misilleme yapmak anlamlarına gelen "kısas" kelimesi, bir Kur'an terimi olarak kasten bir cana kıyan kimseyi ölümle, müessir fiil suçuna karşılık faili, işlediği suçun aynısı veya dengi ile cezalandırmak demektir. Müfessir Ferrâ'da (v.207/822) benzer bir ifadeyle şöyle söylemektedir: "Kur'an-ı Kerim'de "kütibe aleyküm" ibaresi, "furiza aleyküm" "farz kılındı" anlamındadır."[237]

"Ayrıca ayeti kerime, İslâm Hukukunda adam öldürmenin bağışlanabilir bir suç olduğunun delilidir. Ayete göre öldürülen kişinin yakınları eğer isterlerse öldüreni bağışlayabilir. Bu durumda mahkeme, öldürene idam cezası veremez, bu konuda ısrar edemez. Ancak ailenin istemesi halinde öldüren, öldürülenin akrabalarına bedel ödemek zorundadır. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde geçen "Maruf" sözcüğü genellikle bilinen ve aklı selim herkesin onay verdiği hak ve hukuka dayalı akli davranış kalıplarıdır. Bu ifadeler o kadar açık ve yaygındır ki, peşin hüküm ve şahsi çıkar sebebiyle gözleri körelmemiş olanlar bunları adaletli ve doğru sayacaklardır. İslam hukuk sistemi, hakkında herhangi bir hüküm oluşturulmamış konuları bu ifade altında değerlendirir. Bu şekildeki kullanım ve yaygın kurallara "maruf" denilmektedir. Örneğin, eğer öldürülenin akrabaları diyet ödenmesine razı olmalarına rağmen, öldüreni katletmeye çalışırlarsa ya da cin ayeti işleyen ödemesi gereken diyetten kaçınırsa bu sınırı aşma sayılacaktır. Taraflar eşit şekilde birbirlerine lütufta bulunmalı ve karşı tarafın gösterdiği iyi niyetten istifade etmelidir."[238]

Ayetlerde ve hadislerde kısas farz kılınmakla birlikte af ve sulh teşvik edilmiştir. Kısas asli bir hak ve ilk borç, af ise önemli bir fazilettir. Bu fazilet bedelsiz veya bir bedel karşılığında yapılabilir. Af ve diyet bir hafifletme ve ilahi bir rahmettir.

Burada önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir. Medine döneminde hayatın çeşitli meseleleri ile ilgili olarak inen birçok yasama nitelikli ayetlerin içerdiği hükümler daha önce Mekke döneminde emir, nehiy, azar, teşvik, uyarı ve müjdeleme şeklinde inmiştir. İsra, Enam ve Furkan surelerinde, haksız yere adam öldürmekten sakındırma, maktulün velisine kısas hakkını tanıma ile ilgili ifadeleri buna örnek gösterebiliriz. Dolayısıyla Medine döneminde

[237] Ferrâ, *Maani'l Kur'an*, I, 110.
[238] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 123.

başvurulan yöntem, Mekke inişli ayetlerde ifadesini bulan ilke ve hükümlerin pratikte uygulanması şeklindedir. Aynı zamanda bu, iki dönemde inen Kur'an ayetleri arasında tam bir uyum olduğunu gösteren somut bir örnektir.

Müfessirler bu iki ayetin açıklaması bağlamında, kasten adam öldürmenin hükmü hakkında çeşitli görüşler sunmuşlardır. Fıkıh bilginlerinin alanına giren bu meselede onlar da Kur'an ayetlerine ve Hz. Peygamberin hadislerine dayanarak şu izahlarda bulunmuşlardır:

Hür, köle ile Müslüman, zımmi ile kısas yapılır mı?
Baba oğlunu öldürürse kısas yapılır mı?
Bir toplum, bir adamı öldürürse, o toplumun tümü kısas yapılır mı?
Katil kısas yapılırken ne ile öldürülür?
Kısas hükmünü kim icra eder?

İslâm dini kolaylık ve rahmet kaynağı bir güzellikler sistemidir. Kısasa karşılık diyet ve af seçeneklerine cevaz vermesi de bunun güzel bir örneğidir. Ayrıca bu ayet, Kur'an'ın ifade tarzı göz kamaştırıcı bir belagat numunesidir. "Kısasta sizin için hayat vardır." ifadesi ile bir kez bile "öldürme" sözcüğünü kullanmadan hem sözü hem de fiilini ortadan kaldırmaktadır.

2.6.b- Avlanmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ اُحِلَّتْ لَكُمْ بَهيمَةُ الْاَنْعَامِ اِلَّا مَا يُتْلٰى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّى الصَّيْدِ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ اِنَّ اللهَ يَحْكُمُ مَا يُريدُ

"Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin. İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla, okunacak olanlardan başka hayvanlar, size helâl kılındı. Şüphesiz Allah istediği hükmü verir."[239]

Allah Teâlâ bu ayette Müslümanlara, akitlerini yerine getirmelerini emretmekte; kitapta kendilerine okunup haber verilecek olanlar dışında kalan hayvanların kendilerine helal kılındığını bildirmekte; ihramda iken hayvan avlamayı yasaklamaktadır.

Ayetin iniş sebebi hakkında bir şey zikretmeyen müfessirler, anlamı hakkında çeşitli görüşler sunmuşlardır. Bazılarına göre اَوْفُوا بِالْعُقُودِ "*akitleri yerine getiriniz*" ifadesiyle, yapılan ahitler, verilen sözler kastedilmiştir. Bir kısım müfessire göre de ukud, cahiliye devrinde yapılmış antlaşmalardır. "Antlaşmalar anlamına gelen akd kelimesinin çoğulu ukud olup lügatte; "ipin iki ucunu birbirine bağlamak, bir şeyin kenarlarını toparlamak, sağlam bağ ve düğüm" manalarını taşır. Gerek İslâm hukukunda gerekse günümüz hukuk terminolojisinde akit; iki kişinin karşılıklı olarak hukuki bir sonuç doğuracak şekilde birbirine uygun olarak yaptıkları irade beyanıdır. Bunun yanı sıra zaman zaman tek taraflı hukuki işlemleri (vasiyette olduğu gibi) ifade etmek üzere de kullanılmaktadır. Daha geniş ifadeyle akit, "hukuki işlemle" aynı manadadır."[240] "el-Ukud kelimesinin kayıtsız ve marife olarak zikredilmesi umumilik ifade eder. Dolayısıyla Allah'ın kullarına yüklediği bütün görevler, emir ve yasaklar, insanların adak ve yemin gibi Allah'a verdiği sözler, İslam'a uygun ve sahih olan bütün akitler ve sözleşmeler bu kelimenin kapsamına girer."[241] Taberi'nin (v.310/923) Abdullah ibn Abbas'tan naklettiği benzer bir rivayete göre, Allah'ın helal, haram ve farz gibi Kur'an'da açıkladığı şeyler

[239] Maide, 5/1.
[240] Apaydın, Yunus, "Akid", *İFAV Ans.,* İstanbul 1997, I, 98-99.
[241] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1547.

de "*ukud"* içerisine girer. Allah (c.c.), inananlara, buyruklarına uymayı emretmekte: "*Bunları yapacağınıza dair Allah'a verdiğiniz sözden caymayınız buyurmaktadır."*[242]

Ayetin ifadesine dayanarak şunu söylemek doğru olacaktır. Ayet zaman ve mevzu bakımından hususi olmasına rağmen sonsuza kadar kalıcı yüce bir telkin içermektedir. O da Müslümanların, Allah ile ve insanlarla olan anlaşma ve sözleşmelerine her zaman saygılı olmalarını ve her halükârda onları ihlal etmemeleridir. Bu tarz telkinler, pek çok Mekki ve Medeni surede çeşitli üsluplarla tekrarlanmıştır.

"Behime denilen hayvanlar helal kılındı." Yani etlerinden, sütlerinden, derilerinden, yünlerinden ve kuvvetlerinden yararlanılabilir demektir. Sözlülükte, akıl ve temyiz yeteneğinden yoksun, konuşma imkânı olmayan dört ayaklı hayvanlara "behime" denir. "*Behime*" karada yaşayan dört ayaklı hayvan demektir. "Enam" kelimesi ceylan, geyik ve benzeri yabani hayvanları içine alırken, aslan, kurt, köpek gibi pençeli ve yırtıcı hayvanlar ile eşek, katır ve at gibi "hafir" denilen tek tırnaklı hayvanları içine almaz."[243] Sözlükte; yumuşaklık, uysallık gibi manalara gelen bu kelime, eti yenen evcil hayvanlardan en çok uysal ve yumuşak hareketli olan dört çeşit hayvana isim olmuştur: Deve, sığır, koyun ve keçi.

"Ancak ihramda iken avlanmanıza izin verilmemiştir. Bilin ki Allah, iradesinin gereğini emreder." Hac ve umre için ihrama girmiş olanlara ihramdan çıkıncaya kadar kara avı yasak olduğu gibi ihramdaki bir kişi tarafından avlanan hayvanı da yemeleri yasaktır. Ancak ihramlı olmayanlar tarafından avlanmış hayvanın etini yiyebilirler."[244]

غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ *"İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla."* "Hurum"; haramın çoğuludur. İhramlı bulunan bir topluluğa "*Kavmün Hurumun*", ihramlı bulunan bir adama "*Racülün Haramün*" denilir. Bu ifade ihramlı iken avlanmayı haram kılmaktadır.

إِنَّ اللهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيد *"Allah dilediği gibi hükmeder."* Ayet Allah'tan korkmayı emretmekte ve kesinlikle Allah'ın azabının şiddetli olduğu uyarısıyla bitmektedir. Bu öyle bir uyarıdır ki onda, haramlarını çiğneyenlere, emir ve yasaklarına tecavüz edenlere bir ihtar vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُحِلُّواْ شَعَآئِرَ اللهِ وَلاَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلاَ الْهَدْيَ وَلاَ الْقَلآئِدَ وَلا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُواْ وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُواْ اللهَ إِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

"Ey inananlar! Allah'ın işaretlerine, haram aya, hediye edilen kurbanlığa takılan gerdanlıklara ve Rablerinden bir fazl ve rıza isteyerek Beyt-el Haram'a gelenlere hürmetsizlik yapmayın. İhramdan çıktığınız zaman avlanabilirsiniz. Kâbe'den sizi men ettiği için, bir kavme olan kininiz sakın sizi, onlara karşı tecavüze sevk etmesin, İyilikte ve takvada yardımlaşın. Günah işleme ve düşmanlık yapmakta yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah, azabı çok şiddetli olandır."[245]

Bu ayet ile önceki ayet arasında zaman ve konu ilişkisi olduğu görülmektedir. Birinci ayet, Harem'de avlanmaktan, ikinci ayet de duygularına kapılıp haksızlık yapmaktan

[242] Taberi, *Câmi'ul-Beyan,* VI, 49.
[243] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1549.
[244] Ebu Davud, *es-Sünen, "*Menasik", 41, 1849; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned, "*Menasik, III, 318.
[245] Maide, 5/2.

Müslümanları menetmektedir. İkinci ayetin iniş sebebi olarak anlatılan olaylara dayanarak bu ayetlerin, Hudeybiye antlaşmasından sonra indiği anlaşılmaktadır.

Ayetin iniş sebebi hakkında müfessirler tarafından üç olay rivayet edilmiştir. Bunlardan ikisinde ayeti kerimenin nüzulüne sebep olan kişi ve olay aynı olmakla birlikte zaman farkı vardır. Birisi ise daha genel bir sebep olarak görülmektedir. Bu rivayetlerin ilkine göre; Kays b. Salebeoğullarından birisi olan el- Hutam ibn Hind el-Bekrî süvarilerini Medine'nin dışında bırakarak tek başına Allah Resulünün huzuruna gelir. Kabilesini temsilen geldiğini ifade eder. Dostlarıyla beraber İslam dinine gireceklerini söyleyip, İslam hakkında bilgi almak ister. Allah Resulü de İslam; Allah'a ortak koşmamak, namaz, zekât ve oruç gibi ibadetleri yerine getirmektir buyurunca, el-Hutam, "Senin bu anlattıkların biraz güç, ben dönüp bunları kavmime anlatayım, kabul ederlerse ben de kabul ederim;" dedikten sonra Hz. Peygamberin huzurundan ayrılır. Giderken Medinelilerin meralarda yayılmakta olan develerini de sürüp götürür. Büyük bir tüccar olan bu kişi, bir yıl sonra bir ticaret kervanı ile Yemâme tarafından hac yapmak üzere Mekke'ye gelir. Önceki sene aldığı develere nişaneler yaparak, Kâbe'de kurban edilmek üzere Harem-i şerife sevk eder. Müslümanlar, bir yıl önce mallarını götürmüş olan bu kişinin kervanını vurmak için Allah Resulünden izin isterler. Bundan dolayı ayeti kerime indirilerek, Müminlerin kendisine saldırmaları önlenmiş olur. Müslümanlara haccın nişanelerine saygı duymaları emredilir.

Bir rivayete göre ise Resulullah hacca gelen bu kişiyi geri göndermek istemişti. Ashabından birtakım insanlar: "Onunla aramıza girme o bizim sürülerimizi götüren kimsedir" dediler. Peygamberimiz ama o kurbanlarına gerdanlık taktı deyince onlar: "Ancak bu davranış cahiliye devrinde işlediğimiz bir şeydir" dediler. Hz. Peygamber (s.a.v.) onları kendi hallerine bıraktı ve çok geçmeden ayet nazil oldu. İbn Kesir (v. 774/1373)'in Zeyd b. Eslem'den yaptığı bir rivayete göre ise, müşriklerden, doğu ahalisinden birtakım insanlar Müslümanlara uğradılar. Hicri 6. yılda umre yapmak üzere Mekke yakınlarına kadar gelen Müslümanlar Mekkeli Müşrikler tarafından engellenmiş umre yapmalarına izin verilmemişti. Yapılan Hudeybiye Antlaşması ile ertesi sene umre yapmalarına izin verilmesi karara bağlanmıştı. Yaşanılan bu üzücü olay Müslümanların bazılarını öc alma duygusuna sevk etmişti. Mekke fethedilip, yönetim Müslümanların eline geçince bazı kişiler müşriklerden intikam almak ve onlara misilleme yapmak istemişlerdi. Allah Teâlâ hemen mezkûr ayeti kerimeyi inzal buyurdu. Ayet, bu olayın Müslümanların intikam almalarına gerekçe olamayacağını bildirmiş, Müslümanları bu zulümden menetmişti.[246]

Ayeti kerime ile Alllah Teâlâ, dini değerlere saygısızlık etmeyi, hasmane duygularla hareket edip insanların haklarını çiğnemeyi sert bir dille yasaklamış, haram aylarda düşmanla savaşarak o ayların kutsallığının ihlal edilmemesi uyarısı yapılmıştır. İhramlıya getirilen av yasağının, ihramdan çıktıktan sonra kaldırıldığı, ihramdan çıkanların avlanmalarında bir mahzur olmadığı bildirilmiştir. Müslümanların iyilik ve takva hususunda birbirlerine yardım etmeleri; günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmamaları ve Allah'tan sakınmaları emredilmiştir. Yoksa şiddetli bir azaba uğratılacakları bildirilmiştir.

İhram, Mekke haremine girmeden, Kâbe'den belirli uzaklıktaki mesafeler içinde giyilmesi gereken hac elbisesidir. Hacıların günlük elbiselerini çıkarıp, hac elbiselerini giymedikçe Kâbe'ye girmeleri meşru değildir. Buna ihramlı bulunma hali denir. Bu hal normalde meşru olan bazı şeyleri ihramlıya yasaklar. Sözgelimi tıraş olunmaması, saç kesilmemesi, elbiseler giyilip süsler takılmaması, koku kullanılmaması gibi. Bir diğer sınırlama da hiçbir canlının

[246] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, V, 2081-2089.

öldürülmemesi ve avlanılmamasıdır.

"Nişaneler" şeklinde anlam verilen "şeâir" sözcüğü "şaire" kelimesinin çoğulu olup lügatte "alâmet" manasına gelir. Dolayısıyla "Şeâirullah"; Allah Teâlâ'nın alametleri, işaretleri, nişaneleri demektir. Allah'ın Haccın emir ve yasakları, mîkat yerleri, ihram, cemerat, Safa ile Merve, Meşar-i Haram, Arafat gibi "Haccın menâsiki" adı verilen ibadetlerin yapıldığı yerler ve sembolleri, "Allah'ın nişaneleri" sayılmıştır. Aslında "Şeâir" kelimesinin neyi ifade ettiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, Beytullaha hediye olarak gönderilmek üzere nişanlanan, alamet konulan hayvanlardır. İbn Abbas'a göre, bütün hac menasikidir. Mücahit (v.645/722) e göre ise; Safa, Merve, hediyelik kurbanlıklar, develer bunların hepsi şeâirdendir. Bir kısım âlimler de bunun manasının, "ihram yasakları" olduğunu söylemişlerdir. Başka bir görüşe göre de "şeâirullah" sadece belirli bazı şeylere ait değil Allah Teâlâ'nın, Müslümanları yüklediği tüm dinî vecibelerdir.[247]

"Mukaddes olan haram aya…" Allah Teâlâ'nın savaşmayı haram kıldığı aya haram ay denir. Kamerî takvime göre bu aylar; Muharrem, Recep, Zilkade ve Zilhicce aylarıdır. Allah bu aylarda savaşmayı haram kılmıştır. İslamiyet'ten öncede bu aylar Araplar tarafından bilinirdi.

Kurbanlık diye tercüme edilen "hedy"; Hac ve Umre ibadetini bitirenlerin kurban etmek için yanlarında getirdikleri hayvanlara verilen addır. Hedy kurbanı kesmekle Hac ve Umre sona erer. Deve sığır veya koyun cinsinden olan hedy kurbanının, helal olmaması ile kastedilen, vaktinden önce farklı bir sebep ile kesilmesinin yasak olmasıdır. Bu hayvanları yolda alıkoymak, Kâbe'ye varmadan kesmek helâl değildir. Bu durumda hedy anlamını yitirir ve kurbanlık yerine geçmez.

"Gerdanlıklar" (galaid), Allah Teâlâ'ya adanan hayvanları belirlemek amacıyla, sahiplerinin boyunlarına taktıkları işaretlerdir. Bu hayvanlar kesilecekleri vakte kadar meraya salınırlar. Hediy kurbanlıkları da bu kategoriye girer. Belirlenen bu hayvanları vakti gelmeden önce başka bir amaç için kesmek haramdır. Taberi, (v.310/923) "Galaid" hakkında şöyle bir açıklama yapmıştır: Bazı cahiliye hacıları, kendilerinin hacı olduklarını belli etmek, düşmanın onlara eman vermeleri ve ayetin bahşettiği dokunulmazlığın kendilerini de kapsaması için boyunlarına taktıkları ağaç liflerinden ve deriden yaptıkları gerdanlıklardır, der.

وَلَا آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَام Saygın eve yani Kâbe'ye ziyaret için gelenler demektir.[248] Mekke o dönemde hem ibadet hem de ticaret merkezi idi. Mekke'nin fethedildiği yıl, çevredeki müşrikler, Mekke'yi ziyarete gelmişler ve umre yapmak istemişlerdi. Müslümanlar, Hudeybiye yılında kendilerine Umre için izin vermeyen Müşriklere duydukları kin sebebiyle engel olmak istemişlerdi. Ancak yüce Allah Müslümanlara, Kâbe'de ibadet etmek isteyenlere engel olunmaması hususunda, ayette şu ifade ile sert bir uyarıda bulunmuştur. "*Sizi Mescidi Haramdan men ettiği için, bir kavme olan kininiz sakın sizi, tecavüze sevk etmesin."*

"*Beytül Haramda avlanma ise yasaktır. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz*." Haram aylar Yüce Allah tarafından "güvenlik süresi" yapıldığı gibi, Beytül Haramı da "güvenli yer" kılmıştır. O belde, her türlü canlının güvende oldukları bir yerdir. Hz. İbrahim'in yaptığı duanın

[247] Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 41; en-Nesâî, Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinân Ebu Abdirrahman, *es-Sünenül Kübra*, çev. Yaşar Güngör, 12 Cilt, Ocak Yayınları, İstanbul 2012, II, 223.
[248] Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 42.

tecellisi olarak bu eman, Kâbe'nin çevresini kuşatır. İslam'ın nuruyla savaşın haram kılındığı bu dört ayda tüm insanlığı mutlak bir güven ortamı kaplar."[249]

"İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın. Günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın." "Birr," iyilik; "ism" ise günah demektir. Allah Teâlâ "birr" ve "takva" kavramlarının ifade ettiği iyilik, güzellik, hayır...vs. hakkında yardımlaşmayı; "ism" ve "udvan" ile de yasaklanmış ve haram kılınmış bütün inanç, söz ve fiiller konusunda da yardımlaşmamayı emretmektedir.

Ayet şiddetli bir uyarı ile sona ermektedir. "*Allah'tan korkun! Şüphesiz ki Allah, azabı çok şiddetli olandır*."

İhramda iken avlanma yasağı her iki ayetteki Kur'an ifadesi ile kara ve deniz avını kapsaması bakımından mutlaktır. Ancak bu surenin 96'ıncı ayetinde deniz avı serbest bırakılmıştır. Mezkûr ayet ileride tefsir edilirken bu hususa değinilecektir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللهُ بِشَىْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ اَيْديكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَليمٌ

"Ey iman edenler! Bilin ki Allah gaypta kendisinden korkanları meydana çıkarmak için muhakkak ki sizleri av gibi bir şeyle imtihan edecek, bir av bolluğu ki isteseniz elleriniz de yetişebilecek, mızraklarınız da kim bunun üzerine haddi aşarsa işte ona elim bir azap var."[250]

"İbn Ebi Hatim'in (v.327/938), Mukatil İbn Hayyan'dan (v.150/767) rivayetle tahricine göre bu ayeti kerime Hudeybiye umresinde nazil olmuştur. O sene Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı Tenim'de umre için ihrama girdiklerinde vahşi hayvanlar, kuşlar ve av hayvanları, ellerinin uzanabileceği ve bir güç sarf etmeden tutacakları kadar yakınlarına gelmiş ve bir imtihan olmak üzere onları tutmaktan veya avlamaktan men edilmişlerdi."[251]

Hz. Peygamber (s.a.v.), bir grup ashabı ile birlikte hicretin altıncı yılında umre yapmak ister. Hudeybiye bölgesine geldiklerinde Mekkeli müşrikler Müslümanların umre yapmalarına izin vermezler. Görüşmeler sonucunda "Hudeybiye Antlaşması" imzalanır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı Tenim denilen yere geldiklerinde Allah Teâlâ onları av hayvanlarıyla dener. Çeşitli av hayvanları onların konakladıkları yerlere, eşyalarının arasına kadar sokulurlar, o kadar ki ellerini veya mızraklarını uzatsalar onları avlayabilirler. Avcılık Arapların geçim kaynaklarından ve zevk aldıkları işlerden biridir. Sefer sırasında avlanan hayvan da lezzetli bir yiyecek olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir. Sürülerce yabani hayvanlarla karşılaşan Müslümanlar onları yakalamaya çalışırlarken yukarıdaki ayet nazil olur. "*Allah sizleri, ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği av ile elbette imtihan eder.*" Hz. Peygamber ve ashabı ihramlı bulunuyorlardı. İhramlı iken avlanmakta bu ayet ile yasaklanmıştı. Allah Teâlâ kendisinden korkanlar ile korkmayanları bilmek, açığa çıkarmak istemekte idi. Müminler bu nimete karşı, ilâhî yasağa riayet ederek dokunmamışlar ve imtihanı kazanmışlardır.

Ayet, görmedikleri halde yüce yaratana yürekten inanıp, O'nun emirlerine samimiyetle uyanları ayırt etmek için hazırlanan ilahi imtihanı haber vermektedir."[252] Tümüyle bir sınav ve

[249] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an,* IV, 126.
[250] Maide, 5/94.
[251] Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II,185; Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, I, 342.
[252] Komisyon, *Kur'an Yolu,* II, 342.

denenme yurdu olan bu dünya da Allah (c.c.), kullarını çeşitli şekillerde; malı, mülkü, evladı ile imtihan etmektedir.[253]

Yüce Allah'ın, ihramlı iken karada avlanmaktan men edilen Müslümanların imtihanı ile İsrail oğullarının cumartesi günü denizde avlanma yasağı denemesi arasında benzerlik vardır. Yahudiler cumartesi tatiliyle ilâhî bir imtihana tabi tutulduklarında, o gün için kıyıya akın eden balıkların çokluğuna dayanamayarak ilâhî yasağı dinlemediler, avlanmaktan ve çalışmaktan men edildikleri halde avlandılar ve imtihanı kaybettiler. Bu yüzden ilâhî gazaba uğradılar. Müminler ise Allah'ın yasaklayıcı ve haram kılıcı hükmüne uydular ve kazananlardan oldular.

Bu ayeti kerime önceki ayetler ile irtibatlandırıldığında şu sonuç çıkarılabilir; şarap ve kumar mutlaka haram olduğu gibi ihram halinde de bir kısım avların haram olduğunu beyan ve bu haram oluşun da ilâhî bir imtihandan ibaret olduğunu ihtar etmektedir.

İzzet Derveze (v. 1984) de bu ayetlerin önceki ayetlerle bağlantısı hakkında şöyle der; "bu bölümde önceki ayetler arasında kapsam itibariyle bir benzerlik yok gibi görünüyor. Ancak aradaki konu benzerliği hemen fark ediliyor. Çünkü bu ayetlerin içeriği de önceki ayetler gibi yasama niteliklidir. Öyle anlaşılıyor ki, bu ayetler önceki ayetlerin hemen sonrasında inmemiş olmakla beraber, aradaki bu münasebet dolayısıyla buraya yerleştirilmişlerdir."[254]

Allah Teâlâ kullarını imtihan eder. Sair zamanlarda helal olan bireyi özel durumlarda haram kılıp yasaklayabilir. Sair zamanlarda helal olan kara avının ihramlıya yasaklanması gibi. Ayeti kerime bu yasağı ihlal edip Allah'ın koyduğu sınırı tecavüz edenlere verilen büyük ihtar ile sona erer. *"Kim bunun üzerine haddi aşarsa işte ona elim bir azap vardır*."

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِه ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ اَمْرِه عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ وَاللّٰهُ عَزيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

"Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefaret yahut onun dengi oruç tutmaktır. (Bu) yaptığı işin kötü sonucunu tatması içindir. Allah, geçmiştekileri affetmiştir. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."[255]

Bu ayet, karada yaşayan av hayvanlarının, hac ve umre için ihrama girmiş insanlar tarafından avlanmasının haram olduğunu açıkça beyan, yasağın ihlali halinde kaybolanı telâfi etmek ve günahı sevap ile silmek için ne gibi bir muamelenin yapılması gerektiğinin izahıdır.

Ayetin tefsiri bağlamında aktarılan bir rivayete göre; ayet Ebu Yusuf adında bir kişi hakkında inmiştir. Bu kişi ihramlı olduğu halde bir yabani eşek yakalar ve onu öldürür. Bunun üzerine bu ayeti kerime nazil olur.

[253] Bakara, 2/155; Enfal, 6/28.
[254] Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VII, 178-182.
[255] Maide, 5/95.

Bile bile bu yasağı çiğneyen kişilere uygulanması gereken bir ceza vardır. Şöyle ki; eti yenen bir hayvan avlanmış ise, dindarlıklarına güvenilen adaletli iki kişinin vereceği hükme göre öldürülen hayvanın değerinde ehli bir hayvanı Kâbe'de kesip dağıtması gerekir. Ya da avlanan ihramlı kimsenin, avladığı hayvanın değeri kadar yiyecek maddeleri alıp fakirlere dağıtması veya ihram yasağını ihlal eden bu kimsenin avladığı hayvanın değeri takdir edildikten sonra her fakire vereceği belli bir ölçek buğday karşılığında bir gün oruç tutmasıdır.

"Burada zikredilen av hayvanlarından maksat, âlimlerin çoğunluğuna göre eti yenilsin veya yenilmesin bütün kara hayvanlarıdır. Ancak Resulullah (s.a.v.)'in istisna ettiği şu beş cins hayvan buna dâhil değildir. Peygamber efendimiz buyuruyor ki: Beş cins zararlı hayvan vardır ki bunlar, ihramlı iken de ihramsız iken de öldürülürler. Bunlar, karga, delice kuşu, akrep, fare ve saldırgan köpektir."[256]

Ayet inmeden önce bu konudaki ihlaller affedilmiştir. Ancak yasağı tekrar ihlal eden kimseyi Allah cezalandıracaktır. Çünkü Allah, intikam sahibi olup suç işleyeni cezasız bırakmaz. İhramlı müminlerin avlanmalarının yasak olduğu ve bu yasağa rağmen avlananlara verilecek cezanın belirlenmesinden sonra Yüce Allah bu ayette kolaylık olsun diye ihramlı müminlere deniz hayvanı avlamayı ve dalgaların sahile attığı ölü deniz hayvanlarını yemeyi helâl kıldığını devamında gelen ayet ile bildirmektedir.

أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا وَاتَّقُواْ اللهَ الَّذِيَ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

96- Deniz hayvanlarını avlamak, sizin için ve yolcular için bir meta olarak yemek size helâl kılınmıştır. İhramda olduğunuz sürece size kara avı yasaklandı. Toplanarak huzuruna getirileceğiniz Allah'a sığının [257]

Bu ayette de deniz avının ve yiyeceklerinin, ihramlı, ihramsız herkese, helal kılındığı, kara avının ise ihramlılara haram olduğu belirtilmekte ve "*huzurunda bir araya getirileceğiniz Allah'tan korkunuz!*" buyurulmaktadır.

Bu durumda deniz hayvanlarının avlanması, etlerinin yenmesi ihramlı ihramsız herkese helâldir. Bunun helâl olduğu belirtildikten sonra ihramlının karada avlanmasının haram olduğu yeniden hatırlatılmaktadır.

İhram halinde ve harem sahasında avlanmanın haram oluşu, hacca ve harem bölgesine tazim içindir, o mübarek sahada tam bir saygı ve korku ile hareket ederek Allah'ın mahlûkatına tecavüzden sakınılması lüzumuna işaret içindir. Kâbe Allah'ın kutsal saydığı bir huzur beldesidir. Allah Teâlâ, orayı Müslümanlar için bir güven bölgesi yapmıştır. Hac ibadetinin ifa edildiği aylar da kutsal aylardır. O mübarek belde, insanlar gibi avlanacak hayvanların da bir güvenlik ve selâmet sahasıdır. Artık ona karşı gösterilmesi gereken hürmet ve tazimi ihlâl edecek hareketlerden kaçınılması, dinî fazilet ve görev gereğidir. Bu ayetin inmesinden sonra yasak ihlal edilirse, o kimsenin Allah tarafından cezalandırılacağı şu cümle ile ifade edilmiştir: "*Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikam alır. Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir."* Allah'ın "aziz" ismi, güçlü, kuvvetli, galip, aciz olmayan, şerefli, değerli, kahhar ve melik anlamlarına gelir.[258] Allah'ın "züntikam" sıfatı ise inkâr ve isyan edenlere

[256] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih,* "Cezau's Sayd" 7, "Bedu'l-Halk", 16; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Hac", 72, 76-79; Ebu Dâvud, *es-Sünen, "*Menasik", 39; İbn Mace, *es-Sünen,* "Menasik", 91.
[257] Maide, 5/96.
[258] Ragıp, *el-Müfredat,* s.333; Nesefi, *Medâriku't-Tenzil,* I, 201.

yönelik olup, önce onları sakındırması sonra onlara hallerini düzeltmeleri için biraz mühlet vermesi, isyana ve azgınlığa devam edenleri hak ettikleri kadar cezalandırmasıdır. Bu ayette Allah'ın "züntikam" sıfatının "aziz" ismi ile birlikte geçmesi, suç işleyenleri cezalandırmaya kadir olduğunu, bundan aciz olmadığını beyan içindir. Yani kim tekrar yasağı ihlal ederse Allah (c.c.) onu şiddetle cezalandırır. Allah hükmünde galiptir, intikam sahibidir.

3. CİHAT ALANIYLA İLGİLİ HİTAPLAR

3.a- Kur'an'da Cihat Kavramı

CİHAT الجهاد: "Cihat" sözcüğü "cehd" sözcüğünün türevlerinden olup, "Müfaale" babının mastarıdır. "Cühd" ya da "cehd" olarak okunabilen bu kelime, çok fazla yükü olan bir hayvanın varacağı yere ulaşmak için verdiği çabayı ifade etmek için kullanılır, bu nedenle kelimenin asıl manası "takat" demektir. "Müfaale" kalıbı, "işteşlik" anlamı taşıdığından, incelemekte olduğumuz "cihat" kelimesi de "karşılıklı olarak gayretlenme" demektir. Dolayısıyla "cihat", "karşı tarafın gücüne karşı güç kullanma, güç ile mukabele etme" manasına gelir."[259]

İslam'ın asıl sabitelerinden biri olan "cihat" kelimesi, "Kur'an-ı Kerim'de 41 yerde geçmektedir. Cihat, ilim (Kur'an-ı Kerim), beden ve mali güç ile yapılır. Başka bir ifadeyle "cihat"; "Allah tarafından kullarına verilmiş olan bedeni, mali ve zihni kuvvetleri Allah yolunda kullanmak, yani Kur'an'ı anlama, anlatma, yaşama ve tanıtıp yayma için kuvvet harcamak" demektir ki bu da ancak ilimi, bedeni ve maddi güç ile mümkündür."[260]

Kur'an'da savaşa izin verildiğini ifade eden ilk ayet Medine'de nazil olan sureler arasında yer almaktadır.[261] Hâlbuki Mekki sureler içinde de gerek Hz. Peygambere gerekse diğer Müslümanlara Allah yolunda gayret göstermelerini, güçlüklere göğüs germelerini, kâfirlere boyun eğmeden Kur'an'a dayanarak onlara karşı "büyük bir mücadele" (cihâd-ı kebir) vermelerini emreden ayetler mevcuttur.[262] "Cihadın savaş şekline izin veren ayetin Hz. Peygamberin hicreti sırasında veya bundan kısa bir müddet sonra indiği genel kabul gören bir görüş olduğu halde"[263] "İbn Hişam (v. 218/833) bu tarihi İkinci Akabe Biati'ne kadar götürmekte, bundan önce Hz. Peygambere ve Müslümanlara, maruz kalacakları bütün olumsuz davranışlar karşısında Allah'a dua etmeleri, işkencelere sabır göstermeleri ve kaba hareketlere müsamaha ile mukabele etmeleri yönünde tavsiyelerde bulunulduğunu kaydetmektedir."[264]

Medine'ye hicret eden Müslümanlar ilk kez siyasi, sosyal bir yapıya kavuşup askeri bir kuvvete de ulaştıkları için Medine'de nazil olan surelerin içeriğinde, Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen savaşlar, bu savaşların sonuçları, savaş hükümleri ve diplomatik kurallar yer almaktadır. Şimdi bu ayetleri inceleyelim.

3.b- Allah Yolunda Cihat Etmek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوّى وَعَدُوَّكُمْ اَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَاِيَّاكُمْ اَنْ تُؤْمِنُوا بِاللهِ رَبِّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فى سَبيلى وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتى تُسِرُّونَ

[259] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, "chd" mad, II, 239-240; Cevherî, *et-Tâc*, "chd" mad. IV, 407.
[260] Özel, Ahmet, *DİA*, "Cihad" mad. VII, 528.
[261] Hac, 22/39.
[262] Nahl, 16/110; Furkan, 25/52; Ankebût, 29/69.
[263] Taberi, *Camiu'l-Beyân*, XVII, 122-124.
[264] İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebevi*, Beyrut 1410**,** I, 468.

اِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَاَنَا اَعْلَمُ بِمَا اَخْفَيْتُمْ وَمَا اَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi yöneltiyorsunuz; oysa onlar, Hak'tan size geleni inkâr etmiş, Rabbiniz olan Allah'a inandığınız için sizi ve Peygamberi yurdunuzdan sürmüşlerdir. Şayet siz benim yolumdan cihat etmek ve benim rızamı kazanmak amacıyla çıkmışsanız, onlara karşı nasıl olur da sevgi beslersiniz. Ben gizlediğinizi ve açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur."[265]

Ayet, bir sahabenin, Mekke'de bulunan akrabalarını korumak gayesiyle, Hz. Peygambere ait özel bir bilgiyi Mekkeli müşriklere sızdırmak istemesi sonucunda, Müslümanları, Allah düşmanlarını dost edinmemeleri ve sır vermemeleri hususunda uyarmak için inmiştir. Akrabaları düşman tarafında olsa bile onlarla, Müslümanların güvenliğini tehlikeye atacak şekilde ilişkiler kurmanın Cenab-ı Hakka ve elçisine bağlılık ile bağdaşmayacağı hatırlatılmakta aksi davrananların ise büyük günah işlemiş olacakları bildirilmektedir.

Sureyi celile ve ayeti kerime, şu hoş ve etkili çağrı ile başlamaktadır; *"Ey iman edenler!" Benim ve sizin düşmanlarınızı dostlar edinmeyin."* Sevgi dolu bu hitapla Yüce Allah, müminlerin düşmanlarının Allah'ın da düşmanları, Allah'ın düşmanlarının müminlerin de düşmanları olduğunu belirtmektedir. Müminlerin de kendisinin dostları ve sevgili kulları olduğunu ifade etmekte, bu şekilde müminlerin kendisine dayandıklarını hissettirmektedir. Bu nedenle müminlerin kâfirleri dost ve yardımcı edinmemelerini, onlara herhangi bir yarar, sevgi ve yakınlık sağlayacak davranışlarda bulunmamalarını emretmektedir. Bu emir; Müslümanların kâfirleri kişisel kin ve nefret duygusu ile değil Allah için, hakkı inkâr etmeleri, İslam'a ve Müslümanlara düşmanlık etmeleri sebebiyledir. 8 ve 9. ayeti kerimelerde de Müminlerle savaşmayan, onlara haksızlıklar yapmayan Müşriklerle iyi geçinmenin ve onlarla hakka ve hukuka uygun hareket etmenin yasak olmadığı bildirilerek, Kur'an-ı Kerim'in Müslümanların dışındaki herkesi düşman bilme ve onlarla iyi muameleden alıkoyma gibi bir hedefinin olmadığı izah edilmektedir.

Allah'ın ve Müslümanların düşmanları ile maksat, Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Peygamberliğini, Kur'an-ı Kerimin hak kitap olduğunu kabul etmeyen ve Müslümanlara düşmanlık eden müşrik, kâfir ve münafıklardır. Daha özel mana da ise Mekkeli müşriklerdir. Çünkü Mekkeli müşrikler İslam'a ve Müslümanlara çok büyük düşmanlık etmişler, Mekke'yi onlar için yaşanmaz hale getirmişlerdi.

"Evliya": Dost ve yardımcı manasına gelen "*veliyy"* kelimesinin çoğulu olup dostlar ve arkadaşlar demektir. *"Adüv"*; düşman, "*meveddet"*; içten gelen sevgi demektir.

"Siz onlara karşı sevgi yöneltiyorsunuz; oysa onlar haktan size geleni inkâr etmişler, Rabbiniz olan Allah'a inanmanızdan dolayı elçiyi de sizi de (yurtlarınızdan) sürüp çıkarmışlardır". İfade gayet açık olup, Müslümanların müşriklere sevgi beslememesi gerektiği vurgulanmış, böyle bir davranışın iman konusunda gösterdikleri samimiyetle çelişeceği beyan edilmiştir. Çünkü imanın alametlerinden biri de Allah düşmanlarına karşı dostluk ve sevgi göstermek değil, onlardan nefret etmektir. Zira din, Allah için sevmek ve Allah için buğuz etmeyi gerektirmektedir. Ayette müşriklerin dost edinilmemesinin ve sevgi duyulmamasının iki gerekçesi zikredilmiştir. Birincisi müşriklerin Hakkı, yani Kur'an'ı inkâr etmeleri, ikincisi de sadece Allah'ın varlığına ve birliğine iman ettikleri için Hz. Peygamberi ve müminleri

[265] Mümtehine, 60/1.

yurtlarından (Mekke'den) çıkarmalarıdır. Bir sonraki ayette müminlerin İslam düşmanlarını dost edinmelerinin yasaklanma gerekçesi şöyle bildirilmiştir:

إِن يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاء وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ

"Şayet sizi yakalasalar, onlar size düşman olurlar, size elleri ve dilleri ile kötülük ederler ve inkâr etmenizi temenni ederler."[266]

Ayette müşriklerin, Müminlerin aleyhine olabilecek bir fırsat yakaladıklarında hasmane duygularla bunu hemen kullanabilecekleri ifade edilmektedir. Bu uyarı müşriklerin gerçek yüzünü Müslümanlara göstermek, müminlere karşı besledikleri kini ve kurdukları tuzakları açığa çıkarmak içindir. *"Ve inkâr etmenizi isterler."* İman etmiş bir kişinin yeniden küfre düşmesi, başına gelebilecek her türlü musibetten ve zarardan daha ağırdır.

Ardından Allah Teâlâ, kalplerinde gizledikleri duygulara karşı müminleri sert bir şekilde uyarmaktadır: "*Eğer siz, benim yolumda cihat etmek ve benim rızamı aramak amacıyla çıkmışsanız (nasıl) onlara karşı hâlâ sevgi gizliyorsunuz? Ben, sizin gizlediklerinizi ve açığa vurduklarınızı bilirim. Kim sizden bunu yaparsa, artık o, elbette doğru yoldan sapmış olur."* Ayetin bu son kısmında Yüce Allah, Müslümanları gerek Allah'a gerekse kendilerine karşı düşmanlık yapanlara gizli gizli sevgi duymamaları hakkında uyarmaktadır. Rızayı ilahiye ulaşmak için hicret eden, bu uğurda cihat eden bir müminin gönlünde, sırf imanından dolayı Müslümanlara eziyet edip, Allah'a ve Resulüne düşmanlık edenlerin muhabbetinin bir arada bulunamayacağı sert bir şekilde ifade etmektedir. Çünkü Allah kalplerin gizli açık her hareketinden haberdar olduğunu bildirmektedir. *"Ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim."* Müminlerin, gizlemiş oldukları ve açığa vurdukları her şeyi Allah'ın bildiğini vurgulamakla, müminlerden kâfirlerle ilişkiye geçip yakınlık gösteren kimseye doğru yoldan sapmış olacağı ve samimiyetin gereğini yerine getirmemiş olacağı konusunda uyarıdır. Ardından da onları korkunç bir şekilde tehdit etmektedir. "*Sizden kim bunu yaparsa doğru yoldan sapmış olur."* Bu tehdit inanmış kalplere korku ve endişe salmaktadır.

Ayette geçen *"Muhakkak ki doğru yoldan sapmış olur..."* ibaresi hakkında iki görüş vardır:

1- İbn Abbas (r.a)' dan gelen bir rivayette: "O kimse, inancındaki gerçek ve doğru imandan sapmış olur." açıklaması yer almaktadır.

2- Mukâtil ise: "O kimse, hidayete yol bulamamış, şaşırmış olur." Diye açıklar.

Ayetlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, kâfirlerin düşman olarak nitelendirilmeleri, kâfir oldukları, Müslümanlara eziyet ettikleri, onları yurtlarını terk etmeye mecbur bıraktıkları, dinlerinden dönüp, kâfir olmalarını temenni ettiklerinden dolayıdır. Aynı zamanda gerçekçi bir prensibe de dikkat çekilmiştir ki, Müslümanların kendilerine düşmanlık ve kötülük besleyen kimselere sevgi ve yakınlık duymamaları ve kendi sırlarını onlara bildirmemeleri, Müslümanların onlara karşı sürekli temkinli ve hazırlıklı bulunmalarıdır.

Bu ifadelerle biten ilk bölümün ardından farklı bir ifadeyle ikinci kısım gelmektedir. Bu bölümde bir yandan kâfirlerin sadece kuvvet ve mali üstünlüğüne dayalı, hakkı hukuku ve ahlaki değerleri tanımayan davranışları tenkit edilirken, diğer taraftan Müminlere müşriklere karşı bir başarı kazandıklarında nasıl bir tutum içine girmeleri hakkında uyarıda bulunulmaktadır.

Surenin baş tarafı ile önceki surenin sonu arasında bir münasebet vardır. Şöyle ki; geçen

[266] Mümtehine, 60/2.

surenin sonu, Allah Teâlâ'nın vahdaniyet gibi güzide sıfatlarını kapsarken, bu surenin baş tarafı ise Allah'ın sıfatlarını ret edenlerle, samimiyet kurmanın haram olduğunu ihtiva etmektedir. Bu ayeti kerimenin, bir önceki sure ile münasebetlerinden birisi de her iki surenin de Allah Resulünün, o dönemde var olan Yahudiler, Hristiyanlar ve bunların dışındakilerle münasebetlerini düzenleme hususundadır. Zira onlardan bazıları, anlaşma yapmak istemiş ve Allah Resulünün doğruluğunu kabul etmişler, bir kısmı da inkâr etmişlerdir. Bunlardan olan Nadir oğulları; "Allah'a yemin olsun ki o Peygamber, Tevrat'ta hem bedenî hem de manevî özellikleri anlatılan Peygamberin ta kendisidir" demişler, bazıları ise onu tanımayarak, gizli ve açık olarak savaşa yönelmişlerdir.

"Hatıb b. Ebi Beltea hakkında anlatılan bir kıssa ayetin iniş sebebi olarak zikredilmiştir. Muhacirlerden olan Hatıb b. Ebi Beltea Bedir muharebesine de katılmış sahabelerdendir. Hatıb hicret etmiş ailesi ve mallarını ise Mekke'de bırakmıştır. Hatıp Kureyşli olmayıp Kureyşlilerle antlaşması olan biriydi. Dolayısıyla Mekke'deki çocuklarıyla ve mallarıyla ilgilenecek bir yakını bulunmuyordu. Mekkeli müşriklerin Hudeybiye'de yapılan antlaşmayı bozmaları sebebiyle Hz. Peygamber Mekke üzerine yürüme kararı aldı ve savaş hazırlıklarını başlattı. Allah Resulu adeti gereği bu savaş hazırlıklarını da gizli gizli yürüttü. Hatıp, ailesini korumak, Kureyşlilerin ailesine yardımını sağlamak amacıyla savaş hazırlıklarını anlatan bir mektubu Kureyşli bir kadınla Mekke'ye yolladı. Yüce Allah'ın elçisine olayı bildirmesi üzerine Hz. Peygamber, hemen bir kişiyi gönderip kadındaki mektubu aldırttı. Allah Resulü "Ey Hatıb bu nedir?" dedi. Hatıb: "Ey Allah'ın Resulü, hakkımda acele davranma. Ben Kureyştendim. Fakat ben onların soyundan değildim. Seninle beraber bulunan muhacirlerden her birinin orada akrabaları var. Bunlar o akrabaları aracılığıyla Mekke'deki ailelerini ve mallarını koruyorlar. Benim onların arasında bir soy bağım olmadığı için onlardan bir destek sağlamak istedim ki onlar benim akrabalarımı korusunlar. Ben bu işi ne kâfirliğimden dolayı yaptım ne de dinimden döndüğümden dolayı" demesi üzerine Allah Resulü, sahabelere: "O size doğruyu söyledi." dedi. Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Resulü! İzin ver de onun boynunu vurayım" deyince Resulullah, "Hatıp Bedir savaşına katılanlardandır. Olur ki Yüce Yaratan, Bedir'de bulunanlara bakıp onlara: "istediğinizi yapın. Ben sizi affettim." buyurdu. Bu olaydan sonra "Ey iman edenler, benim düşmanımı da sizin düşmanınızı da dostlar edinmeyin." ayeti indi."[267] Ayetlerin içeriği özellikle de Muhacirlere seslenmesi, bu rivayetin doğruluğunu pekiştirmektedir.

Ayetin iniş sebebi her ne kadar bir sahabenin Mekke müşriklerine Müslümanların bir sırrını vermek üzere yazdığı bir mektup ise de ifade ettiği anlam geneldir, evrenseldir. Suçu işleyenin bir Müslüman olmasına rağmen ayette bütün Müslümanlara hitap edilmiş, yasak genelenmiş, bu tür suçları işleyenler kınanmıştır.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ اَوِ انْفِرُوا جَميعًا

"Ey iman edenler! Düşmana karşı her türlü savunma tedbirinizi alınız. Onlara karşı ya küçük birlikler halinde hareket ediniz veya topyekûn seferber olunuz."[268]

Yüce Allah bu ayette müminlerin dinlerini ve ülkelerini düşman saldırısına karşı korumak için hazırlıklı olmalarını, gerektiğinde birlikler halinde veya topyekûn seferber olmalarını emretmektedir. Kaynaklarda ayetin iniş sebebi hakkında herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.

---

[267] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Tefsîru'l-Kur'an", Mümtehine, 60/1; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Fedâilü's-Sahâbe", 161; Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'an", 3305; Ebu Davud, *es-Sünen*, "Cihâd", 98, 2650; Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, I, 79-80.
[268] Nisa, 4/71.

Allah Teâlâ önceki ayetlerde nifaktan ve münafıklardan sakındırıp Allah'a ve Resulüne itaati emrettikten sonra burada da ibadetlerin en büyüğünü cihadı emretmektedir. Bu konulardan sonra böyle bir emrin gelişi Medine'de yeni huzura kavuşmuş, yeni bir vatan elde edip rahat bir şekilde yaşamaya başlamış Müslümanların hayat tarzlarına yepyeni bir değerlendirme, bir hedef seçimi getirmek içindir.

"Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra Müslümanlar biraz nefes alma imkânı bulmuşlardı. Fakat Mekkeli müşriklerle, Medineli münafıklar iş birliği içinde çalışıyor, Müslümanların kökünü kazımak için planlar yapıyor, tuzaklar kuruyorlardı. Ayrıca Mekke'de ve başka yerlerde, kâfirler arasında kalmış, baskı altında yaşayan müminler ile dinleri ne olursa olsun zayıf ve yoksul oldukları için hakları yenen, zulme uğrayan insanlar vardı. Hem bunları kurtarmak hem de gerektiğinde kendilerini savunmak için müminlerin uyanık ve güçlü olmaları gerekiyordu. Bu ayet Müslümanları, antlaşmaya güvenerek tedbirsiz davranıp gafil avlanmaya karşı uyarmaktadır. Müminler daima uyanık ve savaşa hazır durumda olacaklar, gerektiğinde savaşacaklar ve düşmanı mağlup edebilmek için -topyekûn taarruz, küçük gruplar halinde taciz ve vur kaç harekâtı gibi- hangi taktiği uygulamak gerekirse onu uygulayacaklardır."[269]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ *"Ey iman edenler! Düşmana karşı her türlü savunma tedbirinizi alınız."* Ayet, Müslümanlara yönelik bir nida ile başlıyor. Hemen akabinde ise savaş emri değil, savaştan korunma ve tedbir emri veriliyor. Amaç, savunma hazırlığı yapmak, muhtemel saldırıya karşı korunmak ve savaşı önlemektir.

"*Hizr*" ve "*hazer*" kelimeleri eş anlamlı olup teyakkuz veya hazır olmak demektir. "Sözlükte korkulan bir şeyden sakınmak ve korunmak anlamına gelen "*hizr"* kelimesi ayette düşman saldırısına, baskınına, hile ve tuzak kurmasına karşı uyanık olmak, askeri tedbirler almak, savunma ve savaş hazırlığı yapmak demektir."[270] Tedbir, hoşlanılmayacak bir şeyin başa gelmemesi için önceden yapılan hazırlıktır.

"... Ya bölük bölük ya da hep birlikte savaşa çıkınız." Allah müminlerin dinlerini ve ülkelerini düşman saldırısına karşı korumak için hazırlıklı olmalarını, gerektiğinde birlikler halinde veya topyekûn seferber olmalarını emretmektedir.

فَانْفِرُوا "*infirû*", "*savaşa çıkın"* emrinin kökü olan "*nefr"* kelimesi sözlükte bir şeyden rahatsız olmak demektir. Ayet bağlamındaki anlamı ise, cihat, savaş veya herhangi bir iş için gitmek demektir.

"*Sübât*", "*sube*" kelimesinin çoğulu olup, on ve daha fazla kişiden oluşan birlik, topluluk demektir.[271] Bölük, tabur ve alay kelimelerini de kapsamına alır. Cemian kelimesi de hep beraber demektir ki topyekûn savaşı gösterir.

İzzet Derveze (v. 1984) ayetteki bu ibare için şöyle bir yorum getirir: *"Bölük, bölük yahut topyekûn savaşınız."* Ayetin bu kısmı savaşın sadece meydan muharebesi olmayıp diğer savaş çeşitlerini de kastetmektedir. Bir milletin içinden bazı gruplar kültür mücadelesini, bazı gruplar siyasî mücadeleyi, bazı gruplar da ekonomik mücadeleyi vereceğinden ayette "bölük" kavramı yer almaktadır. Bölük, sadece ordudaki bölüğü değil meslek gruplarını da ifade etmektedir. Ama bütün bir millet kendi bayrağını, vatanını, bağımsızlığını, kültürünü ve manevî değerlerini

[269] Komisyon, *Kuran Yolu*, II, 72.
[270] Beydavî, *Envâru't-Tenzil*, II, 113.
[271] Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, II, 113.

korumak için tedbirin alınmasına yardımcı olmalıdır.

Sonuç olarak, Allah Müslümanlara savunma tekniklerini öğretmektedir. Müminler dinlerini ve vatanlarını saldırıdan korumak için savunma hazırlığı yapacak, küçük birlikler oluşturacak, gerektiğinde topyekûn savaşacaktır.

71'den 76'ya kadar olan ayetler yeni bir bölüm oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle bu ayetler, yeni bölümün bir parçasıdır. Çünkü ayetler birbirinin devamı niteliğindedir. Şöyle ki:

72- "İçinizden bazıları vardır ki pek yavaş davranırlar. Eğer size bir felaket erişirse Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım der."

73- "Eğer Allah'tan size bir lütuf erişirse -sanki sizinle onun arasında bir dostluk yokmuş gibi -Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım- der."

74- "*Dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."*

75- "N*e oluyor size ki Allah'ın yolunda ve "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu gönder, bize katından bir yardımcı yolla" diyen aciz erkeklerle, kadınlar ve çocuklardan ezilenler adına savaşmıyorsunuz?"*

76- "*İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tağut yolunda savaşırlar. O halde şeytanın dostlarına karşı savaşın, şüphe yok ki şeytanın düzeni ve tuzağı zayıftır."*

72-73'ncü ayetler, Müslümanların, cihat gayretlerini durdurmaya çalışan bir topluluğu eleştirmekte ve şu gerçeğe işaret etmektedir: Onlar öyle kimseler ki, Müslümanlara musibet isabet ettiği zaman, kendisi savaşa katılmadığı için sevinir ve bunu da Allah'ın kendileri üzerindeki bir nimeti ve yardımı olarak sayarlar. Eğer Müslümanlar, savaştan galip çıkar, ganimet elde etmiş olursa, Müslümanların, Allah'ın yardımı ile elde ettiği ganimete ve zafere haset eder ve o seriyyede kendilerinin de olmalarını temenni ederler.

74'ncü ayet, Müslümanlardan ahireti dünyaya karşı tercih edenler, Allah yolunda savaşa teşvik edilmektedir. İster savaşıp şehit olarak ölmüş olsun, ister düşmana galip gelip zafer elde etmiş olsunlar her iki halde de büyük mükâfatlara erecekleri belirtilmektedir.

75'nci ayet, Müslümanlardan evlerinde oturup Allah yolunda cihada katılmayanlara ve Müslümanlardan zayıf olan erkekler, kadınlar ve çocuklardan Mekke'de kalan ve Mekke'de kâfirlerin üzerlerine musallat olduğu ve kendilerine yapılan zulüm neticesinde, Allah'a yalvarıp O'ndan yardım dileyenlerle beraber cihada katılmaları teşvik edilmektedir.

76'ncı ayette de yine Müslümanları teşvik için, savaştaki Müslümanlarla kâfirlerin durumlarını beyan vardır. Müslümanların, Allah yolunda, kâfirlerin ise şeytan yolunda savaştıkları belirtildikten sonra Müslümanlara, kâfirlerden korkmamaları emredilmekte ve şeytanın hilesinin zayıf olduğu bildirilmektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا ضَرَبْتُمْ فى سَبِيلِ اللهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٌ كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا اِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Ey inananlar! Allah için savaşa çıktığınızda, iyice araştırı ve size selâm verene, dünya hayatının pek az ve geçici metaını arzu edip, "Sen mümin değilsin" demeyin. Asıl çok

ganimetler Allah katındadır. Siz de önceden öyle idiniz de Allah size lütfetti. Bu nedenle iyi araştırın. Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[272]

Önceki ayetlerle bu ayet arasında konu itibariyle bir bağlantı görülmektedir. Şöyle ki, önceki ayetlerde bir Müslümanın, diğer bir Müslümanı öldüremeyeceği, Müminlerin birbirleriyle değil, düşmanlarıyla mücadele etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır. Sonraki ayetlerde ise Allah yolunda cihadın önemine dikkat çekilerek, kendini güçsüz ve zayıf kabul edip özürsüz olarak cihada katılmayanlara karşılık, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihat edenlerin, kendilerini bu kutsal savaşa vakfedenlerin Allah katındaki derecelerinin çok yüksek olduğu bildirilmektedir. Muhtemeldir ki bu ayet ya diğer ayetlerden sonra inmiş ve onların tertibine göre dizilmiştir, ya da bu ayet sınırlar içermiş, diğer ayetlerle mevzu itibariyle uygunluk gösterdiği için diğer ayetlerin tertibine göre dizilmiştir.

Allah Teâlâ surenin bu ayetinde ise müminlere hitap ederek; Allah için sefere çıktıklarında sadece kâfir olan ve saldıran düşmanla savaşmalarını, selam verip Müslüman olduğunu söyleyen kimsenin gerçekten Müslüman olup olmadığını sorgulamadan sırf dünya malına tamah ederek onu öldürmemelerini emretmektedir. Ayetin devamında ise, Allah'ın katında pek çok ganimet bulunduğunu, Allah'ın dilediği kimseye bol nimetler vereceğini, dünya malı için adam öldürülmeyeceğini bildirmektedir. Müslümanlara kendilerinin de daha önce kâfirlerin yanında imanlarını gizlediklerini, hatta inkâr içinde olduklarını, Allah'ın lütfuyla imana geldiklerini hatırlattıktan sonra ayetin sonunda da: "Araştırınız" emriyle Müslüman bir insana, ya da düşman olmayan birine saldırmama buyruğunu pekiştirmektedir.

Müfessirler ayetin iniş sebebi olarak birçok rivayet zikretmişlerdir. Resulullahın gönderdiği bir müfrezenin, Müslüman olduğu veya kelime-i şehadet getirdiği yahut elindeki koyunlarını ve mallarını teslim etiği halde bir kişiyi öldürmeleri üzerine nazil olduğunu söylemişlerdir. Mevzuları ortak olan bu muhtelif rivayetlerden birkaçı şöyledir. Resulullah (s.a.v.) tarafından düşmana karşı gönderilen bir askeri birlik, düşman tarafından olduğu bilinen bir adama rastlamışlardı. Adam askeri birliği görünce onlara yaklaşıp selâm vermiş ve bununla Müslüman olduğunu belirtmek istemişti. Ancak Müslümanlar ona inanmamışlar ve ölümden kurtulmak için bu yola başvurduğunu sanarak öldürmüşlerdi. Koyunlarını da ganimet edinerek alıp Medine'ye getirmişlerdi. Hazreti Peygambere olay anlatılınca çok üzüldü. Bu sebeple yukarıdaki ayet nazil oldu. Allah Resulü, İslâm'a girdiğini açıkça söyleyen o adamın hem diyetini hem de ganimet olarak getirilen koyunlarını geri gönderdi.[273]

Başka bir rivayet ise şöyledir: Allah Resulü (s.a.v.) Müslümanlardan oluşan bir birliği müşriklere karşı göndermişti. Çetin bir çatışmanın ardından, düşman fazla dayanamadı. Ancak onlardan biri çatışmanın dışında kalmayı tercih etmiş, kendisine yaklaşıldığında selâm verip teslimiyet gösterdiğini, yani İslam dinine girdiğini anlatmak istemişti. Usame bin Zeyd, onun bu teslimiyetinin ölüm korkusundan kaynaklandığını düşünerek, üzerine atılıp öldürmüştü. Adam aldığı ağır darbeden hemen sonra Kelime-i Şehadeti getirmeyi ihmal etmemişti. Olayı duyan Hz. Peygamberin canı çok sıkıldı ve: "Ben Müslümanım diyen adamı mı öldürdün?" diyerek üzüntüsünü ifade etti ve sözünü birkaç kez tekrarladı. Usame'nin o, bu sözü sadece canını kurtarmak için söyledi demesi üzerine Allah Resulü; "Göğsünü yarıp baktın mı?" diyerek Usame'ye çok hatalı davrandığını hatırlattı. Usame, o kadar üzüldü ki, bundan önce Müslüman olmamayı bile temenni eder hale gelmişti. Ayeti kerime bu olay üzerine indi. Hz. Peygamber,

[272] Nisa, 4/94.
[273] İbn-i Hişam, *es-Siretü'n-Nebevi,* II, 226.

öldürülen kimsenin diyetini ve alınan malını, ailesine geri verilmesini emretti.[274]

Buhari'de Nisa suresinin tefsirinde ayetin iniş sebebi olan olay benzer ifadelerle şöyle nakledilir. Savaş için yola çıkan bir grup Müslüman, yanında koyunları olan bir adama rastladılar. Adam bunlara selâm verdi, fakat Müslümanlar onun gerçekte Müslüman olmayıp can korkusuyla selâm verdiğini sanarak onu öldürdüler. Olayı duyan Hz. Peygamber, "Adamın kalbini yarıp baktınız mı?" diyerek bunu yapanları azarladı. Diyet ödenmesini, alınan ganimetin geri verilmesini ve bir köle azat edilmesini emretti.

Rivayetlerdeki farklılık ve çeşitliliğe rağmen ayetin rivayetlerle uygunluk arz ettiği görülmektedir. Allah Resulü, bu öldürme olayını hata ile öldürme saydığı için maktulün ailesine diyet verilmesini, katile de bir Müslüman köle azat etmesini emretmiştir. Yoksa Müslüman olduğunu söyleyen birini öldüren kimsenin, kısas gereği öldürülmesi gerekirdi.

"Allah yolunda sefere çıktığınız zaman" ifadesi seferin, cihadın, savaşın dünyevi çıkar için değil, Allah için yapılması gerektiğini ifade eder.

"Size selâm verene, dünyanın pek az ve geçici metaını arzu edip, "Sen mümin değilsin" demeyin." İslamiyet henüz yeni geldiğinde "Es-selamu aleyküm" Müslümanlar arasında birbirlerini tanımalarına yardımcı olan bir simgeydi. "Selam" o dönem için tanımayı sağladığı için büyük önem arz etmekte idi. Zira Araplardan inanan ile inanmayanları ayırt etmeye yarayan bir sembol bulunmuyordu. Benzer tarzda giyinip, aynı dili kullanıyorlardı. Asıl sorun Müslümanların bir beldeye saldırmaları esnasında oradaki başka bir Müslümanla karşı karşıya gelmeleri halinde ortaya çıkıyordu. Karşı safta olan bir kimse "Es-selamu aleyküm" ya da "La ilahe illallah" dediğinde, saldırma pozisyonunda olan Müslüman bu durumdan şüpheleniyor onu öldürülmekten kurtulma amaçlı yalana baş vuran bir kâfir olduğu düşüncesine kapılabiliyordu. Dolayısıyla çoğu kez bu durumda olan kişileri öldürerek mallarına da el koyuyorlardı. Allah Resulü bu konumda olan Müslümanları öldürmemelerini söylemesine rağmen bu tip hadiseler zaman zaman yaşanıyordu. Bu meseleyi çözümlemek için Cenab-ı Hak bu ayeti kerimeyi inzal buyurdu.

"Kendinin inananlardan olduğunu duyuran kişinin doğru mu yoksa yalan mı söylediğini tahmin etmek oldukça güçtür. Gerçeği söylüyor olabileceği gibi, aynı şekilde yalan söylüyor da olabilir. Ayrıca iyice araştırılmaksızın doğrumu yoka yalan mı olduğuna hükmedilemez. Dolayısıyla Müslümanlardan olduğunu ilan eden bir kâfir salıverileceği gibi Müslüman bir kimsenin öldürülmesi de mümkündür. Bu durumda sizin için, hataen bir kâfirin bırakılması, hataen bir müminin öldürülmesinden daha iyidir."[275]

Kur'an'da, bir gayr-i müslimin İslam'a bağlılığını açıklarken çok geniş mana taşıyan "Selâm", "Selem" ve "Silme" tabirleri kullanılmıştır. Bu tabirler genellikle, selâm vermek, baş ve boyun eğmek, teslimiyet göstermek, İslâm barışını istemek gibi manalarda çok yaygındır. Ayetteki "selam" kelimesi "selem" şeklinde de okunmuştur. Bu durumda cümlenin anlamı; "Size barış teklif edenleri, size teslim olanları öldürmeyin" şeklinde olur.[276]

Ayette "*fetebeyyenû*" yani *"gerekli araştırmayı yapın"* emri verilmektedir. Müslüman olduğunu ifade edenlere karşı onların yanındaki mal ve ganimeti arzuladığı için kendi kendine,

[274] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "iman", 158-159.
[275] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, I, 349.
[276] Kurtubî, *el-Câmi*, V, 336-337.

içtihat ederek "sen mümin değilsin" deyip, onu öldürme hatasından kurtaracak olan, insanın muhakemesi, aklı ve gönlü olacaktır.

"Allah katında pek çok ganimetler vardır." Ayette, dünya hayatı, malı, serveti, "araz" olarak ifade edilmiştir. Bu kelime, arızî ve geçici olan, sabit olmayan demektir. Bütün dünya malı arızîdir.[277] Bu ifade ile geçici olan bir nimet için suç işlemenin, ahireti feda etmenin doğru olmadığı vurgulandıktan sonra; nimetin Allah'tan istenmesi gerektiği, çünkü ihlas sahipleri için Allah katında dünyevi ve uhrevi sayısız ganimetler olduğu bildirilmektedir.

كَذٰلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللهُ عَلَيْكُمْ *"Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu."* Ayette geçen "*daha önce siz de öyle idiniz*" ifadesi müfessirler tarafından iki şekilde izah edilmiştir. Birincisi: Öldürdüğünüz o kimse canından korkarak kavmi içinde dinini nasıl gizliyor idiyse sizler de Allah'ın lütfu ile sizleri yüceltmesinden önce canınızdan korkarak onlar gibi dininizi gizliyordunuz şeklindedir. İlk Müslümanlar, Hz. Ömer Müslüman oluncaya kadar dinlerini gizlerlerdi. Hatta Hz. Ömer'in Müslüman olmasından sonra da dinini gizlemek zorunda kalan zayıf, korumasız Müslümanlar vardı. İkincisi ise önceden sizde öldürdüğünüz adam gibi inkâr içinde idiniz, Allah lütfu ile size hidayet etti. Taberi (v.310/923) birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söylemiştir. Zira Allah Teâlâ o kişiyi öldüren Müslümanı kınamıştır. Hâlbuki kâfir bir kimseyi öldürenin kınanması söz konusu değildir.

"Çünkü Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Bu İnsanın yaptıklarının Allah tarafından eksiksiz bilindiğinin akıldan çıkarılmaması için yapılan bir uyarıdır. Pek çok ayetin sonunda yer aldığı gibi bu ayetin sonunda da bu gerçek tekrarlanmıştır.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسيلَةَ وَجَاهِدُوا فى سَبيلِه لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının, O'na yaklaşmaya vesile arayın ve O'nun yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz"[278]

İncelemekte olduğumuz ayeti kerimede Yüce Allah, Müslümanlara seslenerek sadece iman etmekle kalmamalarını, kendisinden korkup sakınmalarını, Allah'a yaklaşmak için sebepler aramalarını, Allah yolunda cihat yapmalarını emretmekte, Allah'ın bu emirlerini yerine getiren müminlerin kurtuluşa ereceklerini bildirmektedir.

Dolayısıyla ilk olarak, müminlere bir teşvik vardır. Onları Allah'tan korkup sakınmaya, Allah'ın rızası ve O'na yakınlık bulunan her şeyi araştırmaya ve Allah yolunda cihat etmeye teşvik etmiştir. İkinci olarak, müminlere kurtuluş ve mutluluğun takva ve Allah yolunda cihat etmekte olduğuna dair bir açıklama yaptıktan sonra, müminlere bir uyarı yer almaktadır. Kıyamette kâfirlerin varacağı yerin korkunçluğu, sakındırmak amacıyla biraz da konu dışına çıkılarak müminlere bir uyarı olarak sunulmaktadır. Bu sebeple bu ayeti devamında gelen 36 ve 37'inci ayetlerle birlikte değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

36- Şüphesiz yeryüzündeki bütün şeyler ve bir misli de beraberinde o küfredenlerin olsa, kıyamet gününün azabından kurtulmak karşılığında verseler, yine de kendilerinden kabul olunmaz; acıklı bir azap onları bekler.

37- Ateşten kurtulmayı dilerler, ne çare ki kurtulamazlar. Onlara sürekli bir azap vardır.

[277] Kurtubî, *el-Câmi*, V, 339-340.
[278] Maide, 5/35.

Kaynaklarda ayetin nüzul sebebi ile ilgili herhangi bir rivayet yer almamaktadır. Bu ayetlerin manalarından, kapsamından ve tertibinden anlaşılan bunların da 12-34. ayetler zincirini takip ederek gelmiş olmasıdır. Suresinin 27. ayetinden 32. ayete kadar öldürme kavramı; 33 ile 34. ayetlerde savaş kavramı, 35. ayette de cihat kavramı ele alınmaktadır. Dolayısıyla katil, savaş ve cihat kavramlarının bu ayetlerde gelişigüzel kullanılmadığı görülmektedir. Söz konusu ayetler grubu, Kitap ehlinden bazı toplulukların küfürlerini, Allah'ın ahdini bozduklarını, taşkınlıklar yapıp fesat çıkardıklarını anlattıktan sonra burada da müminlere yönelik, teşvik, açıklama ve ikaz içeren ifadeler yer almıştır.

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının," ifadesinden maksat, O'nun azabından korkun, emrettiklerini yaparak ve yasakladıklarından kaçınarak O'na itaat edin, demektir. Allah'ın azabından ancak takva ile korunulur. "İttika" sözlükte korunmak ve sakınmak manasına gelir. Istılahta ise; Allah'ın emirlerine ve nehiylerine, helallerine ve haramlarına uyarak O'na karşı gelmekten sakınmaktır.

"Ona yaklaşmaya vesile arayın." Ayette geçen "vesile" kelimesi hakkında bazı yorumlar yapılmıştır. "Vesile" kelimesi "vesele" den türemiş bir isimdir. Fiil olarak alındığında "yaklaşmak"; isim olarak alındığında yol, derece, yakınlık anlamlarına gelir. وَابْتَغُوا fiilinin mastarı olan *"İbtiğa"* kelimesi de bir şeyi istemek demektir. Bu anlamlara dayanarak, bir kimseyi Yaratana yaklaştıracak amele vesile adı verilmiştir. "Alimler ayeti kerimede kast olunan vesilenin, O'nun emirlerini yerine getirmek, yasakladıklarından da kaçınmak olduğunu söylemişler, Allah'ın rızasını kazanmayı sağlayacak ve O'na yakınlaştıracak her türlü ameli vesile kabul etmişlerdir. Kutsî hadislere göre bir kimseyi Allah'a yaklaştıracak en mühim şey O'nun emrettiği farzlar ve nafile ibadetlerdir.[279] "Aynıca vesile cennette sadece Hz. Peygambere verilecek olan bir makamın adıdır."[280]

Ayette de bütün bu manalar söz konusu olabilir. Abdullah ibn Abbas, bu kelimeye "yüksek derece" anlamını verirken, İbn Zeyd, "muhabbet" anlamını vermiştir. Terim olarak "vesile" Allah'a yaklaşma ve O'nu sevme arzusudur. Din ıstılahında ise; "iman, ibadet, itaat ve salih amellerle, haram ve günah olan fiilleri terk ederek Allah'a yaklaşmaya (tekarrüb) O'nun rızasını ve sevgisini kazanmaya denir."[281] Bu amaç ve niyet üzere kişiyi Cenab-ı Hakka yaklaştıran O'nun hoşnutluğuna ermeyi sağlayan her türlü salih amel vesiledir. Tasavvuf erbabı ise vesileyi şöyle tarif eder: İman ve takva ile birlikte kalbi ilâhî sevgi ile doldurmak, düşünceleri bu doğrultuda berraklaştırmak, amelleri ilâhî hoşnutluğa uygun biçimde yerine getirmeye çalışmak ve günlük hayatın her bölümünde Hz. Peygamberi örnek edinmektir.

Bu kadar incelikleri kendinde taşıyan "vesile", bir de Cennette en yüksek makam ve dereceye isim olarak konulmuştur. Meselâ hadiste makam anlamını ifade etmektedir: "Kim ezan sesini duyunca; "Ey bu tastamam davetin ve kılınmak üzere olan namazın Rabbi Allah'ım! Muhammed'e Vesile ve fazlı keremini ihsan eyle" derse, kıyamet günü şefaatim ona helâl olur."[282] Dünyada vesile düzeyinde ömrünü değerlendirenlerin, o en yüksek derecede bulunan Resulullah (s.a.v.) Efendimize komşu olacakları umut edilir.

"Vesile" ile aynı kökten gelen "tevessül" kelimesi lügatte "yaklaşmak, hedeflenen ve

[279] Komisyon*, Kur'an Yolu*, II, 212-214
[280] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Ezan", 8; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Salât", 11.
[281] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, V, 226; Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, II, 278.
[282] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "salât*"*, 11; Ebu Davud, *es-Sünen*, *"*salât", 26; Tirmizî, *es-Sünen*, "menâkib",1," ezan*"*, 37; Ahmet bin Hanbel, *el-Müsned*, "salat", 2, 168.

arzulanan gayeye ulaşmak için bir şeyi vasıta kılmak" anlamına gelir. Istılahta ise tevessül, "Allah'a yaklaşmak, O'ndan yardım dilemek üzere bir sözü veya davranışı aracı kılmak" demektir. Kaynaklarda şu üç şey ile tevessül yapılabileceği bildirilmiştir:

1- Allah Teâlâ'nın esması ve sıfatlarıyla tevessül.
2- Resulullahın ve evliyanın hayattayken yapmış oldukları dualarla tevessül.
3- Güzel amelleri vesile kılarak tevessül.

"*O'nun yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz." "Çaba harcayın"* şeklinde tercüme edilen "câhidû" kelimesinin mastarı olan cihat sözcüğü ıstılahta, düşmanla çeşitli yollarla savaşmakla beraber, kişinin Allah yolunda gösterdiği tüm çabaları, güzel fiilleri de içine alan bir kavramdır. Ayetteki ifadeye göre iman, Allah'tan korkmak ve kulu Allah'a yaklaştıracak vesileleri aramak, bu arayışı da cihat ile bütünleştirmektir. Özetle insanı, Allah'ın rızasından alıkoyan bütün engellerden kurtaracak olan cihattır. Dolayısıyla ayet, kişinin Allah'a yaklaşmasına engel olan, O'nun dışında ilahlar edinmeye zorlayan bütün engellere karşı mücadele edilmesini emretmektedir." [283]

İstediğine ulaşmak manasındaki "f-l-h" kelimesinden türeyen "iflah" sözcüğü arzu ettiklerine ulaşmak, kurtuluşa ermek, korktuklarından ve endişelerinden sıyrılmak, af ve afiyetinin devamı, ebedi alemde cennet nimetine ermek anlamlarına gelir. Yüce Allah bu ayette kurtuluşa, mutluluğa ve zafere götürecek olan üç ameli sıralamaktadır:

1- Allah'tan sakınmak. Kurtuluşa, yani zafere giden yolun ilk adımı, gönülde başlamakta ve kendini samimiyet, sakınma ve bilinç olarak ortaya koymaktadır. Aynı zamanda takva insanın Allah'a yaklaşmasını önleyecek günahlardan uzak kalması anlamına da gelmektedir.
2- Allah'a yaklaşmaya vesile olacak yolları aramak. Yani İnsanı manen Allah'a yaklaştıracak sebeplere sarılmaktır.
3- Allah'ın yolunda cihat etmektir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا مَا لَكُمْ اِذَا قيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فى سَبيلِ اللهِ اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ اَرَضيتُمْ بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا مِنَ الْاٰخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا قَليلٌ

"Ey inananlar! Ne oldunuz ki size, "Allah yolunda sefere çıkın" denildiği vakit, ağırlaşıp yere çakıldınız. Ahirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Dünya hayatının metaı, ahirete göre pek azdır."[284]

Bu ayeti kerimelerden başlayıp surenin son iki ayeti hariç kısmına kadar ki bölümde hicri onuncu yılda meydana gelen Tebûk seferinden bahsetmektedir. Tebûk Seferi İslâm tarihinde önemli bir hadisedir. Müfessirler, bu ve sonraki ayetlerin Müslümanların Tebûk savaşına çağrılmaları, savaşta olan ve karşılaşılan bazı olaylar, bu esnada Müslümanların ve münafıkların bazı tavırları hakkında olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Devamında gelen ayetlerde de bunu doğrulayan bazı ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple mezkûr ayeti peşinden gelen üç ayet ile birlikte ele almak, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

39. "Eğer toplanıp seferber olmazsanız Allah sizi elem veren bir azapla cezalandırır, yerinize başka bir topluluk getirir ve siz O'na zerrece zarar veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."

[283] Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 212-214.
[284] Tevbe, 9/38.

40. "Siz Peygambere yardım etmezseniz de muhakkak ki Allah ona yardım etmişti. O inkâr edenler onu vatanından çıkardıkları zaman iki kişiden biri olarak mağarada arkadaşına: "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" demişti. Allah da onun üzerine huzur, kalp yatışkanlığı indirmiş ve onu göremediğiniz bir orduyla desteklemişti. Kafirlerin kelimesini alçaltmıştı. Oysa Allah'ın kelimesi yüce olandır. Allah azizdir, hakimdir."

41. "Kolay da olsa zor da olsa sefere çıkın ve mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Bilirseniz, bu sizin kendi iyiliğinizedir."

38-39'ncu ayetlerde Allah Teâlâ, cihada çağırıldıkları vakit yavaş ve isteksiz hareket eden müminleri kınamakta; Allah'ın rızası için sefere çıkmamaları halinde elem verici azaba uğrayacaklarını, kendileri götürülüp onların yerine başkalarının getirileceğini bildirmektedir.

40'ncı ayette de Müslümanlar, Hz. Peygambere yardım etmeseler dahi Allah'ın ona yardımcı olup onu güç durumlardan kurtardığını hatırlatmaktadır. Ayet, İslam tarihinde en büyük olay olan hicrete işaret etmektedir. Özellikle yalnız iki kişi olarak mağarada bulundukları sırada onu ve yol arkadaşını, yardımıyla bu tehlikeli durumda koruduğunu belirtmektedir. Her ne kadar Hz. Ebubekir'in ismini açıkça belirtmemiş olsa da kastedilen kişinin Hz. Ebubekir olduğu yakin derecesine varan tevatür haber ile sabittir. Hz. Peygamberin siretinde ve İslâm dininin tebliğinde büyük önem arz eden hicretin bir kesitine değinilerek müminler, Allah'ın nusretinin anlamı ve kıymeti üzerine tefekküre davet edilmektedir.

41'inci ayette de müminlerin, hafif ve ağır olarak, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihada çıkmaları emredilmekte ve bunun kendileri için daha hayırlı olduğu vurgulanmaktadır. *Hifaf:* hafif, *sikal:* ağır demektir. Bu ifadelerle neyin kastedildiği, çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bunlardan biri: *Hifaf:* Savaşa çıkmaya istekli olarak, sevinçten hafiflemiş, uçarcasına; *sikal:* Savaş size ağır ve güç gelerek; her iki halde de sefere çıkın demektir.

Siyer-i Nebi, İslam tarihi ve tefsir külliyatında yer alan malumatlara göre; 630 hicri yılı sonbahar mevsiminde, Bizanslıların, Gassaniler ve Hıristiyan Arapların bazıları ile ittifak edip, Medine şehrini kuzey yönünden kuşatacaklarına dair bilgi Resulullaha gelmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) tedbir almak için Tebûk seferini ilan etti ve sefer hazırlıkları başladı. Resulullah, yaptığı bütün savaşlarda çıkacağı asıl ciheti belirtmez, başka bir tarafı hedef alırmış gibi gösterirdi. Ancak bu kez şartların ağırlığı seferin yönünü söylemeyi gerektiriyordu. Daha yeni Huneyn ve Tâif seferinden dönen İslâm ordusu hayli yorgundu. Aynı zamanda kuraklık hüküm sürüyor, mevsimin en sıcak günleri yaşanıyordu. Bir yandan da meyveler iyice olgunlaştığından devşirme zamanı gelmiş bulunuyordu. Suriye'ye kadar uzun ve yorucu bir sefer yapmak gerekiyordu. Bunun yanı sıra düşman ordusunun da çok güçlü ve hazırlıklı olduğu söyleniyordu. Rivayete göre 40.000 kişilik bir ordu savaşa hazır bekliyordu. Gidilecek yer uzak, düşmanın sayısı çok ve savaş teçhizatı fazla idi. Bu sebeple diğer savaşlardan daha fazla hazırlığa ihtiyaç olduğu için seferberlik ilanı birçok Müslümana ağır gelmişti. Bazı Müslümanlar sefere katılmakta yavaş ve gönülsüz davrandılar. Bunun üzerine ayeti kerime nazil oldu. Şartların zorluğundan ve olumsuz söylentilerden etkilenerek başlangıçta yavaş davranan Müslümanlara uyarıda bulunuldu. Bu ilahi uyarı üzerine Müslümanlar Resulullahın çağrısına icabet ettiler ve orduya büyük mali destek sağladılar. Savaşa hazırlanılırken yaşanan güçlükler sebebiyle o döneme "zorluk zamanı" (sâatü'1-usra), hazırlanmış olan orduya da "zorluk ordusu" (ceyşü'1-usra) denilmiştir.

Hz. Peygamber, 30.000 kişilik büyük ordu ile Recep ayında yola çıktı. 20 gün sonra Tebûk bölgesine ulaştı ve karargâhını kurdu. Kendisine ulaşan haberin aksine orada büyük bir ordu ile karşılaşmadı. Hz. Peygamberin yola çıktığı haberi onlara ulaşınca hepsi dağılmıştı. Herhangi

bir savaşa girişilmedi. Orada yaklaşık bir ay ikamet edildikten sonra geriye dönüldü. Tebûk seferi, Hz. Peygamberin böylesine büyük bir orduya komutanlık ettiği son seferi oldu.

İşte bu ayetlerde umumi bir hitabın olmasıyla birlikte, devamında gelen ayeti kerimelerden anlaşılmaktadır ki burada tenkit edilenler, İslamiyet'e yeni girmiş ancak iman zaafı yaşayan kimseler, bedevi Araplar ve münafıklardır."[285] Yalan özür beyan edip savaşa katılmayan münafıkların sayısının seksen civarında olduğunu belirten rivayetler bulunmaktadır.

"*İnfiru*" emri sefere çıkın, cihat edin ve savaşın demektir."[286] Nefr: Önemli bir iş için topluca bir yere gitmek, düşmana karşı gaza için fırlayıp çıkmak ve ileri atılmak demektir.

"*Ey inanlar! ne oldu size ki, "Allah yolunda sefere çıkın" denildiği vakit, ağırlaşıp yere çakıldınız.*" Allah'ın düşmanlarına karşı cihat için çıkın denildiğinde, ağır aldınız ve çakılıp kaldınız. Müslümanların bu isteksizliği: اثَّاقَلْتُمْ اِلَى الْاَرْضِ "*ağırlaştınız yere çakılıp kaldınız.*" ibaresi ile ifade edilmiştir.

"*Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz?*" Buradaki soru kınama ve azarlama ifade eden bir sorudur. Allah (c.c.), bu ifade ile savaşa katılmak istemeyenlerin gerekçelerinin dünya sevgisi olduğunu bildirmektedir. Ayetlerde belirtilen ikaz, uyarı, kınama ve ceza öyle bir keskin üslupla gelmiştir ki; bu işi hafiften alanların, yere çakılıp kalanların, münafıkların ve hasta kalpli olanların tavırlarının üzerinde çok büyük bir etki ve iz bıraktığını göstermektedir. Suredeki diğer ayetlerde bu hususlara dikkat çekmeye devam edilmekte onların önceki ve sonraki tavırları sergilenmektedir. Bu tür uyarı ve kınamalar, Kur'an'ın değişik sürelerinde de görülmektedir. Bunların içerdikleri gizli, açık birçok delilden kınananların yine sözü edilen bu gruplar olduğu anlaşılmaktadır. Tebûk savaşı Hz. Peygamberin son savaşı olduğuna göre ikaz ve kınamayı gerektiren tavırlar gösteren bu gruplar Medine döneminin sonlarına kadar aynı tavır içinde bulunmuşlardır. Bundan dolayı onlar kınama ve ayıplamaya muhatap olmuşlardır.

Sonra Yüce Allah cihadın terkedilmesi sebebiyle onları tehdit ederek şöyle buyuruyor: "*Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek azdır.*" Dünya nimetlerinden faydalanmanın ahiretin yanında çok değersiz ve az bir şey olduğu ifade edilerek ayet sona ermektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقينَ

"Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlarla savaşın ve sizde bir sertlik bulsunlar. Bilin ki, Allah kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."[287]

Bu ayette Müslümanlar, kâfirlerden kendilerine yakın olanlarla savaşmak, onlara muamelede ve savaşta sert ve katı davranmak hususunda teşvik edilmiş, Allah'ın kendisinden sakınanlarla ve kanunlarına bağlı kalanlarla beraber olduğu belirtilmiştir. Ayetin siyakından ve konumundan anlaşıldığı üzere ayet, Tebûk savaşından sonra nazil olmuştur.

Hz. Peygamberin hayatının sonlarına doğru, veda haccından önce Arap beldelerinin tamamı İslam'ı kabul etmişti. Tebûk seferinin sonucunda Arap Yarımadası şirkten bütünüyle temizlenmiş ve bir İslam yurdu haline gelmiş, yarımadanın kuzeyinde Bizans yönetiminde bulunan Hristiyanlardan başka bir düşman kalmamıştı. Tebûk'e düzenlenen seferde herhangi bir

[285] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI, 60.
[286] Kurtubî, *el-Câmiu*, V, 274.
[287] Tevbe, 9/123.

çatışma yaşanmamıştı. Bu bölge, Müslüman varlığının devamı ve İslam dininin tebliğ edilmesi bakımından önemli bir konuma sahipti. Bunun üzerine Resulullah vefatına yakın bir zamanda, Mûte Savaşı'nın çıkmasına sebep olan Kudüs-Şam arasında bulunan Hristiyan Araplara karşı bir ordu sevk etme kararı almış ve ordunun komutasına da Üsâme b. Zeyd'i getirmişti.

Bu ayette Allah c.c. "*Kâfirlerden yakınınızda olanlarla savaşın"* derken ayet, tarihî şartlar dikkate alınarak yorumlandığı taktirde bunun, o dönem için Müslümanları yakın çevrelerinden gelebilecek tehlikelere karşı kendilerini korumak adına cihat hareketini sürdürmeleri gerektiği yönünde bir emir şeklinde algılamak daha doğru olacaktır. Ayette, Hristiyanlarla savaşmak üzere kurulmakta olan ordunun desteklenmesi, bu orduya katılarak kuzeyde Müslümanlara en yakın düşmanlarla savaşılması emredilmektedir. Burada önemli bir savaş taktiği de vardır. O da kuvvetin uzak bölgelere dağıtılmayıp, en yakın düşmanlara yöneltilmesidir.

"Diğer taraftan ayeti kerimenin tüm zamanları kapsayacak şekilde Müminlere ilettiği emir, Müslüman varlığını tehlikeye atanlarla cihat etmeleri, bu yolda gayret ve kararlı olmaları ve özgüvenlerini hiç kaybetmemeleridir. Ayette "yakınınızda bulunan" şeklinde tercüme edilen bölümde, düşmanla savaş emrinde mekânın önemini ifade eden yorumların yanı sıra başka açılardan da yakın tehditlerin olabilme ihtimalinin dikkate alınmasının gereği ortadadır. Bu buyruk Kur'an-ı Kerim'in bütünü içinde değerlendirildiğinde, müminlerin etraflarındaki İslam dışındaki unsurlarla daima muharebe halinde olmaları gerektiği gibi bir anlamın bulunmadığı, ancak düşmanca davrananlara karşı takınmaları gereken tutumdan bahsedildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır."[288]

Taberi, (v.310/923) bu ayet hakkında şöyle diyor: Allah, Müslümanlara kendilerine uzak olanlarla değil de yakın olan kâfirlerle savaşmalarını emretmiştir. O gün için ayette muhatap alınanlar Rumlardı. Çünkü onlar Şam'da ikamet ediyorlardı. Şam ise Medine'ye Irak'tan daha yakındır. Ancak fetihlerden sonra Müslümanlar, her bölgeden kendilerine yakın olan kâfirlerle savaşmakla ve İslam coğrafyasının diğer bölgelerindeki Müslümanlara yardım etmekle emrolunmuşlardır. Uzaktaki ülke Müslümanları, yardıma muhtaç olurlarsa onlara yardım etmek gerekir. Bundan dolayı da bu ayeti; her bölge halkı kendisine yakın olan düşmanla savaşmak zorundadır, şeklinde tevil etmişlerdir.

"*Sizde bir sertlik bulsunlar."* Müfessirler, "*gılza*" kelimesinin tefsiri hususunda değişik açıklamalarda bulunmuşlardır. "*Gılza*", "*rikkat"* (incelik) kelimesinin zıddı olup, birisinden intikam almada aşırı gitmektir. Bunun faydası da kötülüklerden men etme ve engelleme hususunda daha fazla tesir meydana getirmiş olmasıdır. Şecaat, sertlik, şiddet, kuvvet, kin ve öfke manasına geldiği de söylenmiştir. Bu cümle ile Müslümanlara, savaşta düşmana karşı güçlü ve dayanıklı olmaları, böylece düşmanı caydırmaları ve savaşta galip gelmeleri emredilmektedir. Dolayısıyla bu emir normal zamanlar için değildir. Alışveriş, yeme içme ve oturup kalkma ile ilgili hususlar bu sert muamelenin dışında kalmaktadır.

Daha sonra Cenab-ı Hak, *"Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir"* buyurmuştur. Bundan murat, Müslümanın cihada ve savaşa, mal ve makam elde etme arzusuyla değil, Allah'ın dinini kuvvetlendirme gayesiyle yönelmesidir. Sadece Allah rızası için savaşan müminler Allah'ın beraberliğini elde ederler. Allah, muttakilerle beraberdir inancı, müminlerin korkusunu azaltıp, cesaretlerini de artırmaya yöneliktir.

[288] Komisyon, *Kur'an Yolu*, III, 95-96.

Takva sahipleri *"muttakiler,"* Allah'ın emirlerine uyup, yasaklarından kaçınan kimselerdir, diye tarif edilir. Ancak bu ayet bağlamında, muttaki kavramına farklı bir anlam verilmektedir. Allah'ın cihat emrini yerine getiren, düşmana karşı korku salacak gücü gösteren, milli ve manevî değerlerini koruyan ve bu bilince sahip olan mümin muttakidir, demektir.

3.c- Allah'ın Dinine Yardım etmek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنْ تَنْصُرُوا اللهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ

"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder ve ayaklarınızı sağlam tutar."[289]

Bu ayette yüce Allah, inanıp Allah'ın dininin güçlenmesine yardım edenlere yardım edeceğini, onların ayaklarını sağlam tutacağını vadederek, Allah yolunda çaba sarf edenlerin ilâhî yardıma nail olacaklarını müjdelemektedir.

Ayetin inişi hususunda özel bir rivayete rastlanmamıştır. Ancak ayetin siyak ve sibakı dikkate alındığında, akla ilk gelen şey, bunların önceki ayetleri takiben konu ettiği müminleri müjdelemek, sabır ve metanet vermek, hayra ve cennete teşvik etmek, kâfirleri de sert bir dille kınamak ve onları uyarmak üzere inmiş olmasıdır.

"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz." Allah'a yardım ifadesi hakiki anlamda değildir. Zira *"Allah Samet'tir."* اللَّهُ الصَّمَدُ [290] İhlas suresinin ikinci ayetinde Allah Teâlâ'nın "Samet" olduğu bildirilmektedir. "Samet" kelimesi; herkesin ve her şeyin O'na muhtaç olması, ancak kendisinin hiç kimseye ve hiçbir şeye muhtaç olmaması demektir. Ayetteki durumuna göre "Samet"; "Var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp, her şeyin varlık ve devamını kendisine borçlu olduğu vâcibu'l-vucûd" manasına gelmektedir.

Yüce Allah'ın yardıma ihtiyacı olmadığına göre bu ayette geçen *"Allah'a yardım"* ifadesinin mecazi anlamda olduğu ortaya çıkmaktadır. *"Allah'a yardım"* ifadesi hakkında müfessirler bazı yorumlar yapmışlardır. Taberi (v.310/923) şöyle diyor: Ey inananlar, şayet sizler, İslam'a yardımda bulunursanız, Yüce Yaratanda size yardımda bulunur ve gönüllerinize sebat verir. Şayet sizler, kâfirlerle savaşıp, Allah'ın Resulüne dolayısıyla da Allah'ın dinine yardım ederseniz, Cenab-ı Hak da küffara karşı size yardım eder ve sizi muzaffer kılar. Çünkü Allah, dinine yardım edenleri yardımsız bırakmaz. Yüce Allah, ayaklarınızı sabit kılar. Düşmana karşı sizi cesaretlendirir ve geri dönerek kaçmazsınız. Kurtubi'ye (v.671/1273) göre ise: Şayet Allah Teâlâ'nın Peygamberine yardım ettiğinizde, yüce Yaratan da size yardım eder, demektir. Anlamlar birbirine yakındır. Kesin olarak Allah hiçbir yardıma muhtaç olmadığına göre "Allah'a yardım," mecazen "O'nun dinine, peygamberine" yardım etmek anlamındadır.

"O da size yardım eder." Şayet sizler, İslam'a yardımda bulunursanız Allah'ta kafirlere karşı size yardım eder demektir. Allah, Müslümanlara dinine yardım etmeyi şart koşmuştur. Müminin Allah'ın yardımını hak etmesi için kul olarak üzerine düşen görevleri yapması gerekir. Buna karşılık kendisi de Müslümanlara, yardımını ve direnme kuvvetini vaat etmektedir.

---

[289] Muhammed, 47/7.
[290] İhlas, 112/2.

"Allah'ın yardımı, müminin kendi iradesini ve gayretini ortaya koyarak Allah'ın dinine yardım etmek şartıyla düşmanlara karşı zafer elde etme, iş ve görevlerde başarılı olma, dini görevleri yerine getirme, sağlıklı yaşama, sıkıntıları ve belaları giderme, problemleri çözme, sosyal ilişkiler ve benzeri hayatın her alanında söz konusudur."[291]

"Ayaklarınıza sebat verir." Bu ifadeyle, Allah'ın dinine, Peygamberine hizmet edip, o uğurda cihat edenlerin ayaklarının sabit tutulacağı yani savaşlarda başarı verileceği ve inananların galip geleceği vaat edilmiştir. Savaştan dolayı söz konusu olan mükâfat ve ecir beyan edilerek, müminler, Allah yolunda mücadeleye ve savaşa teşvik edilmiş, böylece savaşa daha çok yönelmeleri sağlanmıştır. İfade; İslam üzere ya da sırat üzere sebat verir, diye açıklandığı gibi, maksadın güven duygusu ile kalplere sebat verilmesi olduğu da söylenmiştir. Allah'ın müminlerin ayaklarını sabit tutması; dünyada savaşta, ahirette ise sırat köprüsünde onlara yardım etmesidir şeklinde de yorumlanmıştır.

Özetle ayeti kerime üç hüküm ihtiva etmektedir.

1- Müminlerin Allah'a yardımı,
2- Allah'ın müminlere yardımı,
3- Allah'ın müminlerin ayaklarını sabit tutması.

Ayetin, kendisinden önceki ve sonraki ayetlerle münasebeti de söz konusudur. 4-6'ncı ayetlerde Allah Teâlâ, Müslümanlara, kâfirlerle karşılaştıkları zaman onların boyunlarını vurmalarını, savaşta galip gelince onları esir etmelerini, savaş bittikten sonra bir iyilik veya fidye karşılığında serbest bırakmalarını emretmiştir. Allah Teâlâ Müslümanları denemek için iki zümrenin çarpışmasını takdir buyurmuş, onları cennetiyle müjdelemiştir.

4- *"İnkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra onları ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur. Eğer Allah dileseydi, onlardan öç alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek için böyle yapıyor. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla boşa çıkarmayacaktır."*

5- *"Onları doğruya ve güzele erdirecek ve durumlarını düzeltecektir."*

6- *"Onları, kendilerine tanıttığı cennete koyacaktır."*

Bu durumu pekiştirmek ve müminlerin kalplerini güçlendirmek için Allah Teâlâ mücahitlerin mükâfatını beyan ettikten sonra kâfirlerin cezasını zikrederek şöyle buyurmuştur:

7- *"İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara! Allah, onların amellerini boşa çıkarmıştır."*

Cenab-ı Hak, müminlerin ayaklarını sağlam bastırıp onlara yardım edeceğini bildirirken, kâfirlerin de ilâhî kitabı inkârları yüzünden helake uğrayıp, amellerini boşa çıkaracağını ihtar buyurmaktadır. İnkârcıların dikkatlerini kendilerinden evvel ilâhî kahra uğramış olan eski kâfir milletlerin tarihi hallerine çekmektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اَمَنُوا كُونُوا اَنْصَارَ اللهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيّٖنَ مَنْ اَنْصَارِى اِلَى اللهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ اَنْصَارُ اللهِ فَاٰمَنَتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِى اِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَاَيَّدْنَا الَّذِينَ اَمَنُوا عَلٰى عَدُوِّهِمْ فَاَصْبَحُوا ظَاهِرِين

[291] Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, V, 500.

"Siz ey inananlar! Allah'a yardım edenlerden olun. Hani Meryem'in oğlu İsa da havarileri için, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?" dediği zaman Havarilerin de "Biz Allah'ın yardımcılarıyız" dediği gibi. Bunun üzerine Beni İsrail'den bir kesim iman etmiş, bir kesim de kâfir olmuştu. Nihayet biz iman edenleri, düşmanlarına karşı kuvvetlendirmiştik de üstün gelmişlerdi."[292]

Hak Teâlâ bu ayette inananlara, havariler İsa'ya nasıl yardımcı oldularsa onların da Allah Resulüne ve Allah'ın dinine yardım etmelerin emretmekte, İsrail oğullarından bir grubun inandığını bir grubun ise inkâr ettiğini, düşmanlarına karşı iman edenleri desteklediğini ve onların bu sayede düşmanlarına galip geldiğini bildirmiştir.

"Allah'ın yardımcıları olun." Kur'an-ı Kerim, insanları İslam'a davet eden ve inkara karşı Allah'ın dinini üstün kılmak için büyük gayret sarf eden kişileri, "Allah'ın yardımcıları" (Ensarullah) olarak isimlendirmiştir. Bu ifade hakiki anlamda değildir. Zira Yüce Allah Samet'tir. Yani bütün varlıklar Allah'a ihtiyaç duyar. Ama Allah, hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Üstelik O her şeye gücü yetendir.[293] Dolayısıyla ayette geçen "Allah'a yardım" ifadesi mecazi anlamda Allah'a yardım, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım demektir. Benzer ifadeler Ali İmran suresi 52. ayet, Hac suresi 40. ayet, Muhammed suresi 7. ayet, Hadid suresi 25. ayette de zikredilmiştir. Ayetin devamında Allah Teâlâ müminlere Havarilerin Hz. İsa'ya yardımcı olmalarını örnek göstermiştir. *"Hani Meryem'in oğlu İsa da havarileri için, "Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?" dediğinde Havariler de "Biz Allah'ın yardımcılarıyız" demişlerdi."*

Bütün müfessirlerin ortak görüşüne göre "Havari" kelimesinin aslı ve anlamı Arapçadır. Havâriyyûn, "havarînin" çoğuludur. "Havar" veya "haver" kökünden gelme bir isim olup, lügatte, beyaz ve beyazlık manasına gelir. Samimi dost ve yardımcı anlamında kullanıldığı da olmuştur. Havarilerin beyaz elbiseler giymeleri bu isimlendirmede esas alınmıştır. Temiz ve seçkin kimselere de mecazen havari denilmektedir. Bazı dil bilimcilerine göre de bu kelimenin aslı Aramca beyaz anlamına gelen "havara" dır. Aramca ve Arapça aynı kökten gelen dillerdir. Kelimenin iki dilde ortak olması mümkündür.

Havariler, Hz. İsa'nın seçtiği, dinin anlatılmasında ve irşat vazifesinde ona yardım eden öğrencileridir. İncillerden ve mevcut kutsal metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Havarilerin sayısı on ikidir. Abdullah b. Abbas'tan da bu doğrultuda bir rivayet nakledilmiştir. Bu metinlerde havariler bazen "İsa'nın öğrencileri" bazen de tebliğ amaçlı farklı yerlere gittikleri için "Rusuli İsa" "İsa'nın elçileri" olarak isimlendirilmişlerdir. Hz. İsa'nın havarileri hakkında İncil'de çoğunlukla, "şakirt" "talebe" manasında bir ifade kullanılmıştır. Batı dillerinde ise "havari" karşılığında "Apostle" ve "apotere" (resul-elçi) kelimeleri kullanılmıştır. Bu öğrenciler sürekli onun çevresini kuşatmış ve her şeyi bırakıp sadece onu dinlemekle meşgul olmuşlardı. Hz. İsa'nın gökyüzüne yükseltilmesinden sonra öğretilerini yayıp, nasihatlerini muhafaza edenler de bu öğrencilerdir. Beydavi (v.685/ 1286) şöyle der: "Havariler, onun seçkin arkadaşları ve ona ilk inananlardır."

İlk defa Al-i İmran; 52. ayette zikredilen havariler, ikinci kez burada Allah'ın yolunun yardımcıları olarak anılırlar. Orada, bu ayette olduğu gibi Hz. İsa: "Kim Allah'ın dini için bana yardım edecektir." dediğinde, onların: "Biz Allah'ın dininin yardımcılarıyız" dedikleri belirtilmektedir. Bir üçüncü kez de Maide suresinin 111-115'nci ayetlerinde de havarilerden

[292] Saf, 61/14.
[293] Bakara, 2/20.

söz edilmektedir. Fakat oradaki üslup biraz daha farklıdır. Söz konusu bölümde onların, yüce Allah'ın kendilerine vahyetmesinin sonucu iman ettikleri, sonra Hz. İsa'dan gökten bir sofra indirmesini istedikleri ve bunun İsa'nın peygamberliğine ve doğruluğuna yönelik imanları arttıracak bir araç olacağını ifade ettikleri belirtilir. Hz. İsa Rabbine dua eder, Allah duasını kabul eder ve gökten bir sofra indirir.

"*Bunun üzerine İsrail oğullarından bir kesim inanmış, bir kesim de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler."*

Ayet İsrail oğullarından bir grubun iman ettiğini, bir grubun ise inkâr ettiğini bildirmektedir. Ayette cihada bir çağrı, olumlu karşılık vermeleri halinde de Müslümanlara üstün gelme müjdesi vardır. Allah, kâfirlere karşı Müslümanları destekleyip onları kâfirlerden üstün kılacağını haber vermektedir.

Bu ayetler hakkında müfessirler herhangi bir rivayet nakletmemişlerdir. Ayetler surenin girişine bağlıdır. Dolayısıyla cihada teşvik hususunda surenin başlangıcına bir atıf vardır.

Ayetin öncesiyle güçlü bir bağı olduğu görülmektedir. Tercih edilen görüşe göre, ayet, önceki ve daha önceki ayetle birlikte inmiştir. Önceki ayetlerde müminlere, ahiret ve dünya mükâfatlarına erebilmek için Allah'a inanmaları ve Allah yolunda malla, canla savaşmaları emredilmiştir. *"Allah'a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilirseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."*[294]

12. Ayette de Allah'ın, böyle yapanların günahlarını bağışlayacağı, esas sonucun, felahın ve başarının Hak Teâlâ'nın rızasına ve ahiret saadetine ulaşmak olduğu bildirilmiştir. *"Eğer böyle yaparsanız, Allah, günahlarınızı bağışlasın, sizi içinden ırmaklar akan cennetlere ve Adn cennetlerindeki güzel meskenlere koysun. İşte bu büyük başarıdır."*[295]

Bu ahiret mükâfatından ayrı olarak da onlara dünyada sevinecekleri bir zafer ve yakın zamanda bir fetih nasip edeceği bildirilmekte ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bu mükâfatları müjdelemesi emredilmektedir. *"Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih… Müminleri müjdele!"* [296]

14. ayette de inananlara, İsa'ya yardım eden havariler gibi Allah'ın dininin üstün gelmesi için çalışmaları buyrulmaktadır. İsa havarilerine: *"Allah'a giden yolda benim yardımcılarım kimdir?"* dediği zaman havariler: *"Biz Allah'ın yardımcılarıyız"* dediler ve Allah'ın dinini yaymak için çalıştılar. Fakat İsa'nın içinde yetiştiği İsrail oğullarının hepsi ona inanmadı, sadece az bir kesim ona inandı. Diğerleri inkâr ettiler.

Ayetlerde kullanılan ifadeler açık ve nettir. Ayetlerin bu şekilde gelişi, onların art arda nazil olduğu şeklindeki görüşleri pekiştirmektedir.

3.d- Savaştan Kaçmamak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا لَقيتُمُ الَّذينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْاَدْبَارَ

[294] Saf, 61/11.
[295] Saf, 61/12.
[296] Saf, 61/13.

"Ey iman edenler! Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığınız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın)."[297]

Bu ayet ile devamında gelen dört ayet, önceki ayetleri takip etmektedir. Yüce Allah bundan önceki ayette Allah ve Peygamberine karşı gelenlerin, onlarla bağlarını koparanların dünyada ve ahirette ceza çekeceğini beyan ettikten sonra 15 ve 16. ayetlerde de düşmana sırtını dönüp kaçan müminlerin cehenneme gideceğini bildirmiştir.

Önceki ayetler gibi bunlar da savaştan sonra nazil olmuştur. Bu savaşın Bedir savaşı olduğu hakkında görüş birliği vardır. Her ne kadar ayetlerde değişik kişilere hitap edilmiş olsa da bu ayetler birbiri arasında bütünlük oluşturan bir bölümdür. Bu sebeple bu ayetleri bir bütün olarak ele almak daha doğru olacaktır.

15. ve 16. ayetlerde Allah Teâlâ, Müslümanlara seslenerek savaş esnasında düşman önünden kaçmamalarını sıkı sıkı tembih etmektedir. "*Kim ki, bir savaş taktiği olarak ya da kendisinden olan başka bir gruba yardım maksadının dışında düşman önünden kaçarsa Allah'ın gazabına duçar, cehennem azabına ise müstahak olur. Bu ne kötü bir sonuçtur."*

17. ayet ise, ilk etapta Müslümanlara hitap ederek kâfirleri kendilerinin değil Allah'ın öldürdüğünü beyan etmektedir. İkinci olarak Nebi (s.a.v.)'ye seslenmekte ve *"atıp isabet ettiren sen değildin Allah'tı"* hatırlatmasını yapmaktadır. Ayrıca ayet Allah'ın müminler için hayır ve sevabı murat ederek onları imtihan ettiğini ve Allah'ın her şeyi işitip söylemek istedikleri her şeyi bildiğini anlatmaktadır. "*Onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Müminleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*

18. ayet, kâfirlerin komplo ve tuzaklarının, Allah'ın lütfu ve yardımı sayesinde bozulduğunu bildirmektedir. *"İşte böyle. Allah, kâfirlerin tuzağını böyle gevşetir."*

19. ayet ise, uyarı mahiyetinde kâfirlere seslenerek, Allah'ın hükmünü bekliyorlarsa bu hükmün aleyhlerine olduğunu, şayet küfür, inat ve düşmanlıktan vazgeçerlerse bunun kendileri için daha hayırlı olacağını bildirmektedir. "*(Ey inkârcılar!) Eğer fetih istiyorsanız işte size fetih geldi. Eğer vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz. Çok olsa bile topluluğunuz size hiç fayda vermez. Çünkü Allah müminlerle beraberdir."*

15. ve 16. ayetlerin sebebi nüzulü hakkında müfessirlerden gelen herhangi bir rivayet nakletmemişlerdir. Bu iki ayet hakkında tek söyledikleri, Bedir ashabı hakkında nazil olduğudur. Diğer ayetlerin nüzul sebebi olarak ise müfessirler, vuku bulmuş bazı olayları ve söylenmiş birtakım sözleri rivayet etmişlerdir. Söz konusu rivayetlerden birinde, Nebi (s.a.v.) savaş başlamadan önce bir avuç kum alarak kâfirlere doğru serpti ve şöyle dedi. "Onların yüzleri çirkinleşti. Serptiğim kumun isabet etmediği kimse kalmadı." 17. ayette bu olaya işaret edilmiştir. Bir diğer rivayette ise, 19. ayetin işaret ettiği gibi Ebu Cehil, Bedir'e çıkmadan önce Kâbe'nin önünde Allah'a dua etmiş ve Allah'tan her iki taraf için de en doğru ve en faziletli olanı üstün kılmasını istemişti. Ayetlerin iniş sebebi olarak zikredilen rivayetlerin bir diğerinde, Müslümanlar arasında, filanın falancayı öldürdüğü şeklinde bir takım üstünlük arayışlarının belirmeye başladığı yer almaktadır. 17. ayetin ilk kısmında bu konuya işaret edilmektedir.

"Ey iman edenler! İnkâr edenlerle savaşmak üzere karşılaştığınızda, sakın onlara arkanızı

[297] Enfal, 8/15.

dönmeyiniz!" ifadesiyle Allah (c.c), Müslümanların düşmanla karşılaştıkları zaman savaştan kaçmamalarını emretmektedir. Ayet, savaşta Müslümanlardan beklenmeyen davranışı açıklayıp hükme bağlamaktadır. Savaşa karar verip düşmanın üzerine doğru hareket ettikten sonra geri dönmeyi Allah (c.c) yasaklamaktadır. Zira savaşa katılmak farz, savaştan kaçmak ise büyük günahtır.

Ancak savaşa devam için başka bir cepheye çekilmek veya diğer bir bölüğe ulaşıp yer almak için arkasını dönenler bu genellemenin dışındadırlar. Bu değerlendirmeyi teyit den bir rivayette bulunmaktadır: Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Resulullahın katılmadığı bir çarpışmada zorluk yaşayınca arkadaşlarının bazıları ile geri çekilir. Daha sonra durumu müzakere ettiklerinde yapmış olduklarının, Allah Teâlâ'nın gazabına sebep olan bir kaçış olduğu kanısına varırlar. "Medine'ye gizlice girelim, Hz. Peygamberi görelim. Eğer tövbemiz kabul edilirse orada kalalım, edilmezse başımızı alıp gidelim" derler. Sabahleyin namaz öncesinde Hz. Peygamberin yanına gelerek olayı arz ederler. Hz. Peygamber: "Siz savaştan kaçanlar değil, tekrar savaşmak üzere geri çekilenlersiniz." buyurunca Abdullah bin Ömer ve diğer sahabeler, Hz. Peygamberin mübarek ellerini öperler, Allah Resulü de sözüne şöyle devam eder: "Müslümanlar geri çekildiklerinde takviye için geldikleri birlik benim."[298] Ayrıca Uhud ve Huneyn savaşlarında firar edenler ve görev yerlerini terk edenler kınanmış, Allah daha sonra onları affetmiştir.[299]

Saldırı baskı, zulüm ve benzeri herhangi bir sebeple savaş ilan edildiği zaman hastalık ve engellilik gibi geçerli bir mazeret olmadığı sürece savaşa çağrılanların savaşa katılmaları dinen farz bir görevdir. Savaşılacak olan düşman ordusunun çokluğu ve güçlü olması savaşa katılmaya engel değildir. Müslümanların, Allah'ın yardımına güvenerek savaşa katılmaları gerekir. Allah'ın yardımı ile nice sayı bakımından az olan ordular güçlü orduları mağlup etmişlerdir. Allah Teâlâ, Bedir savaşında Müslümanlara melekleriyle yardım etmiş,[300] düşmanın kalbine korku salmıştır. Düşmanın sayısı ne olursa olsun gerekli olduğunda inananlar, Allah'ın nusretine dayanarak savaşmaları istenmiştir. Ordu bilfiil savaşırken askerlerin bazılarının tek ya da grup şeklinde, bir gereklilik olmadan savaş meydanını terk etmeleri geride kalanlara zarar vereceği gibi, savaşın kazanılma şansını da düşüreceği için sert bir dille yasaklanmıştır. Devamında gelen ayeti kerimede de "sebat edin" ifadesi ile savaştan firar edilmemesi emredilmiştir. Çünkü cihat, bir kararlılık ve azim işidir. Cihat safından bir kişinin bile kaçması, safın tümünü olumsuz etkiler. Zaferi, hezimete ve mağlubiyete dönüştürebilir.

Allah Teâlâ Bedir savaşına katılanlar hakkında bu yüzden çok sert ifadelerle telkinde bulunmuştur. Tembih ve uyarıdaki ifadenin bu kadar sert oluşu olayın önemine binaendir. Çünkü Bedir savaşı, ilk cihat hareketi idi. Şayet, Müslümanlar Bedir savaşında yenilgiye uğrasalardı, İslâm'ın aleyhine büyük zararlar, büyük çatlaklar ortaya çıkabilir, İslam Tarihinin akışı değişebilirdi. Nitekim Nebi (s.a.v.) duasında buna işaret etmiştir: "Allah'ım! Eğer bu Müslüman topluluk helak olursa, yeryüzünde sana ibadet eden kalmaz."

Ayetin bu geçen "zahf" kelimesinin anlamını Razi (v.925) ve Kurtubî (v.671/1273) şöyle açıklamaktadır: "Çocuk ayakları üzerinde yürümeden önce sürünür ve emekler. Bu anlamdan hareketle, savaşmak için birbirlerine doğru hareket eden iki grubun yürümesini ifade ettiği anlaşılmaktadır." *Ez-Zahf*, çocuğun emeklemesi demektir. Ağır ağır yürümek, sürünmek

[298] Ebu Davut, *es-Sünen*, "Cihad", 106.
[299] Âli İmran, 3/155; Tevbe, 9/25-26.
[300] Enfal, 8/9; Al-i İmran, 3/151-154.

anlamlarına da gelir. "Zahf" kelimesi sözlükte; sayıca üstün, saf tutmuş ve savaşa hazır düşman ordusu anlamına gelir. Burada ise *ez-Zahf*, düşmanın yaklaşması demektir. Yüce Allah, "Düşmanın geldiğini görürseniz, dönüp kaçmayınız" buyurmakta ve düşmanın önünden kaçmayı yasaklamaktadır. 16. Ayette geçen "fie" kelimesi ise düşman topluluğu demektir.

"Savaştan kaçan kimseye Allah gazap eder ve bu kimsenin varacağı yer cehennemdir."[301] Sebepsiz yere savaştan kaçanlara birinci ayette Allah'ın gazap edeceği ve bu kimsenin ahirette gideceği yerin cehennem olduğu açıkça bildirilmektedir. *"O ne kötü varılacak bir yerdir."* İfadesi ile cehennemin bu çok kötü ahvaline işaret edilmiştir.

Mezkûr ayetlerden daha şümullü bir anlam da çıkarılabilir. Şöyle ki, savaşta müminlere yardım eden, İslam düşmanlarını mağlup edip onların tuzaklarını bozan bizzat Yüce Allah'tır. Eğer Allah Teâlâ savaşmalarını ilham etmeyip müminlerin ayaklarım sabit kılmasa ve korktukları bir anda kalplerini sabitleştirmese bu zafer gerçekleşmezdi. Çünkü müminlere yardım eden de kâfirleri öldürüp onları vuran da Allah Teâlâ'dır.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا لَقيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللهَ كَثيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz"[302]

Bu ayeti kerime ile sonraki ayetler arasında hem akıcılık hem de mevzu itibariyle bir ilgi söz konusudur. Şöyle ki; incelemekte olduğumuz 45. ayet ile akabinde gelen 46. ayette Allah Teâlâ, müminlere, düşmanla karşılaştıkları zaman sağlam durmalarını, Allah'a güvenerek ve O'nu zikrederek, çarpışmalarını, kendisine ve Resulüne boyun eğmelerini, birbirleriyle çekişmemelerini emretmektedir. Çekişmenin, müminleri başarısızlığa götüreceğini, güçlerini, kuvvetlerini gidereceğini bildirerek böyle bir duruma düşmemeleri için sabretmeleri gerektiğini, Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu vurgulamaktadır. *"Allah'a ve Resulüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."* (Enfal, 8/46)

47-48. ayetlerde de Kureyş ordusunun durumu anlatılmakta, onların bütün çabasının gösteriş ve Allah yoluna engel olmaktan ibaret olduğu ifade edilmektedir.

"Yurtlarından böbürlenmek ve gösteriş yapmak için çıkanlara ve insanları Allah yolundan menedenlere benzemeyin ve Allah onların tüm yaptıklarını bilgisiyle kavramıştır." (Enfal, 8/47)

Şeytan onlara amellerini güzel göstermişti ve şöyle dedi: "Bugün artık insanlardan size galip gelecek yok, mutlaka ben de size yardımcıyım". Ancak iki toplum (savaş alanında) birbirini görünce, topuğu üzere geri dönerek, "Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediğiniz şeyler görüyorum. Ben Allah'tan korkarım. Allah, cezası çetin olandır" dedi. (Enfal, 8/48)

Devamında gelen 49. ayette ise güçlü ve galip olan Allah'ın, kendisine tevekkül edenlere yardım edeceği müjdesi ile bölüm noktalanmaktadır. *"O zaman münafıklarla gönüllerinde maraz olanlar, "Bunları dinleri aldatmış" demişlerdi. Kim Allah'a dayanırsa, Muhakkak ki Allah azizdir, hakimdir."* (Enfal, 8/49)

[301] Enfal, 8/16.
[302] Enfal, 8/45.

Ayetler, indiği dönemin özelliğini taşımakla birlikte, genel telkinleri, üstün ve ileriye dönük yönlendirmeleri içermektedir. Ayrıca bu ayetler, Allah'ın mümin kullarına, düşmanla karşı karşıya geldiklerinde, karşılaşma kurallarının ve cesaret yolunun öğretilmesi mahiyetindedir. Bunlar, savaşlarda gerekli olan kurallar ve ordu için gerekli sağlam esaslardır. Zira düşmanla karşılaşınca, nefsi savaşa hazırlamak suretiyle sebat etmek ve geri dönüp kaçmayı akıldan bile geçirmemek savaş esaslarının en önemlisidir.

"Ey iman edenler! Bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin!" ifadesi ile savaştan firar edilmemesi kesin bir dille emredilmektedir. Hiç kuşkusuz direnmek zaferin başlangıcıdır. Sebepsiz yere savaştan kaçmak dinimize göre suç ve büyük günahtır. Hz. Peygamber (s.a.v.) helak edici yedi büyük günah arasında savaştan kaçmayı da zikretmiştir.[303] *"Sebat edin!"* Emri ile de müminler sabırlı olmaya ve sebat göstermeye teşvik edilmiş, ilahi rızanın ve zaferin sabır ile olacağı vurgulanmıştır. Burada geçen "fie" kelimesi düşman topluluğu demektir.

Kur'an-ı Kerim, tarih boyunca süregelen imani hayatta yer alan örnekleri aktararak bu hususu şöyle anlatır: Birdenbire iman ettikleri için Firavunun korkunç tehdidine maruz kalan, sihirbazların şu sözleri bunun bir örneğidir: *"Sen ancak Rabbimizin ayetleri bize gelince, inandık diye bizden öç alıyorsun. Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır ve Müslüman olarak canımızı al."*[304] Calut ve ordusu ile karşı karşıya kalan İsrail oğullarından sayıca az bir grup müminin söylemiş oldukları da bu konuya başka bir misal olarak yer alır. Kur'an'da, Talutun ordusu, Calutun ordusu ile karşı karşıya geldiğinde, *"Ey Rabbimiz üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sabit kıl ve kâfirlere karşı bize zafer nasip eyle"* demişlerdi.[305]

"Allah'ı çok anın!" Sözlükte; konuşmak, anlatmak, bir şeyi unutmayıp zihinde tutmak, anmak, yâd etmek gibi anlamlara gelen zikir kelimesi; dini ıstılahta, iman edip Allah'ı daima güzel nitelikleri ile anmaktır.

Bu zikirden murat, Allah'ın yardım ve nusretini isteyip dua etmektir. İnananların gerek kalpleri ve gerek lisanlarıyla Allah'ı zikretmeleridir. Çünkü zafer ancak Allah'ın yardımı ile elde edilir. İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allah, dostlarına, insanın kalbinin ve lisanının Allah'ı zikirden hâli ve berî kalmaması gerektiğine dikkat çekmek için, en zor hallerinde bile kendisini zikretmelerini emretmiştir." Allah yolunda savaşta sebat emrinden hemen sonra, Allah'ın çok zikredilmesinin emredilmesi de bu sebepledir. Şiddet anında Allah'ın anılmasında güçlü bir manevi destek vardır. Bu aynı zamanda asla yenilmeyen bir güçle bağlantı kurmaktır. Allah'ı anmak, dostlarına her zaman yardım eden Allah'a güvenmektir. Zira savaş Allah içindir.

"Kurtuluşa erersiniz" diye tercüme edilen "tüflihun" kelimesinin kökü olan "felah" kelimesi; toprağı tarım için sürmek, aldatmak, arzuladığı şeye kavuşmak anlamına gelir. Bu kökten türeyen "iflah" sözcüğü ise; istediği şeyi ele geçirmek, kurtuluşa ermek, nimet ve daimî olmak, ahirette cennete kavuşmak anlamlarına gelir. Ayetin sonunda yer alan bu ifade de düşmanla karşılaştıklarında, sebat eden, Allah'ı zikreden müminlerin kurtuluşa ereceği müjdesi vardır.

Sonuç olarak birbirini takip eden bu ayetler dizisinde Cenab-ı Hak, Bedir günü Peygamberine ve müminlere lütfettiği nimetlerini zikrettikten sonra, İslâm ordusunun düşmanla karşılaştıkları zaman riayet etmeleri gereken hususları şöyle öğretmektedir: *"Sebat ediniz",*

[303] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih, "*Vesaya", 23; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "İman*"*, 145.
[304] Araf, 7/126.
[305] Bakara, 2/250.

"Allah'ı çokça anınız", "Allah'a ve Peygamberine itaat ediniz", "Birbirinizle çekişmeyiniz, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider."

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوا فِى الْاَرْضِ اَوْ كَانُوا غُزًّى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللهُ ذٰلِكَ حَسْرَةً فى قُلُوبِهِمْ وَاللهُ يُحْيى وَيُميتُ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصيرٌ

"Ey inananlar! Sizler kardeşleri sefere çıkan veya savaşanlar için, "Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen kafirler gibi olmayın. Allah, bunu onların yüreklerinde bir pişmanlık kılmak için yaptı. Dirilten de öldüren de Allah'tır. Allah, yaptığınız her şeyi görür."[306]

Bu ayet, konu ve hedef bakımından önceki ayetlerin bir devamı olmakla birlikte akabinde gelen ayetlerle de bağlantılıdır. İncelemekte olduğumuz 156. ayetten 158. ayete kadar olan bölümde Allah Teâlâ, Müslümanları uyarıp inkarcılar ve inanmış gibi görünüp gerçekte inanmayanlar gibi dalalet yollarına düşmemelerini emretmektedir.

Ayetler, daha önceki ayetlerde olduğu gibi her zaman için müminlere sabrı, direnişi, cesareti, Allah'ın hükmüne teslimiyeti ve rıza göstermeyi Allah'ın vereceği nimetleri dünya nimetlerine tercih etmeyi telkin etmektedir. Müfessirlerin bir kısmı, ayette geçen "kâfirlerden" maksadın münafıklar olduğunu, bir kısmı da münafıkların elebaşı Abdullah b. Übey olduğunu ileri sürmüşlerdir. Devamında gelecek olan ayette de aynı sözün bir benzerinin, açıkça münafıklara nispet edilmesi, kâfirlerden maksadın münafıklar olduğunu ortaya koymaktadır.

"Ayette:

1- Müminler; Allah'ın takdirini hesaba katmayan ve Allah adına yeryüzünde dolaşan, cihada çıkan veya ticarete gidenler için, *"Eğer çıkmış olmasalardı ölmez ya da öldürülmezlerdi"* diyen kâfirler gibi olmamaları konusunda uyarılmışlardır.

2- Bu sözlerin arkasında hasretten başka bir şey olmadığı ifade edilmiştir. Bu sözlerin ne hak ne de hakikatten bir nasibi yoktur. Yaşatan da öldüren de Allah (c.c)'tır ve her can belli bir ecele sahiptir. Ecel ertelenmez ve öne alınmaz.

3- Müminlerin bunları bilmelerinin yanı sıra, Allah yolunda ölmenin ya da öldürülmenin dert ve endişeyi gerektirecek bir musibet olmadığını da bilmeleri gerektiği tembih edilmiştir. Allah yolunda ölmek veya öldürülmek, Allah'ın rahmet ve mağfiretini, dahası dünya metaını toplayanların yaptıkları işten daha hayırlısını mümine bahşeder. Ne şekilde olursa olsun ister normal bir şekilde ölerek ister öldürülerek, sonuçta dönüş, kaçınılmaz olarak Allah'adır."[307]

Ayetin bağlamı bu sözlerin Uhud savaşından önce münafıklardan sadır olduğunu göstermektedir. Nitekim yakınlarından biri, bir savaşta, herhangi bir seferde öldüğünde veya öldürüldüğünde onlar değişik yollarla bu sözleri sarf ediyorlardı. Medine'de çeşitli bahanelerle savaşa katılmayan münafıklar, Uhud savaşına katılan mümin, akraba, eş ve dostlarının savaşta öldüklerini duyunca: *"Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi"* demişlerdi. Böylece insanların üzüntülerini kullanarak fesat çıkarmak istiyorlardı. Münafıkların kader inancı bulunmadığı için ölmeyi veya öldürülmeyi zahiri sebeplere bağlayarak, yolculuğa çıkmayı veya savaşa katılmayı ölüm sebebi sayıyorlardı. Bu sebeple de *"savaşa gitmeselerdi ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi"* diyorlardı. Kendileri savaşa katılmadıkları gibi yakınlarının da savaşa katılmamaları için büyük çaba sarf ediyorlardı. Çünkü onlar Allah'ın takdirini inkâr edip, Allah'ın ölüm ve hayat konusundaki kanununa inanmıyorlardı.

---

[306] Âl-i İmran, 3/156.

[307] Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, V, 486.

Bu husus ayette, *"Allah, yaşatır ve öldürür"* cümlesi ile ifade edilmiştir. Zira her canlı ölecektir. Ecel gelmedikçe de hiçbir canlı ölmeyecektir. Bu ilahi bir kanundur. Savaşta ölen, eceli sona erdiği için ölür. Eceli gelmemiş insanda Cenab-ı hak tarafından savaşın ortasından kurtarılıp yaşatılır. Allah Teâlâ her insan için dünyada bir yaşama süresi belirlemiştir.[308] Kendileri için takdir edilen süre dolunca istisnasız her insan ölür. Bu gerçek, *"Her nefis ölümü tadacaktır"*[309] ilahi kuralının bir sonucudur. Ölümü ilahi bir takdir olarak kabul etmemek keder ve üzüntü sebebidir. Bu husus ayette, *"Allah, bunu onların kalplerine bir hasret olarak koydu"* cümlesiyle ifade edilmiştir. Ayette geçen *"hasret"* kelimesi, gam, keder, üzüntü anlamlarına gelir. غُزًّى *"ğuzzen"* kelimesi ise *"ğazi"* kelimesinin çoğulu olup "savaşanlar" demektir.

Bu gerçekleri anlatan ayetler, ölen veya öldürülen herkesin daha sonra Allah'ın huzuruna çıkarılacağını, dünyada yaptığı ameline göre ceza veya mükâfat göreceğini hatırlatmaktadır. Bu husus ayetin sonunda yer alan *"Allah, yaptıklarınızı görmektedir"* cümlesi ile ifade edilmiştir. Ayetin bu son cümlesi müminler için bir uyarıdır. Ayette geçen "amel" kelimesi insanın irade ile bilerek yaptıkları şeylerdir. *"Basir"* ise Allah'ın en güzel isimlerinden olup "gören" demektir. Buna göre her insan ilahi murakabe altındadır.

3.e- Savaşta Allah'ın Müslümanlara Yardımı

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ اَنْ يَبْسُطُوااِلَيْكُمْ اَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ اَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللهَ وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) kalkışmıştı da Allah onların ellerini sizden çekmişti. Allah'a karşı gelmekten sakının. Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."[310]

Bu ayet ile geçen üç ayet arasında bir uyum söz konusudur. Şöyle ki: Allah'ın destek ve yardımını ifade eden bir ayet olarak bu ayetin, önceki ayetlerle birlikte indiği anlaşılmaktadır. Ve onun kapsadığı işaret de Müslümanların Allah'tan korkmalarının ve onun sınırlarına saygılı olmalarının emredildiği bir yerde, bir hatırlatma olarak gelmesidir.

"Ayet açıkça müminlere hitap etmektedir. Allah'ın onlar üzerindeki nimetini ve onlar tecavüze uğramak üzere iken onlara olan yardımını ve düşmanlarını onlardan savmasını hatırlatmaktadır. Ayet Allah'tan korkup, sakınma emri ve O'na tevekküle çağrı ile son bulmuştur. Allah'a tevekkül etmelerinin ve ona güvenmelerinin müminler üzerine bir görev olduğuna, Allah'ın onlara yeterli olduğuna ve onları tehlikelerden kurtaran olduğuna dair bir uyarı ile sona ermektedir. Müslümanların maruz kaldığı güç durumlarda ve tehlikeler karşısında onlara destek, moral ve kuvvet aşılamasından dolayı bu ayetin muhtevası ve yaptığı uyarının benzeri pek çok Mekki ve Medeni ayet de tekrarlanmıştır. Tabi olarak ayetin talimatı Müslümanlar için her zaman ve mekânda geçerli ve süreklidir."[311]

Ayetin iniş sebebi hakkında çeşitli olaylar nakledilir: Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, Amir Oğullarına gönderdiği küçük bir müfreze, Biri Maune'de, iki kişi bir rivayete göre üç kişi hariç şehit edildiler. Kurtulanlardan ikisi olayı Allah'ın elçisine haber vermeye gelirken yolda Amir Oğullarından zannettikleri iki kişiyi öldürdüler. Daha sonra bunların Selim Oğullarından

[308] Enam, 6/2.
[309] Enbiya, 21/35; Ali İmran, 3/185; Ankebut, 29/57.
[310] Maide, 5/11.
[311] Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VII, 53-54.

olduğu ve Peygamberimizden eman aldıkları anlaşılır. Selim Oğulları Medine'ye gelip ölenlerin diyetini istediler. Hz. Peygamber de Müslümanlarla Nadir Oğulları arasında bulunan yardımlaşma anlaşmasına dayanarak, Ebu Bekir, Ömer bin Hattab, Osman bin Afvan ve Ali Bin Ebi Talip ile birlikte Yahudi kabilesi Nadir Oğullarından, öldürülenlerin diyetini ödemede yardımlarını istemeye gitti. Hz. Peygamberin, kendi mahallelerinde, bir evin önünde oturmasını fırsat bilen Yahudiler, bacadan onun üstüne değirmen taşı düşürmek, ya da bir rivayete göre ona zehirli yemek yedirmek suretiyle suikast düzenleyip öldürmek istediler. Vahiy meleği Cebrail'in durumu haber vermesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), bir bahane ile oradan ayrıldı. Yahudiler, planlarını uygulayamadılar. Bu olay üzerine ayeti kerimenin indiği rivayet edilir.[312]

Başka bir rivayete göre; Hz. Peygamber Batn-ı Nahle denilen yerde bir grup sahabe ile birlikte cemaatle öğle namazı kılar. Salebe ve Muharib oğulları bunu görünce Müslümanlara namazda iken baskın yapmadıklarına pişman olurlar ve ikindi namazında bu düşüncelerini gerçekleştirmeye karar verirler. Allah (c.c.) müşriklerin bu niyetlerini Hz. Peygambere haber verir ve "korku namazı" ayeti iner. Böylece Allah Müslümanları müşriklerin baskınından korumuş olur. Allah Teâlâ, ayet ile bunun bir nimet olduğunu, nimetin yalnız hayra ulaşmaktan ibaret olmadığını, şerden ve kötülükten korunmanın da bir nimet olduğunu hatırlatmaktadır.[313]

Taberi de (v.310/923) pek çok yolla ve farklı ifadelerle yaptığı rivayetlerde ayetin, Hz. Peygambere bir suikast tuzağı Kur'an Beni Nadir Yahudileri hakkında indiğini aktarmaktadır. Ve yine Taberi, (v.310/923) bir bedevinin Peygamber (s.a.v.)'i bir ağacın altında bir dalgınlık anında görüp ona bir ihanet yapma niyetiyle yaklaşması ve bu olay anında Cibril'in ona haber vermesi ve Hz. Peygamberin onu korkutması olayı üzerine bu ayetin indiğini rivayet etmektedir. Diğer müfessirler de benzer rivayetleri aktarmaktadırlar. Bu rivayetlerin hepsi, hicri üçüncü yılın olaylarıdır. Biri Maune olayında İslam'ı yaymak için gönderilen yetmiş kişinin ikisi hariç hepsi şehit edilmişti. Oysa bu ayetin ifadesinden Müslümanlara saldırmak isteyenler fırsat bulamamış, Allah Teâlâ'nın yardımıyla engellenmişlerdi. Ayetin siyak ve sibakından, Hudeybiye ile Hayber olayları arasında nazil olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hudeybiye'de bir Kureyş müfrezesinin, Müslümanlara ansızın baskın yapmak istediği rivayet edilir. Başka bir rivayete göre de Hz. Peygamber Hudeybiye'ye girerken Gatafan ve Esed kabileleri, Medine'ye saldırma planı yapmışlardı. Genel görüşe göre Yüce Allah bu ayette, Hudeybiye'de Müslümanlara baskın yapmak isteyen Kureyşlileri, ya da Müslümanların bulunmadığı bir zamanda Medine'ye baskın yapmak isteyen Gatafan ve Esed kabilelerini kastetmiştir.

Yüce Allah, *"Hani bir topluluk size ellerini uzatmaya yeltenmişti, fakat Allah onların ellerini sizden çekti, Onların size saldırmasına fırsat vermedi"* buyurarak, tehlikeli durumlarda Müslümanlara nasıl yardım ettiğini hatırlatmak ve O'nun emirlerini yerine getirdiklerinde müminleri nasıl koruyacağını anlatmak istemiştir.

Sözlükte, hoş, geniş ve yumuşak olmak; iyi ve müreffeh olmak anlamlarındaki "n-a-m" kökünden türeyen "nimet" ihsan, lütuf ve insana yararı dokunan şey demektir. Allah'ın nimeti ise O'nun lütfu, ihsanı ve ikramı anlamındadır. Nimet, maddi ve manevi olabileceği gibi bir kötülük, bir zarar ve bir musibetten koruma veya bunları yok etme şeklinde de olabilir. *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayın"* ile maksat; her iki durumda da Allah'ın nimetlerini unutmamaktır.

[312] Râzî, *Mefatihu'l-ğayb*, XI, 181.
[313] Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, II, 248.

وَاتَّقُوا اللهَ *"Allah'a karşı gelmekten sakının"* emri zorunluluk ifade eder. Her müminin Allah'a güvenmesi gerekir. "İttika" Allah'ın emir ve yasaklarına, helal ve haramlarına riayet ederek O'na karşı gelmekten sakınmaktır.

Ayet, Allah'a tevekkül etmelerinin ve ona güvenmelerinin müminler üzerine bir görev olduğuna, Allah'ın onlara yeterli olduğuna ve onları tehlikelerden kurtaran olduğuna dair bir uyarı ile sona ermektedir. *"Müminler yalnız Allah'a tevekkül etsinler."*

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ ريحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصيرًا

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani ordular üzerinize gelmişti de biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."[314]

Bu ayetle birlikte devamında gelen 25. ayete kadar olan bölüm, Hicretin beşinci yılında meydana gelen ve Müslümanları hayli sıkıntıya sokan Hendek savaşındaki bazı olaylara işaret etmektedir. Savaşın sebebi, Beni Nadr Yahudilerinden ileri gelenlerin, müşrikleri kışkırtmalarıdır. *"Ey iman edenler! Allah'ın size verdiği nimetini hatırlayın…"* ayeti ve devamındaki ayetler, ifadeleri itibariyle gayet açık olup, İslam düşmanlarının Medine üzerine kuvvet toplamasıyla ilgili sahneleri gözler önüne sermektedir. Müfessirlerin rivayetleri ve siret kitaplarının ortak ifadelerine göre bu olaya; Kureyşliler, diğer müşrik kabilelerle birleşip Medine üzerine geldikleri için Kur'an-ı Kerim'de "Ahzap günü"; Selman-ı Farisi'nin önerisi ile düşman birliklerinin Medine'ye saldırısını önlemek üzere Medine'nin Mekke'ye bakan kısmına hendek kazıldığı için de "Hendek Savaşı" denilmiştir. Şevval ayının 7' sin de başlayıp Zilkadenin 1'nde sona eren savaş 23 gün sürmüştür.

"Ayetlerde bu savaşın Müslüman saflarında meydana getirdiği etkilere değinilmiş, münafıklar şiddetle yerilmiş, Nebi'nin ve müminlerden samimi olanların savaş karşısındaki tutumları güçlü bir ifadeyle dile getirilmiştir. Öyle ki, ayetlerde o anlara ilişkin çizilen tablolar, rivayetlerde anlatılanları fevkalade geçmektedir."[315] Ayetlerin üslubu da gösteriyor ki bu olay, sıradan tarihi bir olay olarak anlatılmamış, aksine ilahi hikmet; uyarı, nasihat ve tehdit yoluyla çeşitli durumlara ve bu durumların etkilerine işaret edilmiştir.

"Tefsir ve siret kitaplarında yer alan rivayetlere göre olayın özeti şudur: Nebi (s.a.v.), Beni Nadir Yahudilerini Medine'den sürdüğünde, liderleri Hayber'e gidip oradaki Yahudileri örgütlediler. Daha sonra Mekke'ye bir heyet göndererek Mekke'nin yöneticilerini Medine üzerine kuvvet toplamaya, böylece Nebi'nin onlar için oluşturduğu tehlike büyümeden İslam'ın, Müslümanların ve Hz. Peygamberin önünü kesmeye teşvik ettiler. Mekkeliler bunu kabul edip Yahudilerle anlaştılar. Daha sonra bu heyet Gatafan, Kays ve Gilan kabilelerine de giderek onları Müslümanlara karşı tahrik ettiler ve onlarla antlaşma yaptılar. Bu hizipler veya müttefikler hazırlıklarını tamamlayınca Medine üzerine yürüdüler ve Medine civarında konuşlandılar. Sayıları yaklaşık on bin veya daha fazlaydı. Bu ordular Ebu Süfyan komutasındaydılar. Nadir oğullarının çabasıyla Kureyza Yahudileri Nebi (s.a.v.) ve Ensar ile aralarındaki antlaşmayı bozmuş ve düşmanlıklarını ilan etmişlerdi. Bu durumdan cüret alan münafıklar da Müslümanların gayretlerini baltalamaya, aralarına korku yaymaya, Allah'a ve Resul'üne karşı tutumlarını değiştirmeye başladılar. Bütün bunlar karşısında kendilerini iki ateş

[314] Ahzab, 33/9.
[315] Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VI, 14-17.

arasında gören Müslümanlar endişelenmeye başladılar. Hz. peygamber ve Müslümanlar Medine'nin Mekke'ye bakan kısmına etraflıca hendek kazmaya başladılar. Hendeklerin etrafına savunma amacıyla askerler mevzilendirildi. Kadın ve çocuklar ise tepelere ve dağlara çıkarıldı. Bizzat Allah Resulünün de katıldığı hendek kazımı bitirildi ve hendeklerin arkası askerlerle tahkim edildi. Müslümanların sayısı üç bin idi. Hendekler, Nebi ile düşman orduları arasında genel bir savaşın vukuuna engel oldu. Ancak, ferdi çatışmalar ve karşılıklı ok atışları oldu. Her iki taraftan da pek az sayıda kayıplar oldu. Medine, yaklaşık yirmi gün düşman ordularının muhasarasına tanık oldu. Bu esnada Gatafan kabilesinden Müslüman olan ve imanını kavminden gizleyen Naim isimli bir şahıs Hz. Peygambere geldi ve İslam'ın lehine ne yapması gerektiğini sordu. Nebi ise, düşman saflarında şüphe ve ayrılık oluşturmasını istedi. Bu şahıs Yahudilerle diğer düşman orduları arasında bir güvensizlik oluşturdu. Hiziplerden her biri diğer tarafa şüpheyle bakınca düşman saflarında şiddetli bir fırtına esmeye, saflar çözülmeye başladı. Allah (c.c) onların kalplerine bu şekilde korku saldı. Ebu Süfyan fazla geçmeden döndü ve diğerleri de onu takip ettiler. Böylece Allah onları, hiçbir olumlu sonuç elde edemeden kinleriyle birlikte geri çevirdi."[316]

"*Allah'ın size olan nimetini hatırlayın!"* cümlesinde nimeti anmak; nimeti vereni bilmek, nimet verene teşekkür etmektir. Maddi manevi bütün imkânlar Allah'ın nimetidir. Ayette hatırlanması istenen nimet ise Allah'ın Hendek savaşında Müslümanlara yardım etmesidir.

"Hani (düşman) ordular üzerinize gelmişti." Kureyşliler ve güney müttefikleri Medine'nin batı tarafından, kuzey müttefikleri olan Gatafan Kabilesi, Fezâreliler, Esed ve Necid'de oturan kabilelerle birleşerek şehrin doğu taraflarından gelip Medine'ye dayandılar. Bu husus aynı surenin 10. ayetinde şöyle bildirilmektedir.

إِذْ جَاؤُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا

"Hani onlar size hem üst tarafınızdan hem alt tarafınızdan gelmişlerdi. Hani gözler kaymış ve yürekler ağızlara gelmişti. Siz de Allah'a karşı çeşitli zanlarda bulunuyordunuz."

Müslümanların düşman ordularını gördüklerindeki tavırları ise 11. ayette anlatılmaktadır.

هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا

"İşte orada müminler denendiler ve şiddetli bir şekilde sarsıldılar."

"Biz onların üzerine bir rüzgâr ve göremediğiniz ordular göndermiştik." Savaşın en sıkıntılı anında Allah'ın yardımı geldi. Allah Teâlâ düşman karargâhını alt üst eden bir rüzgâr ve Kur'âni ifadeye göre; görünmeyen ordular göndererek Müslümanlara yardım etti.

"Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir" ifadesi insanlara murakabe, denetim ve gözetim altında olduklarını ve ona göre hareket etmeleri gerektiğini bildirmeye yöneliktir. Bakmak, görmek, bilmek, görüş sahibi olmak, anlamlarındaki "b-s-r" kökünden türeyen "basir" kelimesi sıfat-ı müşebbehe olup, gören, bilen, anlayan demektir. Allah'ın sıfatı olarak "basir", aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören anlamına gelir. Kur'an'da birçok ayeti kerime de Allah'ın basir olduğu bildirilmektedir.

[316] İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye,* III, 229-250.

Sonuç olarak; Allah (c.c.) bu ayet ile müminlere hitap ederek, savaş esnasında şiddetli bir rüzgâr ve görünmeyen ordular ile yardım ettiğini, bunun bir nimet olduğunu, bu nimetleri unutmamaları gerektiğini, insanların bütün yaptıklarını kendisinin gördüğünü bildirmektedir.

3.f- Müşriklerin Temiz Olmadığı

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَا وَاِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِه اِنْ شَاءَ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir necistir. Onun için bu yıllarından sonra onlar mescidi harama yaklaşmasınlar. Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse, sizi yakında kendi fazlından zenginleştirir. Çünkü Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."[317]

"Bu ayeti kerime hicretin dokuzuncu senesinde nazil olmuştur. Allah'ın Resulü (s.a.v.) hac emirinin Hz. Ebu Bekir olduğu o seneki hacca, Hz. Ebu Bekir ile birlikte Hz. Ali'yi de göndererek müşrikler içinde, *"Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac etmeyecek, Beytullahı hiç kimse çıplak tavaf etmeyecek"* diye ilan etmesini emretmişti."[318] Ayetin bu bildirimi, İslam dininin duyurulması ve yayılması bakımından bir milat olmuştur.

Ayeti kerime, kendinden önceki ayetlerle birlikte, hicri dokuzuncu yılın haccında Hz. Ali tarafından duyurulduğuna göre, Mekke, Huneyn ve Taif'in fethinden sonra, ancak hicri dokuzuncu yılın hac günlerinden önce nazil olmuştur.

"Hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebu Bekir hac emiri olarak gönderildi. Onun Mekke'ye hareketinden sonra Tevbe suresinin ilk ayetleri inmeye başladı. Hz. Peygamber bu ayetleri hacdaki insanlara tebliğ etmek üzere Hz. Ali'yi görevlendirdi. Hz. Ali, kurban bayramının birinci günü Akabe Cemresinin yanında insanlara hitap etmiş, şu dört hususu özellikle tebliğ etmekle görevli olduğunu söylemiştir:

1- Bu yıldan sonra Kâbe'ye müşrik yaklaşmayacak,
2- Kimse Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecek,
3- Mümin olmayan cennete giremeyecek,
4- Verilen söz mutlaka tutulacaktır."[319]

Bu dönemlerde Mekke ve civar kabilelerin yanı sıra, Hicaz bölgesinin en büyük kabileleri olan Sakif ve Hevazin kabileleri de Müslüman olmuş, artık tüm bölge İslam hâkimiyetine girmişti. Dolayısıyla Allah Teâlâ Müslümanların kıblegahı olan o mübarek mekânda şirk ve cahiliyeden kaynaklanan bütün izleri, kökünden söküp atmak için bundan böyle onların Mescidi Harama yaklaşmalarını yasaklamıştır.

Bu durumda ayeti kerimenin, tek başına ve parça parça değil, önceki ayetlerin bir parçası ve o ayetlerin bir sonucu olarak nazil olduğunu söylemek mümkündür. Müfessirlerin genel görüşü de bu doğrultudadır. Önceki ayetler; ahitlerini bozan müşriklerle savaşmayı, müşriklerin hiçbirinin Mescidi Haram onarmaya layık olmadıklarını, müşriklerin akraba dahi olsalar dost edinilmemesini emretmekte, müminleri yalnızca Allah'ın koruyacağını ve onlara yalnızca

[317] Tevbe, 9/28.
[318] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 1V, 731.
[319] Zemahşeri, *el-Keşşâf,* II, 138; Râzî, *Mefatih'ul Gayb*, XV, 218.

Allah'ın yardımcı olacağını hatırlatmaktadır. Yüce Allah bu ayet ile de ilahi hikmetin bir sonucu olarak bundan sonra müşriklerin Mescidi Harama yaklaşmalarını yasaklamıştır.

Ayetin sebebi nüzulü hakkında Taberi (v.310/923)'den nakledilen birkaç rivayet yer almaktadır. Bunlardan ilkine göre: *"Hz. Peygamber artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac edemeyecektir",* hükmünü ilan edince, Müslümanlar: "Biz onların hac mevsiminde yapmış oldukları alışverişten faydalanıyorduk" dediler ve bu sebeple ayeti kerime indirildi demiştir. Zikrettiği başka rivayete göre: ayetin ilk yarısı nazil olunca Müslümanlar zor duruma düştüler ve "kim bizim yiyeceğimizi getirecek, kim bize malları ile gelecek?" dediler ve bunun üzerine ayetin ikinci kısmı nazil oldu. Surenin ilk ayetleri ile ilgili olarak zikredilen bir rivayette ise: "bu ayet kendisinden önceki ayetlerle birlikte surenin başlarında nazil oldu ve hüküm olarak Haccı Ekber gününde ilan edilenler arasında yer aldı. O da "bu yıldan sonra hiçbir müşrikin hac edemeyeceği hükmüydü" demiştir.

Said İbn Cubeyr'den (v. 95/713) gelen bir rivayette o şöyle demiştir: *"Ey iman edenler, doğrusu müşrikler pistirler. Onun için bu yıldan sonra Mescidi Harama yaklaşmasınlar"* ayeti indiğinde bu, Hz. Peygamberin ashabından bazılarına ağır geldi ve: "Yiyeceklerimizi bize kim getirecek, malları bize kim getirecek?" dediler. Bunun üzerine *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lütfu ile zenginleştirir"* ayeti kerimesi nazil oldu."[320]

Mekke hem ibadet hem de ticaret merkezi idi. Tarıma elverişli olmadığı için Mekke halkının geçim kaynağı ticaret idi. Hac ve umre için gelenlerin yaptıkları alışverişler bölgedeki ticari ekonomiye canlılık veriyordu. Müşriklerin harem bölgesine girmeleri yasaklanınca tabii olarak ticari hayatta bir azalma olacaktı. Şüphesiz Allah, bu bölgede yaşayan insanların geçimlerini dışarıdan gelen yiyecek ve ticaretle sağladıklarını, dolayısıyla geçim sıkıntısı çekenlerin korkuya kapılacaklarını biliyordu. İşte Allah c.c. bu endişeyi bertaraf etmek için: *"Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse, sizi yakında kendi fazlından zenginleştirecektir"* buyurmuş, bu konuda müminlere güvence vermiştir. Nitekim o seneden itibaren Mekke'de hayır ve bereket artmaya başlamıştır. Cidde, San'a ve Huneyn halkının Müslüman olmasıyla Mekke'ye yiyecek sevkiyatı artmış, böylece Allah'ın vaadi gerçekleşmiştir.

"*Müşrikler ancak bir necistir."* Müşriklerin bizzat bedeni mi necistir, yoksa taşıdığı batıl inancın, ruhunda bıraktığı manevi bir pislik midir? Bazı müfessirlere göre müşriklerin bedeni pistir. Onlara dokunan veya onlarla tokalaşanların ellerini yıkaması veya abdest alması gerekir demişlerdir. Zemahşeri (1075/1144) ve Razi (v.925) bu görüştedirler.

Bazılarına göre de müşrikin necaseti maddi değil, manevidir. Birçok fıkıh mezhebi bu ikinci görüşü benimsemiştir. Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) müşrikin kabından su içmiştir.[321] Çünkü bu vasıf müşriklerin itikadından gelen manevi pislikten ve sahip olduğu batıl inançlardan ötürü verilmiştir. Zira onların çok yanlış ve tuhaf adetleri vardı. Mesela; çıplak olarak Kâbe'yi tavaf etmek, ölü eti yemek, cenabetten dolayı temizlenmemek bunlardandır. Bunların hepsi Mescidi Haramın temizliği ve kutsiyetiyle bağdaşmayan manevi pisliklerdir.

"Mescidi Haram, Mekke'de, ortasında Kâbe'nin bulunduğu ve yeryüzünde ilk yapılan mescittir."[322] Müfessirlerin çoğuna göre ayette geçen Mescidi Haram'dan kastedilen Harem

[320] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, X, 75.
[321] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, II, 347; Ahmet İbn Hanbel, *Müsned*, 1/3, 2/299; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 81.
[322] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "mesacid", 1.

mıntıkasıdır, bu yüzden haram kılınan bölge de aynı adla anılan Harem bölgesidir. Ayeti kerimenin devamında gelen ibare de bu görüşü destekler mahiyettedir.[323] Âlimlerin bazıları ise yasaklanmış bölge sadece Mescidi Haram'dır, dolayısıyla müşrikler bu bölgenin dışında kalan yerlere girebilirler, demişlerdir.[324] Yahudiler ve Hristiyanların bu yasak kapsamında olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Anacak bugüne kadar gelen uygulama, Müslümanların dışında hiç kimsenin bölge sınırları içine girdirilmemesi şeklindedir.

Müşriklere getirilen yasaklama İslam âlimleri tarafından farklı farklı değerlendirilmiştir. İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye göre müşriklere getirilen bu yasak, "hac," "umre" ve bu kutsal mekanlarda cahiliyeden kalma ayinlerini yapmamaları ile sınırlıdır. İmam Şafi'ye göre ise, her ne olursa olsun onların Mescidi Haram bölgesine girmeleri yasaktır. İmam Malik'e göre; bunlara getirilen yasak, sadece Mescidi Haramla sınırlı olmayıp hiçbir camiye girmeleri yönündedir. Fakat İmam Malik'in bu görüşünün çokta uygun olmadığı ortadadır. Zira Hz. Peygamber, (s.a.v.) Medine'de Mescidi Nebeviye müşriklerin girmelerine müsaade etmiştir.

Ayeti kerime Allah'ın iki güzel ismi ile sona ermektedir; *"Şüphesiz Allah, bilendir, hikmet sahibidir."*[325] "Alîm", bilen anlamındaki "âlim" kelimesinin mübalağalı şekli olup, çok bilen, her şeyi bilen demektir. Şüphesiz ki Allah, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyeni, küçük büyük her şeyi hakkıyla bilendir. "Hakîm", hikmet sahibi, her işi yerli yerinde olan demektir.

4. AHLAKİ ALANLA İLGİLİ HİTAPLAR

Çoğulu "ahlak" olan "hulk" kelimesi, karakter, huy, din, seciye, tabiat, hal ve hareket manalarında kullanılır. Halik, halk, mahlûk ve ahlak kelimeleri aynı kökten türemiştir. "Halk" sözcüğü insandaki fiziksel yapı, "hulk" ise ruhsal yapı için kullanılmaktadır."[326]

Ahlak, "İnsanın bir amaca yönelik olarak kendi arzusu ile iyi davranışlarda bulunup kötülüklerden uzak olmasıdır" diye tarif edilmektedir."[327] "Başka bir tanıma göre ise ahlak, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür."[328]

İmam Gazzâlî' (v. 505/1111) tarafından yapılan ve en çok beğenilen ahlak tarifi şöyledir: Ahlak insan nefsinde yerleşen öyle bir melekedir ki fiiller, hiçbir fikri zorlama olmaksızın, düşünüp taşınmadan bu meleke sayesinde kolaylıkla ve rahatlıkla ortaya çıkar. "Ahlak duygusu; adaletli, bağışlayıcı, kötülükten uzak, iyiliği seven, göz ucuyla yapılan bakışları ve gönüllerin gizlediklerini dahi bilen bir ilaha inanmanın doğal hali ve sonucudur."[329] Ahlak; İnsanda bulunan güzel ve kötü huylar ile erdem ve rezaletleri ifade eder. Bu nedenle ahlakı ahlak güzel ahlak ve kötü ahlak olarak iki bölüme ayırmak mümkündür:

1- Güzel ahlak; Kur'an-ı Kerime, Resulullahın Sünnetine ve aklıselime muvafık söz, fiil ve davranışlardır. Abdullah ibn Mübarek'in (v. 181/797) yaptığı güzel ahlak tanımı şöyledir:

[323] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* XVI, 26.
[324] Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr,* II, 3998.
[325] Tevbe, 9/28.
[326] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XV, 86.
[327] Komisyon, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil yayınları, İstanbul 2000, "Ahlâk" mad, VIII, 111.
[328] Komisyon, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, "Ahlak" mad. II, 1.
[329] Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an,* (çev. Mehmet Yolcu ve bşk.), Dünya Yay. İstanbul 1991, X, 553.

هو بسط الوجه و بذل المعروف و كف الاذى

"Güler yüzlü olmak, insanlara çok iyilikte bulunmak, onlara eza ve sıkıntı veren şeyleri yok etmektir."[330]

2- Kötü ahlaka gelince; Kur'an-ı Kerime, Resulullahın Sünnetine ve aklıselime aykırı söz, fiil ve davranışlardır.

İslam ahlakının temeli, Kur'an-ı Kerim ve Sünneti seniyyedir. Kur'an-ı Kerim i bizlere bildiren sonra da söz ve uygulamalarıyla izah eden Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisidir. Ebu'l-Fadl Cemâluddîn (v. 873/1469); Hz. Peygamber bütün alanlardaki örnekliğinin yanı sıra Kur'an-ı Kerim konusunda da eşsiz bir modeldir. Hz. Peygamberin güzel ahlakı Kur'an'da da haber verilmektedir:

وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ عَظِيمٍ

"(Ey Peygamberim!) Sen büyük bir ahlak üzeresin"[331]

Kur'an-ı Kerim'de, farzlar ve ahlak ile ilgili yükümlülükler birlikte yer almaktadır. Ahlaki emirler aynı zamanda dini emirlerdir. Nasıl ki namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekât vermek birer vecibe ise, insanlara yardım etmek, muhtaçları koruyup gözetmek, anne babaya hürmet etmek te dini birer vecibedir. Adam öldürmek, içki içmek ve hırsızlık yapmak nasıl haram ise, yalan, iftira, ayıp ve kusur aramada aynı şekilde yasaktır.

İslami bir kavram olan "Ahlak" kelimesi, ilk olarak Hz. Muhammed'e nübüvvet görevi verilmesiyle ve Kur'an-ı Kerimin nazil olmasıyla kullanılmıştır. Cahiliye devrinde Araplar arasında kullanılan bir kelime değildi.

4.1. ALLAH'A ve PEYGAMBERE KARŞI GÖREVLER

Bizleri en güzel şekilde yaratan ve yeryüzündeki her şeyi emrimize veren Cenab-ı Hak'tır. İnsanoğluna verilen bu nitelikler başka hiçbir canlıya verilmemiştir. Verilen bu ihsanlara karşı yapmakla yükümlü olduğumuz vazifeler vardır.

4.1.a- Allah'ı Zikir

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اذْكُرُوا اللهَ ذِكْرًا كَثيرًا

"Ey iman edenler! Allah'ı çokça anın."[332]

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَاَصيلًا

"Ve sabah akşam O'nun şanını yüceltin."[333]

Bu ayeti, devamında gelen 42. ayet ile birlikte ele almak daha doğru olacaktır. Ayetin anlamı gayet açıktır. Yüce Allah inananlardan kendisini çokça zikretmesini istemektedir. Kur'an'da birçok ayette Allah Teâlâ'nın çok zikredilmesi emredilmektedir. *"Zikredin"* emri zorunluluk ifade eder. Allah'ı zikretmek kulun yaratıcısına karşı temel görevlerinden birisidir.

Taberi (v.310/923) bu ayet hakkında şöyle der: Allah Teâlâ kullarına farz kıldığı her ibadete belli bir sınır koymuştur. Kulların özürlerine göre de onları bu ibadetlerden muaf tutmuştur.

---

[330] Tirmizî, *es-Sünen,* "Birr", 62, 4, 363.
[331] Kalem, 68/4.
[332] Ahzâb, 33/41.
[333] Ahzâb, 33/42.

Ancak Allah'ı zikretmeyi bunların dışında tutmuştur. Zira Allah'ı zikretmeye bir sınır koymamış ve Allah'ı zikretme hususunda delilerden başka hiçbir kimsenin özrünü kabul etmemiştir. Kulların, Allah'ı ayakta iken, otururken, yatarken, gece ve gündüz, yolcu iken, mukim iken anmalarını istemiş, zengin olanın, fakir olanın, hasta olanın, sağlıklı olanın da onu gizli veya açıkça zikretmesini emretmiştir. Sabah akşam kendisinin tespih edilmesini istemiş bunu yapan kullarına ise Allah'ın ve meleklerin merhametli davranacaklarını ve Allah'ın onları, sapıklığın karanlıklarından çıkarıp hidayetin aydınlığına sevk edeceğini beyan etmiştir.

"Zikir" kelimesi Kur'an'ın çok anlamlı kelimelerinden biridir. Sözlükte; konuşma, anlatma, bir şeyi unutmadan akılda tutma, ezberleme, unutulan şeyi anımsamak, düşünmek ve sağlam söz anlamlarına gelmektedir. Dini ıstılahta ise; "Allah'ı anmak" demektir.

Zikrin nasıl olacağına ve mahiyetine dair bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre zikir: Allah'a gönülden bağlı olmak, her daim O'nun denetim ve gözetiminde olduğunun bilinci ile yaşamaktır. Yoksa sadece yüce Allah'ın adının sürekli tekrarlanması demek değildir. Başka bir görüşe göre zikir; kalp, beden ve dil ile yapılır. Kalp ile zikir; Cenab-ı Hakk'ın mevcudiyetini, birliğini, yaratan ve Rezzak olduğunu bilmek ve buna iman etmektir. Dille zikretmek; O'nu şanlı isimleri ile yad etmek, O'nu övmek, O'nu tespih etmektir. Beden ile zikir; O'nun emirlerine, yasalarına, haram ve helallerine, tavsiye ve nasihatlerine itaat etmektir.

Bu ayetin devamında gelen *"Ve sabah akşam O'nun şanını yüceltin."* ayetine dayanarak, Dehhak (v.105/767); buradaki "Allah'ı anmak" ifadesinden maksadın, beş vakit namaz olduğunu söylemiştir. Bir kısım müfessirler de bu görüştedir.

Kur'an'da ve hadislerde Allah'ı zikretmek teşvik edilmiş, Allah'ı zikredenler övülmüş, etmeyenler yerilmiştir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ اَمْوَالُكُمْ وَلَا اَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

"Ey iman edenler! Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın. Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."[334]

Kaynaklarda ayetin nüzul sebebi hakkında herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak, daha önceki ayetlerin bir devamı olduğunu söylemek mümkündür. Önceki ayetlerde münafıkların vasıfları ve onların ahiret için yararlı iş yapmadıkları ifade edilirken, bu ayette, gerçek müminlere, ebedi mutluluğa ermeleri için nasıl davranmaları gerektiği anlatılmaktadır.

Ayetteki ifade gayet açıktır. "*Mallarınız ve evlatlarınız sizi, Allah'ı zikretmekten alıkoymasın!"* Bu genel bir ifadedir. Müminler; malları ve çocukları tarafından Allah'ı anmaktan geri kalmamaları için uyarılmaktadır. Burada mal ve çoluk çocuk sahibi olmak yasaklanmamaktadır. Mal ve evlatların Allah'ı anmaya engel olacak derecede sevilmesi, insanın dünya varlığına böylesine tutulması yasaklanmaktadır.[335]

"Her kim bunu yaparsa, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir." İfade çok nettir. Malı ve evladı kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyanların ebedi ziyana uğrayacağı kesin bir dille

[334] Münafikûn, 63/9.
[335] Komisyon, *Kur'an Yolu*, V, 366.

beyan edilmektedir. "Hüsran" kelimesi; alışverişte aldanmak, helak olmak, zayi etmek, tartıyı eksik yapmak ve zarara uğramak anlamlarına gelir. Bu kimselere "hasir" denir."[336]

Sonuç olarak, bu ayet öncesi ve sonrası ile bir bütündür. Burada, kalplere ve beyinlere nüfuz eden güçlü bir ifade kullanılmıştır. Ayetler, her nerede olursa olsun tüm Müslümanların takip edecekleri ideal çizgiyi oluşturan emir ve nehiyleri içine alan genel bir yönlendirmedir.

4.1.b- Allah'a ve Peygambere Saygı

Dinimizi ve onun yüce Kitabını bize tebliğ eden, açıklayan ve öğreten Peygamberimizdir. Kur'an, iyi bir insan olabilmek için onun yolunu izlemek ve onun ahlakını örnek almamız gerektiğini belirtir (Ahzab, 33/21; Kalem, 68/4). Çünkü O'nun ahlakı Kur'an'dır.[337]

Allah, Kur'an'da Allah Resulüne uymayı, ona itaati inananlara görev olarak yüklemiştir: "De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın." (Al-i İmran, 3/31) "Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur." (Nisa, 4/80)

اِنَّ اللهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْليمًا

"Muhakkak ki, Allah Teâlâ ve melekleri peygamber üzerine salâtta bulunurlar. Ey iman edenler! O'nun üzerine salâtta, teslimiyetle selamda bulunun."[338]

Bu ayette Hz. Peygamberin, Allah katındaki yüce şanı, değeri anlatılıyor. Allah'ın ve meleklerin Nebiye salatü selam getirdikleri bildirilip, müminlerinde salatü selam getirmeleri emredilmektedir.

Vahidi'nin (v.468/1076) Ebu Saîd kanalıyla Ka'b ibn Ucre'den rivayetinde o şöyle demiştir: Allah Resulüne: "Ey Allah'ın elçisi, sana nasıl selâm vereceğimizi öğrendik. Peki, sana nasıl salâtta bulunacağız?" diye soruldu. Bunun üzerine; "Şüphesiz Allah ve Melekleri Peygambere salât ederler. Ey iman edenler siz de O'na salât ve selâmda bulunun" ayeti kerimesi nazil oldu.[339]

Bu ayet hem öncesiyle hem de sonrasıyla bağlantılıdır. Öğretici, eğitici ve münkerden alıkoyucu mahiyette gelen önceki ayetleri izlemekte ve sonraki ayetlerde de Allah'ı ve O'nun Peygamberini incitenlerin, dünyada da ahirette de Allah'ın lanetine uğrayacakları ve onur kırıcı bir azaba çaptırılacakları ifade edilmektedir. Bu ayet ise; Hz. Peygamberin, Allah katındaki yüce şanını, şerefini, mertebesini ve değerini ifade etmektedir. Övgü mahiyetinde, Hz. Peygamberin, Allah ve melekleri katındaki yüce konumu ve şanından bahsedilmiş, Allah Teâlâ'nın daimî iltifat ve rahmetiyle ona salat ettiği bildirilmiştir. Müminlere de salât ve selam etmeleri, onu övgü ve hayırla anmaları emredilmiştir.

---

[336] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, I, 368, IV, 238.
[337] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Müsâfirîn", 139.
[338] Ahzab, 33/56.
[339] Vahidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s.255; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, 737.

Türkçede ekseriyetle, salât kelimesinin çoğulu olan salavat kelimesi kullanılmaktadır. Bu kelimenin kök anlamı "ateşe tutmak, kızartmak" demektir. Kul ya Rabbine yönelir, O'na dayanır, kulluğunun bilincinde bir yaşam sürer ya da Rabbinden vaz geçer ve Allah bilincinden yoksun bir hayat yaşar. Bu durumda kendisini ateşin yakıcılığına atmış olur. Kök anlamına dayanarak ıstılahta "salât" kelimesi, Kur'an'da genel olarak dua[340] ve özel olarak namaz[341] ibadeti anlamında kullanılmıştır. Arapça' da "Ona dua etti" manasında, deyim olarak kullanılır.

Salât, dua etmek demektir. Ancak bu mana, Allah hakkında düşünülemez. Çünkü Allah, ona dua etmez. Zira dua, bir başkası için, bir üçüncüsünden bir fayda talep etmek demektir. "Allah'ın, Peygamberine salâtı, ona rahmet ve ihsan etmesi, onu melekler yanında övmesi, ondan razı olması, şan ve şerefini yüceltmesi, değerini artırmasıdır. Meleklerin ve müminlerin salâtı ise; onun şan ve şerefinin yücelmesi, itibar ve değerinin artması için dua etmeleridir."[342]

Hz. Peygambere; "Ya Resulallah, biz sana salat ve selam getirmekle emredildik. Selamı nasıl vereceğimizi biliyoruz, sana salât nasıl olacak?" diye sorulduğunda Allah Resulü; "Allah'ım, İbrahim'e ve İbrahim'in âline salât, ettiğin gibi Muhammed'e ve Muhammed'in âline de merhamet, salât-ü selâm et ve İbrahim'e ve İbrahim'in âlini mübarek kıldığın gibi, Muhammed'i ve Muhammed'in âlini de mübarek kıl. Çünkü sen hamidsin, yani her zaman hamde lâyıksın; mecidsin, yani her zaman övgüye lâyıksın." deyiniz!" buyurdu.[343] Hz. Peygambere salat getirmenin gerekliliği ve fazileti hakkında birçok hadis rivayet edilmiştir. Bu hadislerden Buhari ve Tirmizi'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: "Bu ayet nazil olduğunda, Hz. Peygambere şöyle dediler: Ey Allah'ın Resulü! Sana selam vermenin nasıl olduğunu öğrendik, ancak salat nasıl olacak?" Diye sorulduğunda; Resulullah namazlarda tahiyyatlardan sonra okunan "salavât-ı şerife"leri öğreterek, "Bana böyle salât edersiniz" demiştir.[344] *"Allah'ım! İbrahim ehline rahmet ve ihsanda bulunduğun gibi Muhammed'e ve onun ehline de rahmet ve ihsanını yağdır. Şüphesiz ki sen hamidsin mecidsin. Allah'ım! İbrahim'in ehline bereketini ihsan ettiğin gibi, Muhammed'e ve onun ehline de bereketini ihsan et. Şüphesiz ki sen, hamidsin, mecidsin."*

Başka bir hadiste Abdullah b. Mesut'tan şöyle rivayet edilir: "Abdullah b. Mes'ud (v.774/1373) Peygambere salat getirdiğinizde güzelce salat getiriniz, dediğinde; bize öğret dediler. Bunun üzerine Abdullah, şunları söyleyin dedi: "Allah'ım! Salatını, rahmet ve bereketini nebilerin seyyidi, muttakilerin imamı, peygamberlerin sonuncusu kulun ve resulün olan, dinin öncüsü, iyiliğin rehberi ve rahmet peygamberi olan Muhammed'in üzerine kıl! Allah'ım! Onu makamı mahmuda ulaştır. Allah'ım! İbrahim'e, ehline rahmet ve ihsanda bulunduğun gibi Muhammed'e ve O'nun ehline de rahmet ve ihsanını yağdır. Şüphesiz ki sen, hamidsin, mecidsin."[345] Yine İmam Ahmet'ten gelen bir rivayete göre Allah Resulü buyurmuştur ki: "Rabbimden bir melek bana geldi ve: Senin ümmetinden her kim sana bir salat ederse, Allah da ona on iyilik verir, on kötülüğünü de giderir ve onu on derece yükseltir" dedi.[346]

Sahabeden Abdullah ibn Ebi Talha anlatıyor: "Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gün yanımıza geldi. Sevinci yüzünden okunuyordu. Ya Resulallah! Yüzünde sevinç belirtisi görüyoruz,

---

[340] Enfal, 8/35; Tevbe, 9/91-103.
[341] Bakara, 2/43,83,110; Nisa, 4/77.
[342] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih,* "Tefsir", 33/10.
[343] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih, "*Tefsir", 10, 33; Müslim, *Sahihu'l-Müslim,* "salat", 1, 305; Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb,* XVIII, 291.
[344] Buhari, *el-Câm'us-Sahih*, "Tefsîr", 33,10.
[345] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* XII, 6578-6579.
[346] Ahmed, *el-Müsned*, 4, 29.

dediğimizde şöyle buyurdu: Bir melek bana geldi ve: Ya Muhammed! Rabbinin, ümmetinden sana salat getiren kişiye on defa salat ederim, ümmetinden sana selam gönderene on defa selam ederim, demesi hoşuna gitmez mi? dedi."[347]

"Siz de ona salât ve selâm okuyunuz" emri bağlayıcıdır. Çünkü emir vücûb ifade eder. Emredilenin yapılması gerekir, fakat bunun yeri ne zaman ve ne kadar söylenmesi gerektiğine dair ayette bir izah bulunmadığı için fıkıh alimleri çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ömründe bir kere Hazreti Peygambere salat ve selâm vermenin farz olduğunda ittifak vardır. Âlimlerin bazılarına göre onun adı her anıldığında salatü selamı söylemek lazımdır. Bazı alimler ise adı anıldığı vakit bir kez salavat çekmek kafidir. "Ancak her duanın başında ve sonunda ona salât ve selam getirmelidir."[348] Duaların başında ve sonunda, ismi her anıldığında salât ve selam getirmenin vacip veya müekket sünnet olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذينَ اٰذَوْا مُوسٰى فَبَرَّاَهُ اللّٰهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللّٰهِ وَجيهًا

"Ey iman edenler! Siz Musa'ya eziyet eden kimseler gibi olmayın. Nihayet Allah onu onların dediklerinden temize çıkarmıştı. Musa, Allah katında itibarlı bir kimse idi."[349]

Allah Teâlâ bu ayette müminlere hitap ederek Hz. Musa'ya eziyet eden İsrail oğulları gibi Hz. Peygambere eziyet etmemelerini emretmekte, Hz. Musa'yı temize çıkardığını, onu iftira ve tehlikelerden koruduğunu, çünkü onun kendi katında değeri olduğunu bildirmektedir. Bununla yüce Allah müminleri Hz. Peygamberi incitecek davranışlardan sakındırmayı murat etmiştir.

Kur'an-ı Kerim Hz. Musa'ya yapılan eziyetlerin mahiyetinden bahsetmemektedir. Ancak müfessirler gerek bu eziyetler gerekse ayetin konusu ve iniş sebepleri hakkında değişik hadis ve rivayetler aktarmışlardır. Buhari, Müslim ve Tirmizi'nin Ebu Hureyre'den naklettikleri bir hadisi şerifte Allah Resulü şöyle buyurmuşlardır: "Doğrusu Musa (s.a.v) edepli, terbiyeli, vücudunu örten, hayâ duyduğu için de teninden bir yer açık bırakmayan bir kimse idi. O yüzden İsrail oğullarından bir kısmı: "Musa (as.)'ın kendini bu kadar örtmesi, sırf tenindeki alacalıktan ya da bir dertten dolayıdır." diyerek ona bulaşıcı hastalık isnat edip, eziyet ediyorlardı."[350] Ali b. Ebi Talip'e isnat edilen bir başka hadise göre, İsrail oğullarının Musa (a.s)'ya eziyetleri; onu, Hz. Harun'u öldürmekle itham etmeleridir. Hz. Musa kardeşi Harun (a.s) ile birlikte Tur'a gider. Hz. Harun burada vefat eder. İsrail oğullarından bazıları Hz. Harun'u, Hz. Musa'nın öldürdüğünü iddia ederler. Bunun üzerine Allah'ın emri ile melekler onu alırlar ve İsrail oğullarının olduğu yere götürürler. Allah Teâlâ Hz. Harun'u diriltir ve Harun (as.) öldürülmediğini söyler, sonra tekrar ölür. Böylece Musa'nın onu öldürmediğine ikna olurlar.[351] Kaynaklarda Karun'un bir kadınla birlikte Hz. Musa'ya çirkin bir tuzak kurmak istediğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Kadının bu tuzağı itiraf etmesiyle gerçek ortaya çıkar.[352]

Ayrıca savaşmak gerektiğinde *"Sen ve Rabbin gidip savaşın, biz burada oturacağız"*[353] diyenler, "Bizi Mısır'dan niçin çıkardın? Orada hiç değilse karnımızı doyuruyorduk. Şimdi bu çölün ortasında ne yapacağız?" Diye söylenenler olmuş, Allah da peygamberini korumuş,

[347] Nesâî, *es-Sünen*, "Sehv", 47, 3, 44.
[348] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 233.
[349] Ahzap, 33/69.
[350] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Fezail", 155-156; Cevherî, *et-Tâc*, IV, 189-190.
[351] Kurtubî, *el-Câmi*, XIV, 251.
[352] Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, V, 141.
[353] Maide, 5/24.

onların bu suçlamalarından beraat ettirmiştir. فَبَرَّاَهُ اللهُ *"Allah onu temize çıkardı"* ifadesi ile Yüce Allah'ın Hz. Musa'yı yukarıda bahsi geçen bu iftira ve tuzaklardan koruması kastedilmektedir. Ayette geçen "vecih" kelimesi ise; şanı yüce, itibarı yüksek, değerli, şerefli, sevgili, haysiyet ve mevki sahibi demektir.[354] Bu kelime ile Hz. Musa'nın Allah katında ki değeri ve itibarına dikkat çekilmektedir.

İsrail oğulları bizzat Musa'nın (as.) kendilerine büyük nimetler verdiğini kabul ederler. Onların bir millet olarak kazandıkları ne varsa Musa (as.) sayesinde olmuştur, aksi takdirde onlar Mısır'da, Hindistan'daki Shudra sınıfından daha kötü akıbete uğrarlardı. Kur'an, İsrail oğullarının bu nankörlüğüne değinerek Müslümanları şöyle uyarmaktadır; "Muhammed'e (s.a.v.) böyle davranmaktan sakının, aksi takdirde Yahudilerin akıbeti ile karşılaşırsınız."[355]

Bu ve benzeri davranışlarla İsrail oğullarının Hz. Musa'ya eziyet ettiği gibi münafıklar ve imanı kalplerine tam yerleşmemiş olan bazı Müslümanlar da zaman zaman Hz. Peygamberi üzecek davranışlarda bulunmuşlar, çeşitli vesilelerle Hz. Peygamberi suçlamışlardır.

Abdullah ibn Mesud (v. 774/1373) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a.v.) Huneyn ganimetini paylaştırırken kalplerini İslam'a ısındırmak istediği kimselere fazla pay vermişti. İmanı zayıf olan bir kişi, "bu taksimde adalet ve Allah rızası gözetilmemiştir" diyerek Hz. Peygamber (s.a.v.)'i adaletsiz davranmakla suçladı. Onun bu ölçüsüz sözünü işiten bir sahabi: "Ey Allah'ın düşmanı, senin bu sözünü mutlaka Hz. Peygambere ileteceğim." diyerek gelip durumu Resulullaha (s.a.v.) arz etti. Resulullah (s.a.v.)'in yüzü ve Resulü adil olmayacak da kim adil olacak" buyurdu. Daha sonra, "Allah Musa'ya (a.s) rahmet eylesin; o bundan daha fazla eziyete uğradı da sabretti" dedi.[356] *"Ey inananlar! Sizler Musa'yı incitenler gibi olmayın"* ifadesinde işaret edilen iftira, bu rivayette geçen ganimet malları ile ilgili olan iftira mıdır, yoksa Hz. Peygamberin evlatlığını eşi Zeynep'le evlenmesi hakkında söylenen yakışıksız sözle mi ilgilidir, bu husus ihtilaflıdır. Ancak konu Zeynep ile evlenmesi olayı çerçevesinde döndüğü için ikinci ihtimal daha kuvvetli görülmektedir. Hz. Peygamberin, evlatlığının karısı ile evlenmesi hususunda yalan yanlış konuşup ona iftira edenlere, 70. ayette Allah'tan korkup doğru söz söylemeleri emredilmektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّوَالتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللهَ الَّذى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

"Ey inananlar! Sizler gizli gizli konuşacağınız zaman, kötülüğü, adaveti ve Resul'e karşı gelmeyi fısıldaşmayın. Hayrı ve korunmayı gizli görüşün ve Allah'a isyandan kaçının, ona haşrolunacaksınız."[357]

Allah Teâlâ, bu ayette müminlere hitap ederek münafık ve Yahudilere benzememelerini, suç, düşmanca davranma ve Resule karşı gelme hususunda gizlice konuşmamalarını emretmekte, buna karşılık iyiliği, takvayı fısıltıyla konuşabilecekleri ifade edilmektedir. Ayetin devamında müminlere, Allah Teâlâ'ya isyandan sakınmaları bildirilmekte, mahşer günü huzuru ilahide toplanacakları haber verilmektedir. Bu yüce bir ahlâk ilkesidir. Aynı zamanda her tür şüpheyi ortadan kaldırmak için alınmış muazzam bir önlemdir.

---

[354] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3932.
[355] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, IV, 412.
[356] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Edep", 53; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, III, 522.
[357] Mücadele, 58/9.

"Medine'de Müslümanlarla birlikte Yahudi kabileleri, Arap müşrikler ve münafıklar yaşıyorlardı. Yahudiler ve münafıklar, gerek Hz. Peygamberin meclisinde gerekse başka yerlerde Müslümanları gördükleri zaman onlara garip bir tavırla bakarlar, aralarında sessizce konuşurlar, fısıldaşırlar, kaş göz işareti yaparlar ve onlarla alay ederlerdi. Müminler bundan rahatsız olurlardı. Hz. Peygamber Yahudi ve münafıkları müminlere karşı bu tür tavır içinde olmaktan men etti fakat onlar dinlemediler bu davranışlarına devam ettiler."[358]

"Zeyd ibn Eslem şöyle der: Ayet münafıklar ve Yahudiler için inzal oldu. Yahudiler ve münafıklar Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelir, onunla gizli gizli konuşur ve O'nun hakkında: "O, kendisine söylenen her şeyi duyan bir kulaktır." derlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendisiyle gizli konuşmak isteyen kimseyi reddetmezdi. Münafıkların ve Yahudilerin böyle yapmaları Müslümanlara ağır geliyordu. Çünkü şeytan onların aklına, Resulullah ile gizli gizli konuştuklarında kendileriyle savaşmak üzere düşmanlarının ordular topladığından bahsettikleri düşüncesini getirirdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey inananlar, fısıltıyla konuşacağınız vakit suç işlemeyi, düşmanlık etmeyi ve Resule isyanı fısıldaşmayın..." ayeti kerimesini indirdi. Ancak münafıklar ve Yahudiler yaptıklarında devam edince; "Ey iman etmiş olanlar, Peygamberle gizli bir şey (özel bir şey) konuşacağınız vakit bu konuşmanızdan önce sadaka verin" ayeti kerimesini indirdi.[359] "Günah *işleme, düşmanlık etme ve peygambere karşı gelme hususunda fısıldaşmak"* zaten müminlere yaraşmayan bir davranış olduğu için ayetteki hitabın bu kısmıyla münafıkların tutumuna işaret edildiği, *"iyilik ve takva hakkında konuşun"* kısmıyla da müminlere doğru davranışın öğretildiği yorumu yapılmıştır. Bu izah, "Ey iman edenler!" hitabının samimi müminlere yönelik olduğu anlayışına göredir. Bazı müfessirler ise bu hitabın iman etmiş göründükleri için mümin kabul edilen münafıklara yönelik olduğu kanaatindedir.[360]

Ayette geçen ve günah diye tercüme edilen "ism" kelimesi; "esime" fiilinin mastarı olup haram ve yasak fiilleri işlemek demektir.[361] Bu kelimenin asıl anlamı geri bırakmak ve geciktirmektir. Çünkü günah, sahibini hayır ve sevaptan geri bırakır.[362] Müfessirler ise "ism" kelimesini şöyle tanımlamışlardır: "İsm"; dinen kaçınılması gereken, insanı sevaptan uzaklaştıran,[363] cezayı, kötüleme ve kınamayı gerektiren,[364] vicdanın nefret ettiği,[365] kalbin mutmain olmadığı,[366] bilerek işlenen gayri meşru söz ve fiillerdir.

Elmalılı (v.1942) bu ayetin tefsirinde şöyle der; *"Ey inananlar! Gizlice konuşacağınız vakit..."* Müslümanlar, fısıltıyla konuşmalardan katiyetle yasaklanmayıp, günah işlemekten, eziyet etmekten, Allah Resulüne asi olmaktan ve bunun benzeri davranışlardan men edilmişlerdir. Saklı görüşecekleri vakitte iyiliği, hayrı ve Allah'tan nasıl sakınacakları hususlarını konuşmaları ile de emrolunmuşlardır. Sahih hadis kaynaklarında yer alan, İbni Mesut kanalıyla gelen bir rivayete göre Allah Resulü şöyle buyurdu, "Üç kişi bir araya geldiğinizde, iki kişi diğer kişiyi ayırıp ta fısıldaşmasın. Zira bu hal, o kişiyi üzer." Âlimlere göre iki kişi, üçüncü bir kişinin yanındayken başka bir dil ile konuştukları zaman şayet o kişi üzülüyorsa, bu aynı yukarıdaki duruma benzer."

---

[358] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil,* VI, 203.
[359] Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 195; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, 858.
[360] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 74-75; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvîr,* XXVIII, 32-33.
[361] Cevherî, *et-Tâc*, V, 1857.
[362] İbn Faris, *Mu'cem*, I, 60; Ragıb, *el-Müfredat*, s. 10.
[363] Ragıb, *el-Müfredat*, s. 10.
[364] Beydavi, *Envâru't-Tenzil*, VI, 52.
[365] Âlusi, *Ruhu'l Maani*, I, 312.
[366] Kurtubî, *el-Câmi*, II, 30.

İçinden konuşmak, fısıldamak, gizli konuşmak anlamındaki "necva" kökünden türeyen "tenaca" fiili; iki ve daha fazla kişinin aralarında gizli konuşması, fısıldaşması demektir. "Necvâ, yüksek tepe anlamındaki necveden ya da kurtuluş anlamındaki necattan türemiş bir kelime olup, gizli konuşma, fısıltı demektir. Gizli konuşmak isteyenler, herkesin çıkamayacağı yüksek yerlere çekilmek veya çevredekilerin işitmesinden kurtulmak istedikleri için bunların kendi aralarında gizli konuşmalarına necva denmiştir." [367]

وَاتَّقُوا اللهَ الَّذِى اِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ayeti kerime şu olağanüstü tembih ile son bulmaktadır: *"Huzuruna toplanacağınız Allah'a karşı gelmekten sakının."*

Ayetin öncesi ve sonrasıyla bağlantılı olduğu hemen göze çarpmaktadır. 7 ve 8'nci ayetlerde Allah'ın, gökte ve yerde olanların hepsini bildiği, gizli konuşmaya çalışanların da yanında olduğu; O'ndan hiçbir şeyin gizlenemeyeceği, Peygamberi Allah'ın selamladığı tarzdan ayrı bir biçimde selamlayıp "*bu dediğimizden ötürü Allah bize azap etse ya"* diyenlerin cehenneme atılacakları bildirilmektedir. İncelenmekte olan 9. ayette müminlere, günah düşmanlık ve Peygambere isyan konusunda gizli konuşmamaları emredilmekte, devamında gelen 10. ayette de gizli konuşmanın müminleri üzmek için şeytanın dürtüsüyle yapıldığı, Allah izin vermedikçe bu fiskosların müminlere zarar veremeyeceği belirtilmektedir.

Anlaşılacağı üzere ayetler yeni bir bölüm oluşturmaktadır. Ayetlerdeki ifadeler açık ve nettir. Her ne kadar ayetler, belli bir olaya özgü olarak inmiş olsalar da evrensel nitelikli telkinler, eğitsel ilkeler, sosyal davranış kuralları ve derin etkili öğütler de içermektedir. Yüce Allah ayetlerini açık bir şekilde indirmiştir; ancak kâfirler bu öğütten nasiplerini almadılar bu çirkin davranışlarına devam ettiler. Bunun üzerine yüce Allah şu ayeti kerimeyi inzal buyurdu:

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَىْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحيمٌ

"Ey imana erenler! Resulle baş başa konuşma yapacağınız vakit, baş başa konuşmazdan evvel bir yardım yapın. Bu, hakkınızda hem hayırlıdır ve hem de daha temiz. İmkân bulamadığınız takdirde, Allah şüphesiz bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[368]

Ayetteki ifade açıktır. Burada Müslümanlara, Hz. Peygamber ile herhangi bir konuda oturup gizli konuşmak istediklerinde sadaka vermeleri emredilmekte, bunun daha iyi ve daha temiz olduğu ifade edilmektedir. Sadaka veremeyenleri de Allah'ın affedeceği belirtilmektedir. Ayet Allah'ın çok bağışlayan ve çok merhametli olduğu vurgusuyla sona ermektedir.

"Zeyd ibn Eslem şöyle diyor: Ayet münafıklar ve Yahudiler üzerine inzal oldu. Yahudiler ve münafıklar Hz. Peygambere (s.a.v.) gelir, onunla gizli gizli konuşur ve O'nun hakkında: "O, kendisine söylenen her şeyi duyan bir kulaktır." derlerdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de kendisiyle gizli konuşmak isteyen kimseyi reddetmezdi. Münafıkların ve Yahudilerin böyle yapmaları Müslümanlara ağır geliyordu. Çünkü şeytan onların aklına, Resulullah ile gizli gizli konuştuklarında kendileriyle savaşmak üzere düşmanlarının ordular topladığından bahsettikleri düşüncesini getirirdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ: "Ey inananlar, birbirinizle fısıltı ile konuştuğunuzda günah işlemeyi, düşmanlık ve Resule isyanı fısıldaşmayın..." ayetini indirdi. Ancak münafıklar ve Yahudiler yaptıklarında devam edince; "Ey iman etmiş olanlar, Peygamberle gizli bir şey konuşacağınız vakit önce sadaka verin." ayeti kerimesini indirdi.[369]

---

[367] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXI, 372-373.
[368] Mücadele, 58/12.
[369] Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 195; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, II, 858.

Müfessirler, Abdullah ibn Abbas'tan gelen şu rivayeti, ayetin nüzul sebebi olarak nakletmişlerdir. İnsanlar Hz. Peygambere sıkça geliyor ve sorular soruyorlardı. Bu durum gittikçe çoğalmış, artık Hz. Peygamber için bir sıkıntı oluşturacak düzeye gelmişti. Allah (c.c) bu ayeti inzal buyurmak suretiyle Peygamberin bu sıkıntısını hafifletmek istemiş ve soru sorarak fetva istemelerine karşılık onların sadaka vermelerini emretmiştir. Katâde ibn Diâme'den (v.117/735) yapılan başka bir rivayette de zenginler Peygamber meclisinde sıkça bulunuyor fakirlere fırsat kalmıyordu. Allah Resulü de onların daha fazla kalmalarından ve fısıldaşmalarından rahatsız oluyordu. Allah, fakirlerin de bu meclislere katılıp beraber olmalarını murat ederek bu ayeti inzal buyurmuştur.[370]

Derveze (v. 1984), bu iki rivayet hakkında yaptığı yorumda şöyle der: "Bu rivayetler makul olmadığı gibi Nebi (s.a.v.)'ye isnat edilmesi de doğru değildir. Kaldı ki ayetlerin içeriği ile bu rivayetler arasında bir uyum söz konusu olmadığı gibi rivayetlerin isnadı da sağlam değildir." İzzet Derveze, uygulamada ki hikmet, Müslümanların hususi meseleleri hakkında Hz. Peygamber ile konuşmalarının, malî gücü yerinde olan kişilerin ihtiyaç sahiplerinin lehinde bir infakta bulunmalarının sağlanması, böylece İslam'dan önce Arapların hukuk geleneğine uygun bir şekilde hüküm ve yargı parası alınmış olduğunu söyler.

"İslam'dan önce Araplar arasında da cari olan hüküm, fetva geleneği böylece devam ettirilmiş oluyor. Ayette bu sadaka olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bunu Resulullah şahsı için değil umumi ihtiyaçlar ve fakirler için almaktadır. Zaten Resulullaha sadaka yasaklanmıştır."[371]

Bu yasak, belirlenmiş ve daimî bir sorumluluk yüklemekten çok, nübüvvet mevkiine hürmet edilmesi konusunda daha hassas davranılması adına bir hatırlatma gayesi taşımaktadır. *"Bulamadığınız taktirde"* ifadesi de bunun işaretidir. Devamında gelen ayette bu amacı ortaya çıkarmaktadır. Nitekim bu uyarıdan sonra Hz. Peygamber ile gereksiz görüşmeler azalmıştır.

Ayet Allah'ın iki güzel ismi ile sona ermektedir. فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحيم *Allah şüphesiz gafurdur; rahimdir.*

Resulullah ile her özel konuşmadan önce sadaka vermek Müslümanların çoğuna zor gelmişti. *"Sadaka vermekten çekindiniz mi?"* şeklindeki bir soru ile Müslümanların bu işi yapmadıklarına işaret edilmekte, Allah'ın bunu affedeceği yani kaldıracağı bildirilmektedir. Onun için bu hüküm, daha sonra inen ayetle zorunlu olmaktan çıkarılmıştır.

"Baş başa görüşmenizden evvel sadakalar vermeden çekindiniz mi? Bunu yerine getiremediniz. Allah sizi bağışladı. Artık namazı kılınız, zekâtı veriniz, Allah ve elçisine itaatkâr olunuz. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[372]

Alimlerin önemli bir kısmı, ((Taberi (v. 310/923), Razi (v. 864- 925)) Resulullah ile özel olarak konuşmadan önce sadaka verilmesi hükmünün, daha sonra inen bu ayetle ile nesh edildiği görüşündedirler. Bazı âlimler ise; bu iki ayet arasında nesh değil hafifletme vardır, demişlerdir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِه وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ سَميعٌ عَليمٌ

[370] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 28/20-21; Kurtubî, *el-Câmi*, XVII, 301.
[371] Cevherî, *et-Tâc*, 3, 30.
[372] Mücadele, 58/13.

"Ey iman edenler! Allah'tan ve Peygamberden öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."[373]

Surenin ana konusu, İslam toplumunda insan ilişkileridir. Müslümanlara imanın gereği olarak terbiye ve edebin bildirilmesidir. *"Ey İman Edenler!"* hitabının beş kez yer aldığı surede, insan ilişkilerinde; ahlaki değerlerden ve edebe dair ilkelerden söz edilmektedir. Bu ayetle birlikte devamında gelen beş ayette ise; Hz. Peygambere ve O'nun şahsında halefi olan kişilere karşı saygı ve edep öğütlenmekte, Allah'tan korkup, Allah ve Resulünün önüne geçmemeleri, Peygamberin huzurunda konuşurken seslerini yükseltmemeleri emredilmektedir.

1- "Ey imana erenler! Allah'tan ve Peygamberden öne geçmeyin. Allah'tan korkun. Muhakkak ki Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.
2- "Ey imana erenler! Sesinizi, Resulün sesi üstünde yüksek çıkarmayın. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi, Resule de bağırarak konuşmayın ki farkında olmadan yaptıklarınız heba olur."
3- "Allah'ın Resulünün yanında sesini alçaltanlar, Allah tarafından kalpleri sakınma ile imtihan olanlardır. Onlara mağfiret ve büyük bir ecir vardır."
4- "Muhakkak ki hücrelerin arka tarafından seni çağıranların çokları aklını kullanmayanlardır."
5- "Eğer onlar, sen onların yanına çıkıp gelinceye kadar sabretmiş olsalardı, kendi lehlerine olurdu. Allah, gafurdur, rahimdir."

Hz. Peygamberin huzurunda nasıl davranmak gerektiğini öğreten bu ayetler yalnız o dönemki insanlar için değil, medeni toplumlarda dahi uygulanacak görgü kuralları getirmiştir.

"Ey iman edenler!" Bu hoş hitabın ardından, muazzam bir uyarı gelmektedir. *"Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin."* Bu, yüce Yaratana ve Resulullaha gösterilmesi beklenen edebin izahıdır. Hz. Peygamberin cemiyetinde bulunanlara, ona hizmet edenlere öğretilen terbiyevi bir tavır biçimidir. Ayette, müminlerin, Allah'ın ve peygamberin önüne geçmemesi istenmektedir. Abdullah b. Abbas (v.68/687) ayette kast edilenin, Allah'ın kitabı ve sünneti seniyye hakkında aykırı bir şey söylememek olarak açıklamaktadır. Ayette müminler, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetini dikkate almadan çarçabuk veya nefislerine uyarak herhangi bir şeye girişmekten, bir ilke belirlemekten, Kur'an'a ve sünnete aykırı söz söylemekten ve iş yapmaktan men edilmektedir. [374] Mücahit (v.645/722) ifadeyi şöyle yorumlamaktadır; Allah'ın ve peygamberinin önüne geçmemek ile kast edilen, Hak Teâlâ'nın bir konu ile ilgili elçisinin diliyle hükmetmeden önce fetva vermekten kaçınmaktır. Dehhak (v.105/767) ise; Ayet hakkında, iman edenlerin savaş hakkında ya da başka meselelerinde Allah ve Peygamberi emretmeden herhangi bir karara varmamaları istenmektedir, demiştir.

Ahmet bin Hanbel, İbni Mace, Ebu Davut ve Tirmizi, Muaz bin Cebel'den şu olayı naklederler: Hz. Peygamber Muaz'ı Yemen valisi olarak gönderdiğinde kendisine "Neyle hükmedeceksin? Ya Muaz!" diye sorar: Muaz da "Allah Teâlâ'nın kitabıyla" cevabını verince Allah Resulü: "Ya araştırdığın hükmü Kur'an'da bulamazsan?" diye sorar. Muaz bin Cebel; "Allah Resulünün sünnetin de ararım" cevabını verir. Hz. Peygamber bir kez daha sorar: "Ya onda da bulamazsan?" Hz. Muaz; "Kendi reyime göre içtihatta bulunurum" cevabını verince, Allah Resulü, O'nun göğsüne mübarek ellerini vurup şöyle söyler: "Allah'a şükürler olsun ki, Allah'ın Resulünün gönderdiği elçiyi, Allah Resulünü hoşnut edecek bir işe muvaffak kıldı."

[373] Hucurat, 49/1.
[374] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 205.

Surenin teması ve bölümler arasındaki yakınlık, bütün ayetlerin bir defada veya birbiri ardınca indiği kanaatini vermektedir. Kaynaklarda ayetin iniş sebebi hakkında rivayet edilen olaylardan birkaçı şöyledir: "el-Hasen ibn Muhammed kanalıyla Abdullah ibn Zübeyr'den gelen rivayete göre; Temîm oğullarından bir grup Resulullahın yanına gelmişlerdi. Bunların başına emir olarak kimin tayin edileceği meselesinde Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında ihtilâf çıktı. Hz. Ebu Bekr, Ey Allah'ın elçisi, Ka'kâ' ibn Ma'bed'i emir tayin et derken, Ömer ibn Hattap da: "Hayır, el-Akra' ibn Habis'i vali tayin et deyince, Hz. Ebu Bekr: "Sen sadece bana muhalefette bulunmak için böyle yapıyorsun" dedi. Hz. Ömer: "Hayır, sana muhalefet etmek istemedim." Dedi. Tartışmalarını sürdürürlerken sesleri bir hayli yükselmişti. Peygamber (s.a.v.) de kendilerine bu hususta ki fikirlerini sormadığı gibi, kendi fikrini de belirtmemişti. Bu olumsuz durum, söz konusu ayetin iniş nedeni olmuştur."[375] Bu hadise, Buhari'de, bu surenin ikinci ayetinin nüzul sebebi olarak zikredilmiştir. Ramazan ayının hilali görünüp Peygamberin oruç tutulmasını ilan etmesinden önce bazı Müslümanların oruca başlamaları dolayısıyla bu ayet indirilmiştir. Kurban bayramında Peygamber (s.a.v.) daha kurban kesmezden önce bazı Müslümanların kurban kesmeleri nedeniyle bu ayet indirilmiştir.

Sebep ne olursa olsun, ayetlerin içerik ve ruhundan anlaşılan o dur ki ayetler; Müminlerin Peygambere karşı takınmaları gereken tavır, gösterecekleri saygı ve hürmeti öğretmek için indirilmiştir.

Bir şeyi korumak, eziyete karşı muhafaza etmek, korumak, zarara uğratacak şeylerden sakınmak ve bir şeyi başka bir şeyle tehlikelere karşı koruma altına almak anlamındaki "vikaye"[376] kelimesinden türeyen "ittika" ve isim şekli olan "takva", güçlü bir himaye altına girip korunmak, sakınmak, kendini koruma altına almak, bunun gereği olarak sakınmak ve korkmak demektir.[377]

"Allah'tan korkun" ifadesi *"Allah ve Peygamberinin önüne geçmeyin"* emrinin yerine getirilmesi konusunda müminlerin dikkatini çekmeye yöneliktir. Aynı zamanda bu, hayret verici bir sakındırmadan sonra gelen derin bir teşviktir. Allah ve Peygamberinin önüne geçilirse Allah'a karşı gelinmiş, isyan edilmiş, takva terk edilmiş olur. Takva; Yüce Allah'ın seçkin kullarının kalplerini terbiye ettiği önemli bir ihsandır. Hak Teâlâ müminlerden kendisine karşı gelmekten sakınmalarını istedikten sonra kendisinin her şeyi bildiğini ve gördüğünü bildirmektedir. "*Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."*

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ اَنْ تَحْبَطَ اَعْمَالُكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ

"Ey imana erenler! Sesinizi, Resulün sesi üstünde yüksek çıkarmayın. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi, Resule de bağırarak konuşmayın ki farkında olmadan yaptıklarınız heba olur."[378]

Bu ayet birinci ayetin devamı mahiyetindedir. 1. ayetten, 5. ayete kadar olan bu bölüm, mana bakımından birbiriyle irtibatlıdır. Bu ayetlerde Hz. Peygambere saygının, onun emir ve yasaklarına uymanın önemi belirtilmektedir.

---

[375] Cevherî, et-*Tâc,* IV, 213-214.
[376] İbn Faris, *Mu'cem,* VI, 131; Ragıb, *el-Müfredat,* 530-531.
[377] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* II, 20; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 168.
[378] Hucurat, 49/2.

Bu öğretinin bir parçası olarak Cenab-ı Hak bu ayeti kerimeyle Müslümanlara, Resulullah ile nasıl konuşacaklarını, onun yanında konuştukları zaman seslerini alçaltarak konuşmaları gerektiğini öğretmektedir. Bu emrin sınırı müminlerin sesinin Peygamberin sesinin üstüne çıkmaması, birbirlerine bağırdıkları gibi Peygambere yüksek sesle bağırmamalarıdır.

Ayetler o zamanki Arapların, özellikle bedevilerin davranış biçimi hakkında da bir fikir vermektedir. Müslümanlar bu ayeti kerimenin indirilmesinden önce, Resulullahın yanında bağırarak ve birbirleri ile konuşur gibi konuşurlardı. Henüz yeni Müslüman olan bazı bedevilerin, alışkanlıklarını birdenbire bırakmaları kolay değildi.

Ayetin devamında, bu yasaklara uymayanların yaptıkları amellerin Allah katındaki sevaplarının kendileri farkında olmadan boşa gidebileceğini bildirerek müminleri uyarmaktadır. *"Yoksa siz farkına varmadan işlediklerniz boşa gider."* Farkında olmadan amelin boşa gitmesi müfessirler tarafından iki türlü yorumlanmıştır: Birincisi, hesap gününde, sevaplar ile günahların eşitlenmesi, kul hakları ile ilgili bazı günahlarından kurtulabilmesi için bu kimsenin iyi amellerinden alınıp, hak sahiplerinden her birine verilmesidir. Kişinin yaptığı pek çok güzel amelleri, günahlara kefaret olarak verilmekte, bir bakıma boşa gitmektedir. İkincisi de ebedi kurtuluş için, yapılan ameller iman ile değer kazanır. İmansız amel boşa gider, Hz. Peygambere karşı gerekli edep ve saygıyı göstermeyen, ona tabi olmayan kişilerin zamanla içinde inançları, dini düşünceleri ve ameli hayatları zaafa uğrayabilir, zamanla inkâra doğru yönelir, sonuçta farkına varmadan amelleri boşa gitmiş olur.

İmam Buhari 1. ayetin sebebi nüzulünü, bu ayetin sebebi nüzulü olarak zikretmiştir. Ayetin inmesine sebep olan olay şöyledir. "el-Hasen ibn Muhammed kanalıyla Abdullah ibn Zübeyr'den gelen rivayete göre; Temîm oğullarından bir grup, Resulullahın yanına gelmişlerdi. Bunların başına emir olarak kimin tayin edileceği meselesinde Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer arasında ihtilâf çıktı. Hz. Ebu Bekr, Ey Allah'ın elçisi, Kakâ' ibn Mabed isimli sahabeyi vali tayin et derken, Hazreti Ömer de: "Hayır, bilakis el-Akra' ibn Habis'i emir tayin et dedi. Hz. Ebu Bekr: "Sen sırf bana muhalefet etmek için böyle yapıyorsun" deyince Hz. Ömer: "Hayır, sana muhalefet etmek istemedim" dedi. Tartışmalarını sürdürürlerken sesleri bir hayli yükselmişti. Oysa o anda Peygamberin huzurunda bulunmakta idiler. Peygamber (s.a.v.) de kendilerine bu hususta ki fikirlerini sormadığı gibi, kendi fikrini de belirtmemişti. Bu olumsuz durum, söz konusu ayetin iniş nedeni olmuştur."[379]

Ayeti kerimenin nazil olmasından sonra hazreti Ömer, Resulullah ona bir şey sormadıkça, kendisi sesini yükselterek ona bir şey söylememiştir. Ebu Bekri'n de, ayeti kerime nazil olunca; "Ey Allah'ın Resulü! Allah'a yemin olsun ki ben bundan sonra seninle sadece fısıltı şeklinde konuşacağım" dediği rivayet olunur.[380] Ömer ibn Hattap'tan gelen bir rivayette, o mescidi nebevide iki kişinin bağırarak konuştuğunu görür. Hemen yanlarına gelip bu kişilere: "Sizler nerede olduğunuzun farkında değil misiniz?" der. Daha sonra, "Nereli" olduklarını sorar. Bu kişiler "Taifli" olduklarını söyleyince, Hazreti Ömer; "Sizler şayet Medine'den olsaydınız, sizi döverdim" der.

İslam âlimlerinin ekseriyeti, bu rivayetlere istinaden, sağlığında Resulullahın yanında bağırarak konuşulması nasıl yasaklanmışsa, kabri başında bağırarak konuşulması da aynı şekilde yasaktır, demişlerdir. Ağır işittiği için yüksek sesle konuşan Sabit ibn Kays bu ayetle kendisinin kastedildiği kanaatiyle "ben cehennemliğim" diye kendisini evine hapsetmiş, fakat

[379] Cevherî, *et-Tâc*, IV, 213-214.
[380] Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 303.

durumu öğrenen Hz. Peygamber, "hayır" o cennetliktir" diyerek Sabit'in ayete getirdiği lafzi yorumu reddetmiştir.

Bazı müfessirler bu olayı surenin iniş sebebi olarak zikretmişlerdir. Şöyle ki; "Bu ayet Sabit bin Kays isimli bir Müslüman hakkında indirilmiştir. Sabit'in sesi gür idi, bundan dolayı da sesi Peygamberin sesinden daha çok çıkıyordu. İmam Buhari ve Müslim kitaplarının tefsir bölümünde şöyle rivayet etmekteler: Bu ayet indirildiğinde Sabit evinde başını önüne eğip kaldı. Peygamber (s.a.v.) onu göremeyince ne olduğunu sordu. Birisi Sabit'i iyi tanıdığını belirterek gidip bakabileceğini ifade etti. Adam Sabit'in yanına geldiğinde: "Nedir bu halin?" diye sorunca Sabit: "Kötüyüm" diye cevapladı ve devam etti, "Sesim Peygamberin sesinden daha çok çıkıyordu. Buna göre de benim tüm yaptığım ameller boşa çıkıp cehennemliklerden oldum." Adam Peygambere gelerek durumunu anlattı. Peygamber (s.a.v.): Git, ona: "Sen cehennemliklerden değilsin, sen cennetliksin" de dedi."[381]

4.1.c- Yapmayacağı şeyi söylememek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اَمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Ey imana erenler! Ne diye yapmayacağınız şeyi söylersiniz?"[382]

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Yapmayacağınız şeyleri söylemek Allah katında en büyük günahtır.!"[383]

Tesir kitaplarında, (Taberi (v.310/923)), bu ayetlerin nüzul sebebi hakkında çeşitli rivayetler yer almaktadır. Bu rivayetlerden birine göre savaşa katılıp Müslümanlarla birlikte olacaklarına dair Resulullaha söz verip de sözlerinden dönen münafıklar için inmiştir. Başka bir haberde de ayet, savaşmadıkları halde savaştıklarını, cihada katıldıkların iddia eden ve bundan da övünerek bahseden bir topluluğa inmiştir. Yine bir rivayete göre bu ayetler, bir kâfiri başkası öldürdüğü halde kendisinin öldürdüğünü söyleyen biri hakkındadır. Başka bir rivayete göre, Bedir'de savaşa katılmayan, ancak Hak Teâlâ'nın ve Resulünün Bedir'e katılanlar için yaptıkları övgüleri duyunca, savaşıp Bedir'de bulunanlar gibi olacaklarını söyleyen, ancak Uhud'daki savaşa çağrıldıklarında geri duranlar hakkında nazil olmuştur. Mukatil'den gelen bir rivayete göre de Müminler, "Şayet Cenab-ı Hakkın hoşnut olduğu ameli bilmiş olsaydık onu yapardık" demişlerdi. Hak Teâlâ, "*Muhakkak ki Allah o insanları sever ki, O'nun yolunda duvarları birbirine perçinlenmiş bir bina gibi saf tutup, savaşırlar*" ayeti ile hoşlandığı işi göstererek onları denedi. Ancak Uhud günü Resulullah bırakıp geri kaçtılar. Bundan dolayı: *"Ey imana erenler! Neden yapamayacağınız işi söylersiniz?*" mealindeki bu ayet indi.

Saf suresi daha sonraki ayetler için bir giriş mahiyetinde olan; kâinatta her şeyin, aziz ve hakîm olan Allah'ı tespih ettiğinin bildirildiği ilk ayetle başlamaktadır.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Göklerde ve yerde bulunan şeyler Allah'ı tespih eder. O, azizdir, hikmet sahibidir."[384]

---

[381] Cevherî, *et-Tâc*, IV, 214.
[382] Saf, 61/2.
[383] Saf, 61/3.
[384] Saf, 61/1.

Daha sonra gelen 2. ve 3. ayetlerde müminlere hitap edilerek, yapamayacakları şeyleri söylememeleri, bunun Allah'ın gazabına sebep olacağı bildirilmektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اَمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Ey imana erenler! Ne diye yapmayacağınız şeyleri söylersiniz?"

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ اَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ

"Yapmayacağınız şeyi söylemek Allah nazarında en tiksinti verici şeydir!"

Devamında gelen dördüncü ayette de müminler, mersus binalar gibi sıra sıra dizilerek Allah yolunda azimle çarpışmaya teşvik edilmekte, bu şekilde davrananların Allah'ın sevgisine mazhar olacağı vurgulanmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُم بُنيَانٌ مَّرْصُوصٌ

"Muhakkak ki Allah, O'nun uğrunda, tuğlaları birbirine perçinlenmiş bir bina gibi saf tutarak savaşanları sever."

Bu ayetler ile incelemekte olduğumuz ikinci ayet arasında konu bütünlüğü olduğu görülmektedir. Bu yüzden bir bölüm oluşturan bu ayetleri birlikte ele almak doğru olacaktır.

"İki ve üçüncü ayetler birlikte okunduğunda, bu iki ayetin manası şöyledir: Hakiki Mümin sözüyle, fiili bir olandır. Söylediği şeyi yaparak, bunu ispat etmelidir. Ancak yapmayacaksa ya da yapmaya güç yetiremeyecekse söz vermemelidir. Zira yapmayacağı şeyi söylemek Hak Teâlâ nezdinde en çirkin fiillerdendir. O kişi Cenab-ı Hak'tan gelecek azabı hak etmiştir. Müminin böyle davranması doğru olmaz çünkü bu davranış münafıklık alametidir. Hz. Peygamber bir hadisi şerifinde bunu şöyle ifade eder: "Münafığın alameti üç tanedir: Konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, emanete ihanet eder. (Buhari, Müslim)"[385]

Ayetlerin normal akışından ve savaştan söz edilmesinden anlaşılıyor ki, bu ayetlerin iniş sebebi, müminlerin cihadın farz olmasını arzu ettikten sonra cihadın farz kılınması ve ardından bazılarının ona yanaşmamalarıdır. Tefsir bilginlerinin çoğu tarafından belirtilen ve İbni Cerir Et-Taberi (v.310/923) tarafından tercih edilen görüşte budur. Ancak Kur'an hükümleri her zaman ayetlerin indiği şartlardaki olaylardan daha geniş kapsamlıdır ve inmesine sebep olan şartların ve durumların çok ötelerine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle sebebi nüzulü olarak aktarılan bu rivayetler, ayeti kerimelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamasının yanında, onların anlamlarının daha kapsamlı ve genel olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü ayetlerdeki ifadenin genel olduğu ve verilen sözden ya da adaktan dönenleri tümden kapsadığı anlaşılmaktadır. İkilemli sözlerden ve hareketlerden kaçınılması gerektiğine dair bir mesaj verilmesinin amaçlandığı çok açık ve nettir. Bazı müfessirlerin bunun, yalan söylemeyi ve vaadinde durmamayı da kınayan bir ifade olduğunu belirtmesi[386] bu anlayışı yansıtmaktadır.

[385] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an,* VI, 238-239.
[386] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 91-92.

4.2. İNSANIN KENDİ KİŞİLİĞİNE KARŞI GÖREVLERİ

İslami ahlak sistemine göre her birey bir değerdir. Kur'an da yer yer insanı; *"yeryüzünün halifesi"* şeklinde sunar.[387] Allah Resulü; *"Doğan her çocuk tertemiz fıtrat üzerine doğar"*[388] hadisiyle, insanoğlunu doğuştan günahkâr kabul eden anlayışı reddeder. İslami düşüncenin geleneksel yapısı insanı "eşref-i mahlûkat" olarak tanımlar. Bu nedenle, insanoğluna ahlaki düzen inşa eden Allah Teâlâ, yaşamın her alanında var olan erdemlere ulaşan kişiyi yücelterek insanı kâmil olmasını istemiştir. Bundan dolayıdır ki Hak Teâlâ, bireyin yapmış olduğu iyilikleri ve fenalıkları, kim için yaparsa yapsın aslında bizzat kendisi için yapmış sayar. Allah Teâlâ yüce kitabında, *"Her kim salih amel işlerse faydası kendisinedir; kim de kötülükte bulunursa zararı kendisinedir."*[389] buyurmuştur.

Bu erdemlerin başlıcalarını şöyle sıralamak mümkündür.
1- Allah'tan sakınma
2- Hilim
3- Hikmet
4- İffet
5- Doğruluk ve Dürüstlük
6- Tevazu"[390]

4.2.a- Müminlerin Nitelikleri

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُونُوا قَوَّامينَ لِلّٰهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰى اَلَّا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ خَبيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

"Ey inananlar! Allah adına dosdoğru durun, adaletli şahitler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adaletli davranın. O, Takvaya en yakın olandır. Allah'tan korkun. Muhakkak Allah, yaptıklarınızı hakkı ile bilmektedir."[391]

Ayetteki ifade açık ve net olup, Müslümanlara bir sesleniş içermektedir. Adaletle davranmayı, hiçbir suretle hak ve adaletten ayrılmamayı emreden bu ayet, aynı surenin ikinci ayetini pekiştirmekte ve İslam'ın ruhunu ortaya koymaktadır. Ayette müminlere, adaletle şahitlik etmeyi, şahitlikte, hak ve adalette, sadece Allah'ın sınırını korumaları, bir topluma duydukları kin sebebiyle adaletten ayılmamayı, ancak adaletin takvaya uygun olacağını ve her şeyden haberdar olan Allah'tan korkmayı emretmektedir. Hiçbir düşmanlık ve kinden etkilenmeksizin sadece Allah'ın sınırlarının korunması hususunda da Kur'an'ın en çarpıcı ayetlerinden biridir.

Bu ayeti kerimenin, Hz. Peygamberi öldürmeye kasteden Yahudiler hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir. Ancak Abdullah ibn Kesîr'den gelen iki rivayetin birinde Efendimizi öldürmeye kasteden Hayber Yahudileri hakkında indiği belirtilirken yine ondan gelen ikinci rivayette aralarındaki bir antlaşmaya istinaden bir diyet konusunda yardımlarım istemeye

[387] Bakara, 2/30; En'âm, 6/165.
[388] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Cenâiz", 92.
[389] Fussılet, 41/46.
[390] Hüseyin Algül ve bşk. *İlmihal,* II, 519.
[391] Maide, 5/8.

gittiğinde Nadir oğulları Yahudilerinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'i öldürmeye kastetmeleri üzerine indiği kaydedilmektedir.[392]

Daha önce bu surenin ikinci ayetinin nüzul sebebinde geçen ve Zeyd ibn Eslem'den gelen rivayette anlatılan hadise Suyûtî tarafından bu ayeti kerimenin nüzul sebebi olarak zikredilmektedir. Bu rivayette şöyle deniliyor: Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabı Hudeybiye'de müşrikler tarafından Mekke-i Mükerremeye sokulmayıp bir antlaşmayla geri dönmeye zorlandıklarında oraya, umreye gitmekte olan doğudan gelen müşrik bir grup uğramış. Mekke'ye girmeleri engellenen ashabı kiram bunun acısını o müşriklerden çıkarmak istercesine: "Mekke'deki müşrikler bugün bizi Mescid-i Harama girmekten nasıl alıkoydularsa, gelin biz de bunların Mescid-i Harama girmelerini engelleyelim" demişler de Cenab-ı Hak bundan dolayı bu ayeti inzal buyurdu.[393]

Yüce yaratan müminleri; bir zamanlar kendilerini Beytullaha sokmayanlar için besledikleri kinin, onları adaletsiz davranmayan itmesinden sakındırmaktadır.

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دينِه فَسَوْفَ يَاْتِى اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ اَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنينَ اَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرينَ يُجَاهِدُونَ فى سَبيلِ اللهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللهُ وَاسِعٌ عَليمٌ

"Ey inananlar! İçinizden kimler dinini bırakıp döner ise, Allah, kendilerini sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı mütevazi, kâfirlere karşı onurlu toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda savaşırlar, kınayanın kınamasından çekinmezler. Bu, Allah'ın, dilediğine yönelttiği bir lütuftur. Allah, kuşatandır, her şeyi bilir."[394]

Sözlük anlamı "geri dönmek" olan "irtidat" kelimesi dini bir terim olarak "bir kişinin Müslümanken dinini bırakması, İslam dinini terk etmesi" demek olup, böyle dininden dönene de "mürtet" denmektedir.

Resulullah döneminden bu yana İslâm aleminde çok olmasa da zaman zaman irtidat hadiseleri yaşanmıştır. Fakat irtidat edenlere karşılık Müslüman olanların sayısı her devirde daha fazla olmuş irtidat edenler azınlıkta kalmıştır. Tefsirlerde genişçe beyan olunduğu üzere Hz. Peygamberin son yıllarından başlamak üzere on bir Arap kabilesi irtidat etmiştir. Bunların üçü Hz. Peygamberin hayatının sonlarında, yedisi Hz. Ebubekir devrinde, biri de Hz. Ömer devrinde olmuştur. Hz. Peygamber devrinde irtidat edenler: 1- Peygamberlik iddia eden el-Esved el-Ansî'nin kavmi Müdlic Oğulları, 2- Yalancı Peygamber Müseylemenin kavmi Hanife Oğulları, 3- Tulayha ibn Huveylid'in kavmi Sed Oğullarıdır. Beni Müdlicin reisi olan Zülhimar, Feyruz ed-Deylemi tarafından öldürülmüştür. Ertesi günde Hz. Peygamber vefat etmiştir. Yalancı Peygamber Müseyleme de Hz. Ebu Bekir'in zamanında Vahşi tarafından öldürülmüştür. Beni Esed, Tulayha İbn Huveylid'in kavmidir. Bu kavim, Hz. Ebu Bekir'in zamanında Halit bin Velit tarafından yenilgiye uğratılmış, Tulayha da Şam'a gitmiş, orada yeniden Müslüman olmuştur. Yedi kavim de Hz. Ebu Bekir'in hilafeti zamanında dinden dönmüşlerdir ki bunlar da Fezare, Gatafan, Beni Selim, Beni Yerbü, Kende ve Beni Bekr bin Vail kabileleri ile Teym kabilesinin bir kısmından ibarettir. Bir grup da Hz. Ömer'in hilafeti zamanında dinden dönmüştür ki, o da Gassân denilen kavimdir.[395] Taberi (v.310/923), bunun yüce Allah'ın ezeli bilgisi çerçevesinde Resulullah (s.a.v.)'ın vefatından sonra irtidat edeceğini

[392] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 91.
[393] Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, I, 299.
[394] Maide, 5/54.
[395] Hicazi, *Furkan Tefsiri*, II, 72-73.

bildiği kimselere yönelik bir tehdit olduğunu söyler. Nitekim Veber ve Mudar halkının bir kısmı dinden dönmüş ve yüce Allah onların yerine onlardan daha hayırlı ve sözünde daha çok duran müminler getirmiş ve mürtetlere yönelik tehdidini de yerine getirmiştir.

İslam'dan dönen bu kavimlerin hepsi de Müslümanlar tarafından mağlûp edilmiş çeşit çeşit felâketlere, mağlûbiyetlere maruz kalmışlardır. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın vaat ettiği dinden dönmenin cezasıdır ki uhrevî cezasının ise daha büyük olduğu ifade edilmektedir.

Ayeti kerimede, "*dinlerinden dönmekten sakınsınlar*" diye müminlere çağrı yapılmaktadır. Böyle yapmaları durumunda, bunun Allah katında hiçbir öneminin olmayacağı, irtidat etmelerinin Allah'a değil, kendilerine zarar vereceği uyarısında bulunulmaktadır. Zira Allah Teâlâ, onların yerine, imanlarında samimi, Allah'ı seven ve Allah tarafından sevilen, kardeşlerine karşı merhametli, düşmanlarına karşı sert ve şiddetli, Allah yolunda cihat eden, hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan başka müminler getirebileceğini bildirmektedir.

Bunun yanında Taberi (v.310/923), değişik kanallardan İyad el-Eşari'den şöyle rivayet eder: *"Allah kendisinin onları sevdiği, onların da kendisini sevdiği bir kavim getirir"* ayeti inince, Resulullah (s.a.v.) Ebu Musa el-Eşariye işaret ederek; "onlar senin kavmindir," der. Mücahit'e göre bunlar Yemen halkıdır. Bazı kimselere göre de bunlar Farslardır.

Devamında gelen ayetlerde ise yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Sizin veliniz sadece Allah'tır, O'nun Resulüdür ve inanalardır ki onlar namazı kılanlar, zekâtı verenler ve rükûa gidenlerdir."[396]
"Allah'ı, Peygamberi, inananlara veli edinir ise, şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelirler."[397]

Bu ayetlerde müminlerin velisinin Allah ve Resulü olduğu, Allah'tan, O'nun elçisinden ve namaz, zekât gibi Allah'a ve insanlara karşı tüm yükümlülüklerini yerine getiren samimi müminlerden başkasının dost edinmelerinin doğru olmayacağı, Allah'ı, Resulünü ve müminleri dost edinenin üstün geleceği açıkça vurgulanmaktadır.

57. ayette müminlere kitap ehlinden ve kafirlerden, Müslümanların dinleriyle alay ve oyun konusu edenleri dost edinmemeleri, gerçek mümin iseler Allah'ın emirleri dışına çıkmaktan sakınmaları teşvik edici bir üslupla dile getirilmektedir.

"Ey inananlar! Daha önceden kitap verilmiş olanlardan dininizi alay konusu yapanları ve inkâr edenleri veli edinmeyiniz. Şayet müminlerdenseniz Allah'tan korkun."[398]

Ayetlerin akışı ve içeriği bunların önceki ayetlerle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu ayetler, önceki üç ayetin devamı ve onların üzerine yapılan bir değerlendirme niteliğindedir. Zira 51. ayette Ehli Kitapla ilgili olarak getirilen dostluk yasağı 57. ayette tekrarlanmıştır. *"Ey Müminler! Yahudi ve Hristiyanları veli edinmeyin, onlar birbirinin velisidirler. Hanginiz dost olursa kesinlikle onlardan olur. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez."*[399] *Bu* yüzden ayetlerin aynı olay üzerine indiğini ve bir bütün oluşturduğunu söylemek mümkündür.

[396] Maide, 5/55.
[397] Maide, 5/56.
[398] Maide, 5/57.
[399] Maide, 5/51.

Ayetin devamında irtidat edenlerin yerine getirilecek olan müminler şöyle nitelenir:

a- Onlar; *Allah'ın sevdiği kullarındandır*. Hak Teâlâ'nın kullarını sevmesi ile kast edilen, onu hidayete erdirmesi, kulundan hoşnut olması, amellerini çokça mükafatlandırması ve hayır işlerinde ona başarılar ihsan etmesidir.

b- Onlar da *Allah'ı sever*. Bu sevgi, Allah'ın büyüklüğünü, verdiği nimetleri tefekkür sonucunda bireyin gönlünde oluşan hissiyattır. Bu duygu ile Allah'ın buyruklarını yapıp nehiylerinden çekinirler.

c- *İnananlara karşı mütevazidirler*. Büyüklük taslamazlar, içten ve sevgi doludurlar, demektir.

d- *İnkâr edenlere karşı vakurdurlar*. Kafirler karşısında dirençli ve onurludurlar.

e- *Allah'ın yolu uğruna savaşırlar*. O'nun yolunda savaşa atılırlar, İslâm düşmanlarıyla savaşır, dini yüceltmeğe hizmet ederler. Bu uğurda can ve mallarını feda ederler.

f- *Bu uğurda savaşırken kınayıcının kınamasına aldırmazlar*. Dinlerinde kuvvet ve metanet sahibidirler. Varlığına ve birliğine inandıkları Allah yolunda yürürler, İslâm düşmanlarından korkmaz, onların kınama ve ayıplamasına, dedikodusuna kıymet vermezler.

Taberi (v.310/923) ise bu ayet hakkında şöyle der: Allah Teâlâ'nın İslam'dan çıkanlara yaptığı bu tehdidi, ezeli ilminde Resulullahın vefatından sonra, dinden çıkacaklarını bildiği kimselere aittir. İslam dinine girerek artık ondan çıkmayan ve onu tahrif etmeyen kimselere ait olan vaadi ise yine Allah Teâlâ'nın ezeli ilminde bir kısım insanların İslam'a girdikten sonra onda dosdoğru devam edeceklerini bildiği kimselere aittir.

Kurtubi (v.891/1272) ise şöyle der; Ey iman edenler, sizden kim, hak din olan İslam'dan döner de Yahudi veya Hıristiyan dinlerine yahut başka bir dine girer yahut da dinsiz olarak kalırsa bilsin ki Allah onun yerine, kendisinin onları sevdiği, onların da kendisini sevdiği, müminlere karşı alçak gönüllü ve merhametli, kâfirlere karşı ise sert ve şiddetli olan, Allah yolunda cihat eden, hak yolunda kınayanın kınamasından korkmayan bir kavim getirir. Bunu yapmak Allah'ın bir lütfudur. Allah, o lütuf ve ihsanını dilediğine verir. Allah, lütfu bol olandır.

Ayetlerin belli bir zamanda yaşanan olaylarla ilgili olarak indiği bir gerçektir. Bununla beraber benzeri başka ayetlerde olduğu gibi her zaman ve her mekandaki tüm Müslümanlar için geçerli olan genel direktifler ve telkinler içermektedir. İfade tarzının mutlak olması da bu genel niteliği pekiştirici bir özelliktir.

4.3. AİLEDE AHLAKİ GÖREVLER

Toplumsal hayat içerisinde var olan ahlaki kuralların, ailenin bireyleri arasında da uygulanması, hak ve hukuka uyulması, yükümlülüklerin ifası için disiplin ve düzenin bulunmasına, rol dağılımına gereksinim duyulmaktadır. Nisa suresi 34. ayette, bu sorumluluk, erkeğe yüklenmiştir. Hadisi şeriflerde de erkeğe verilen bu sorumluluktan bahsedilir, kadın eşine karşı hürmetkar davranması konusunda teşvik edilir.

"Nisa suresi birinci ayeti kerimesinde buyrulduğu gibi, aile kurumunun başlıca gayesi, iyi nesil yetiştirerek soyun devamını sağlamaktır. Allah Resulü de hadislerinde bu konuyu vurgulamıştır."[400]

[400] İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mace*, "Nikâh" 1.

Aile kurumunun ehemmiyeti, eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumlulukları, baba ve annenin evlatlarına olan yükümlülükleri, anne ve babaya karşı çocuklara verilen ödevler, akrabaların birbirlerine karşı hakları ve görevlerini izah eden ayeti kerimeler şöyledir.

4.3.a- Kendini ve Aileni Ateşten Korumak

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قُوا اَنْفُسَكُمْ وَاَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلٰئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللهَ مَا اَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

"Ey iman edenler! Nefsinizi ve aile fertlerinizi, yakacağı insanlar ve taşlar olan nârdan koruyunuz. O ateşin üzerinde gayet katı, çetin, Allah'ın onlara verdiği emirlere asi olmayan ve kendilerine emredilen şeyi yerine getiren melekler mevcuttur."[401]

Ayetin nüzul sebebi hakkında müfessirler herhangi bir rivayette bulunmamışlardır. Fakat ayetin kendinden önceki ayetleri müteakip nazil olduğu ayetlerin bağlamından anlaşılmaktadır.

Allah (c.c) Müslümanlara seslenerek; kendilerini ve ailelerini ateşten korumalarını emretmiş, kişinin sadece kendisini Allah'ın azabından kurtarmasının yeterli olmayacağını, gücü yettiğince ailesini Allah'ın razı olduğu kullar olacakları şekilde yetiştirmesinin kendi sorumluluğu içinde olduğunu ifade etmiştir.

Yakıtı insanlar ve taşlar olan bu ateşte, insanlar taşlar gibi onlarla birlikte yanarlar. Başında iri gövdeli, haşin, Hak Teâlâ'dan gelen emirlere asi olmayan ve emredileni yerine getiren meleklerin bulunduğu bu ateşten mümin kendisini ve ailesini korumalıdır. Yüce Allah'ın kendilerine emrettiği şeyi yapmaları bu meleklerin tabiatlarının gereğidir. Henüz fırsat varken, iş işten geçmeden mazeret bildirmenin işe yaramadığı gün gelmeden ailesini bu ateşten uzaklaştırmak her müminin görevidir.

4.3.b- Aile İçi Mahremiyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ الظَّهِيرَةِ وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاء ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey imana erenler! Elleriniz altındaki malik olduğunuz kimseler ve ergenlik dönemine ulaşmamış olanlar, üç kere; sabah namazı öncesinde, öğlen soyunuk olduğunuz zaman ve yatsı namazı sonrası (yanlarınıza gelecekleri vakit) sizden izin istesinler. Bu üçü avret vaktidir, bu vakitlerden başka birbirinizin yanına girmenizde sizin içinde onlar içinde bir suç yoktur. Birbirinizi dolaşabilirsiniz. Allah, ayetleri size böyle bildirir. Allah, alimdir, hâkimdir."[402]

"Bu ayetlerde müminlere, köle ve cariyelerle henüz ergenlik çağına girmemiş çocuklarının, yatak odalarına girmek için üç vakitte izin istemeleri emrediliyor. Sabah namazı öncesi, kaylule denilen öğlen vakti uykuya yatılacağı zaman ve yatsıdan sonra. Bu zamanlar, insanın elbisesini çıkarıp yatacağı zamanlar olduğundan, bu zamanlarda yanlarına gelecek olan hizmetçilerle ergin olmayan çocukların da izin almaları gerekir. Bunun dışındaki vakitlerde hizmetçilerinin ve küçük çocuklarının, yanlarına izinsiz girmelerinde bir sakınca yoktur. Ancak ergin çocuklarında

[401] Tahrîm, 66/6.
[402] Nur, 24/58.

yabancı insanlar gibi anne babalarının odalarına izinsiz girmemeleri gerekir. Aile mahremliğinin ve saygınlığının korunması için bu görgü kuralları getirilmiştir."[403]

Avret, açıklık, bozukluk, kusur demektir. Burada kastedilen, insanın açık kalabileceği vakitlerdir.

4.3.c- Eş ve Çocukların imtihan Oluşu

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنَّ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ وَاَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَاِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحيمٌ

"Ey imana erenler! Zevcelerinizden ve evlatlarınızdan bazısı size düşmandır. Onlara karşı kendinizi koruyun. Eğer suçlarını örter ve affederseniz, biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir."[404]

"Ayetin nüzul sebebi hakkında tefsir kitaplarında yer alan rivayetler şöyledir; İbn Abbas'a dayandırılan bir açıklamaya göre bir adam ona bu ayeti sormuş o da şu cevabı vermiştir: "Burada söz konusu edilenler Mekke'de Müslüman olmuş bazı kimselerdi. Bunlar Peygamber Efendimizin yanına gelmek istiyorlardı. Fakat eşleri ve evlatları onlara müsaade etmiyorlardı. Daha sonra Peygamberimizin yanına geldiklerinde insanların dini anlayışlarının derinleştiğini gördüler. Bundan dolayı eşlerini ve evlatlarını cezalandırmak istediler. Bunun üzerine yüce Allah bu ayeti indirdi."[405]

Tirmizi (v. 320/932) bu hadisi İbn Abbas'tan değişik bir şekilde rivayet etmiştir. Şöyle ki: Mekkelilerden Müslüman olmuş bir topluluk Nebi'nin (s.a.v.) yanına hicret etmek istemişlerdi. Ancak eşleri ve çocukları buna engel olmuştu. Nebi (s.a.v.)'ye ulaştıklarında O'nun beraberindekilerin dinde fakih olduklarını görmüşler ve onları takip etmek istemişlerdi. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.[406] Begavi'nin (v. 516/1122) *Me'âlimü't-tenzil* adlı eserinde şu rivayete yer verir; "Tabiinin büyük âlimlerinden Ata bin Yesar'a nispet edilen bir hadiste ise; ayet Avf bin Malik El -Eşcai hakkında nazil olmuştur. Nitekim Avf bin Malik'in ailesi ve çocukları savaşa gideceği zaman ağlayarak "bizi kime bırakıyorsun" demişler ve bunun üzerine Avf bin Malik acıyarak onların dediğini yapmıştır."

Kur'an-ı Kerim 'in ifadesiyle mal ve çocuklar birer imtihan vesilesidir.[407] Bu ayette de müminlere bu imtihan hatırlatılarak, mal ve evlat sınavında uyanık bulunulması gerektiği vurgulanmıştır. Ayette ilk olarak müminlerin eşlerinden ve çocuklarından bazılarının kendilerine düşman olduğu belirtilerek bunlardan sakınmaları istenmekte, ikinci olarak, Allah'ın bağışlayıcı ve merhamet edici olduğu örnek gösterilerek, müminlerin de affedici, hoşgörülü ve bağışlayıcı olmaları tavsiye edilmektedir.

[403] Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 239.
[404] Tegâbün, 64/14.
[405] Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'an", 3317.
[406] Cevherî, *et-Tâc*, IV, 238.
[407] Tegâbün, 64/15.

4.4. TOPLUMSAL GÖREV ve SORUMLULUKLAR

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu İslam alimlerince de kabul edilen bir görüştür. Enfal suresinin 63. ayetinde bu konuya işaret vardır. Ayetlerde ve hadisi şeriflerde sosyal yaşamı disipline eden hükümler konması, insanoğlunun toplumsal bir varlık olarak kabul edilmesinin neticesidir. İslam dini, kişisel hayat ile alakalı ilke ve kurallar koyduğu gibi, toplumsal yaşam ve devlet düzeni ile alakalı çok mühim kurallar da koymuştur. Bu ilkelerin çoğunluğu ahlaki olanlardır ki ayeti kerimelerde, hadisi şeriflerde ve İslam literatürü içinde sıkça rastlanmaktadır. Muhabbet, arkadaşlık, İslam kardeşliği, sosyal uzlaşı, insan haklarına saygı bunların başlıcaları arasında yer alır.

4.4.a- Sosyal İlişkiler

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَن يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِن وَرَاءِ حِجَابٍ ذَٰلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَن تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَن تَنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِن بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَٰلِكُمْ كَانَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمًا

"Ey imana erenler! Size izin verilmedikçe Nebinin evlerine girmeyin, (Erkenden gidip) Yemek pişinceye kadar beklemeyin. Çağrıldığınız vakit girin. Yemeği yer yemez ayrılın. Sohbete dalmayım. Muhakkak ki bunlar Nebiyi üzmekte, ancak o sizden utanmaktadır. Allah ise hakkı açığa vurmaktan kaçınmaz. Peygamber eşlerine bir şey soracağınız vakit perdenin gerisinden sorun. Bu hem sizin hem de onların gönülleri için daha temiz olandır. Allah elçisine eza etmeniz ve onun eşlerini nikâhlamanız ebediyen helal olmaz. Muhakkak ki bu, Allah indinde çok büyüktür."[408]

"Hicap ayeti" adı da verilen bu ayet, Resulullahın, Hz. Zeynep ile nikahlanması sırasında verdiği yemekte, sahabelerin geç vakte kadar kalmaları üzerine indirildiği rivayet olunmaktadır.

Ayeti kerimedeki ifadeler oldukça açıktır. Sahabelerin, izin almadan Resulullahın evlerine girmemeleri, yemeğe çağrıldıklarında yemeği yer yemez ayrılmaları, sohbete dalmamaları, Peygamberin eşlerinden bir şey istendiğinde, perdenin gerisinden istenmesi ve Resulullahın vefatının ardından hanımlarıyla evlenilemeyeceği bildirilmektedir.

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتّٰى تَسْتَاْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلٰى اَهْلِهَا ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

"Ey iman edenler! Evlerinizin dışındaki evlere izinlerini almadıkça, hane halkına selâm vermedikçe girmeyiniz. Eğer düşünürseniz bu sizin için daha iyidir."[409]

Ayetin ifadesi açık olup burada başkalarının evine girerken uyulması gereken hususlar dile getirilmektedir.

"İslamiyet'ten önce Araplar, birbirinin evine sadece, "hayırlı sabahlar" veya "hayırlı akşamlar" deyip müsaade almaksızın rahatça giriyorlardı. Bu durum zaman zaman hane sahibinin ve kadınlarının mahremiyetinin ihlaline neden olabiliyordu. Hak Teâlâ, özel hayatın

[408] Ahzab, 33/53.
[409] Nur, 24/27.

gizliliğine dikkat çekerek başka birilerinin evlerine, sahiplerinin iznini almadan girilemeyeceği kuralını getirdi. "Gizlilik hakkı" sadece hanelere izinsiz girmekle sınırlı kalmayıp, evleri dışarıdan gözetleme, dikizleme ve başka birinin mektubunun habersiz okuma gibi durumları da kapsamaktadır. Hazreti Peygamberin azatlısı Sevban'dan gelen bir rivayette Allah Resulü: "Sen başkasının evine bir kere baktıktan sonra, girmek için izin almanın ne önemi var? Buyurmuşlardır. (Ebu Davut)."[410]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُزُوا فَانشُزُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Ey inananlar! Size, "toplantı meclislerinde genişleyin" dendiği vakit genişleyin ki, Allah Teâlâ da sizin için genişlikler verir. "Kalkınız", dendiği vakitte de kalkıverin ki, Allah sizden iman edenleri ve bilgi verilmiş olanları derecelerle yüceltsin. Allah, habirdir."[411]

Müfessirlere göre Müslümanlar Nebi (s.a.v.)'in etrafında halkalanıyor ve O'na yaklaşabilmek için izdiham yaratıyorlardı. Başkaları geldiğinde yer bulamıyor, ayakta bekliyorlardı. Nebi (s.a.v.) ise, ashabından büyüklere ve Bedir'de savaşmış kimselere oturanlardan yer vermelerini istiyor, ancak bu onlara ağır geliyordu. Kimse yer vermek istemiyordu. Allah bu ayeti indirerek, Müslümanların terbiye edilip, en güzel davranışı sergilemelerini murat etmiştir.

4.4.b- Fasığın Getirdiği Haberi Araştırmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا اَنْ تُصيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمينَ

"Ey imana erenler! Fasığın biri size bir haber getirdiğinde, onu etraflıca araştırınız ki cehalet sonucu bir kavme kötülük yaparsınız da pişmanlık duyarsınız."[412]

Müfessirler ayeti kerimenin sebebi nüzulü hakkında değişik şekillerde ve senetlerde birçok rivayetlerde bulunmuşladır. Bunlardan biri de İmam Ahmet'in şu rivayetidir. "Peygamber (s.a.v.) Velid bin Ukbe bin Ebi Muit'i, Müstalik oğulları kabilesinin sadakalarını toplaması için vergi memuru olarak gönderdi. Ancak Velid ile Müstalik oğulları arasında İslam öncesi cahiliye döneminden beri süregelen bir düşmanlık vardı. Mustalik oğulları zekât için gelecek olan Velid'i karşılamak için hazırlıklar yapmışlardı. Ancak o, kendisini öldüreceklerini zannederek korkmuş ve gerisingeri dönmüştü. Hz. Peygambere gelerek; "Mustalik oğulları zekâtı vermediler, beni de öldürmeye kalkıştılar" dedi. Bu durum Allah Resulünün onların üzerlerine bir ordu gönderecek kadar kızmasına neden oldu. Allah Resulü bir müfrezeyi onların üzerine gönderdi ve Velid'in getirdiği bilginin yanlış olduğu ortaya çıktı. Bundan dolayı da mezkûr ayet inzal oldu. (Taberi (v.310/923), Hazin, (v. 774/1373)

Fasık kelimesi, günah olan her türlü inanç, söz ve davranışları sergileyen kimseleri ifade eder. Ayette geçen fasık kelimesi ise, Allah'a ve Peygambere itaat etmeyen kimse demektir.

Allah Teâlâ bu ayet ile, fasık bir kimse bir haber getirdiği zaman, temkinli davranmayı, doğruluğunu iyice tahkik etmeyi emretmektedir. Geçmişte bu tür kimselerin yalan haberleri

[410] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an*, III, 462.
[411] Mücadele, 58/11.
[412] Hucurât, 49/6.

sebebiyle aile ve toplumlarda fitne ve fesat çıkmış, savaşlar yapılmış, toplumlar büyük zarar görmüştür. Bu şekilde, haberin doğru mu yoksa yanlış mı olduğu iyice netleşmiş olur ve kesin bilgiye dayanarak kararlar alınır.

4.4.c- Kötü Huylardan Kaçınmak

Alay Etme, Karalama ve Kötü Lakap Takmaktan Kaçınmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسٰى اَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسٰى اَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْايمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَاُولٰئِكَ هُمُ الظّٰالِمُونَ

"Ey imana erenler! Bir kavim diğer bir kavme ile alay etmesin. Belki onlar diğerlerinden daha hayırlıdırlar. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. (Alay edilenler) onlardan daha hayırlı olabilirler. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinize (hoşlanmayacağı) lakaplar takmayın. İnandıktan sonra fasık adını almak ne kötüdür! Kim de tevbe etmez ise, artık onlar kendilerine zulmedenlerdir."[413]

"Lemz" sözü; kusur aramak, kötülemek, ihbar etmek, kınamak ve iğnelemek gibi anlamlara gelir. "Tenabez" kelimesi de alay etmek, lakap takmak ve ayıplamak gibi anlamlardadır. Buradaki lakaplar küçük düşüren, iğneleyen, çirkin olan ve kötü anlamlar ifade eden lakaplardır**.** Alay İslami bir tavır değildir. Toplumda herkesin dokunulmaz bir haysiyeti vardır. Alay etmek, lakap takmak insan haysiyetini incitici davranışlardır. Yüce Allah da bu onur kırıcı davranışları bu ayetle yasaklamıştır.

"Bu ayet kendi konumu itibariyle bağımsızdır. Zira Müslümanlar için her zaman ve her yerde geçerli olacak eğitim ve öğretim hususlarını kapsamakta ve Müslümanlar arasında kardeşlik ve sevgi birikimini hedeflemektedir. Ayette yer alan yasaklara gelince bunlar hem ayetin takip ettiği değerli terbiye üslubuyla uyum içerisindedir, hem de Müslümanlar arasında genel İslam kardeşliği kurulduktan sonra aralarında kin, düşmanlık ve nefret tohumlarının ekilmemesi için bir faktör olarak yer almaktadır. Buradaki "lemz" "alaya almak" ifadesi ile yalnız söz ile alaya almak değil, bir kişiyi taklit etmek, söz, davranış ve giyim kuşamı ile istihza etmek veya kusurlarını, ayıplarını ifşa etmek şeklindeki tüm davranışlar yasaklanmaktadır. Aslında burada her türlü alaya almanın doğru olmadığı kastedilmektedir. Alay edilen kişilerin gönlü incinir ve bu da zaman içinde toplumu yozlaşmaya sürükleyebilir. Bu nedenle bu tür fiiller yasak edilmiştir."[414]

"İmandan sonra fasıklıkla anılmak çok kötüdür." Bu imanın ardından dönmektir. Ayetin devamında bunun zulüm olduğu kabul edilerek bu kimseler tehdit edilmektedir.

Kötü Zan, Tecessüs ve Gıybette Bulunmamak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثيرًا مِنَ الظَّنِّ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ يَاْكُلَ لَحْمَ اَخيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللهَ اِنَّ اللهَ تَوَّابٌ رَحيمٌ

[413] Hucurât, 49/11.
[414] Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis*, VII, 428-429.

"Ey imana erenler! Zandan çok sakınınız. Zira zanların bazısı büyük vebaldir. Tecessüs de etmeyin. Birbirinizi gıyabında çekiştirmeyin. Sizden biriniz ölmüş kardeşinizin etini yemek ister mi? Ondan tiksinirsiniz! Allah'tan korkun. Allah tevvabdır, çok merhametlidir."[415]

Yüce Allah bu ayette inananlara, suizannı, tecessüsü ve dedikodu etmeyi çok net ifadelerle yasaklamaktadır.

Ayette, zanların tamamından değil çoğundan sakınılması bildirilmemektedir. Çoğundan ifadesi ile de kastedilen suizandır. Yoksa Müslümanlar için güzel zan duymanın iyi bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Güzel zan hoş karşılanmış ve dini açıdan kabul görerek methedilmiştir.

Hz. Peygamber konu hakkında bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Zanda bulunmayın, çünkü kelamın en yalan olanı zanda bulunmaktır. Tecessüsten de sakının. Konuşulan şeyleri gizlice dinlemeye kalkışmayın. Buğuz etmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun. Bir mümin mümin kardeşinin sözlüsüne, kardeşi ondan ayrılmadan talip olmasın.[416]

"Ve la tecessesu" gizli taraflarınızı araştırmayın. İnsanların gizli saklı taraflarının bilinmesi için gizliden gizliye, örtülmesi gereken ayıplarının ve özel durumlarının araştırılması ve ortaya dökülmesi anlamına işaret etmektedir.

Ayetin sonunda dedikodu yapmak yasaklanmış, dedikodu yapanlar ölmüş kardeşinin etini yiyen kimselere benzetilmiştir. Resulullaha, gıybet nedir diye sorulduğunda: "Kardeşinizi, hoşlanmayacağı bir şey ile anmanızdır." buyurmuştur. Bunun üzerine: "Eğer söylediklerimiz o kardeşimizde var ise?" sorusuna karşılık Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur. "Eğer söyledikleriniz, kardeşiniz de var ise gıybet olur. Söyledikleriniz o kişi de yok ise siz ona iftira etmiş olursunuz.[417]

5. TEZKİR ALANIYLA İLGİLİ HİTAPLAR

Kur'an'da zikir kavramının bir hayli kapsamlı anlam sahası mevcuttur. Kur'an-Kerim öncelikle Resulullaha, bazı toplumlara ve itikadi gruplara; "hatırlat", "hatırla", "hatırlayın", "aklınıza getirin", "öğüt ver" diye hitapta bulunduğu gibi "zikir" sözcüğünü fiil şekliyle hatırlamak, anmak, dile getirmek, akılda tutmak gibi anlamlarda da kullanmıştır.

"Zikir, unutulan bir şeyin tekrardan hatıra getirilmesi ya da hafızada bulunan bir şeyi unutmamak için devamlı canlı tutulmasıdır."[418]

İbnü'l Arabî (v.543/1148), Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerini, tevhit, tezkir ve ahkâm olmak üzere üç temel konu altında topladıktan sonra tezkir ayetlerini şöyle açıklamıştır: "Tezkir mükafat vaat ve ceza ile tehdit etmek, cennet ve cehennem, maddi ve manevi temizlik ile alakalı mevzulardan oluşmaktadır."[419]

Kur'an-ı Kerim'de tezekkür ve aklı kullanmaya dair ayeti kerimelerin hedefi, çeşitli vesile ve deliller ortaya koyarak insanları düşünmeye sevk etmek, böylece yaratılışa ilişkin gerçekleri görerek, hidayete erip yaşamını sürmesi hakkında iradesini kullanmasına teşvik etmektir.

---

[415] Hucurât, 49/12.
[416] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih, "Nikâh"*, 45; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Birr", 28, 2563.
[417] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Birr", 70, 2589; Ebu Davud, *es-Sünen*, "Edeb", 35, 2874.
[418] Râgıb, *Müfredat*, 328; Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir 1999, s.21.
[419] İbnu'l-Arabî, *Kanûnu't-te'vil*, 230-232.

5.a- Helali Haram Kılmamak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا اَحَلَّ اللهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُ الْمُعْتَدينَ

"Ey imana erenler! Allah'ın sizin için helâl ettiği iyi ve tertemiz şeyleri haram saymayın ve aşırıya kaçmayın. Şüphesiz ki Allah, aşırıya kaçanları sevmez."[420]

"*Allah'ın sizin için helâl ettiği iyi ve tertemiz şeyleri haram saymayın"* Helal ve haram kılma yetkisi Allah'a ve peygamberine aittir. Allah'ın ve Peygamberinin dışında hiç kimsenin helal ve haram kılma yetkisi yoktur.[421] Dolayısıyla haram olduğuna dair kesin bir delil bulunmadıkça herhangi bir şeyin haram olduğunu söylemekten kaçınılması gerekir.

Eşyada asıl olan ibahadır. Dolayısıyla bir şeyin haram olması için delil aranır, ayet ve sahih hadislerde delil yoksa bir şeyin haramlığından söz edilemez. Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi hiçbir kimse haram kılamaz.

Müfessirler ayetin iniş sebebi bağlamında çeşitli rivayetler aktarmışlardır. Bu rivayetlerin ifade tarzları farklı, ama anlamları birdir. Buna göre Müslümanlardan bir grup (Bunların isimleri hakkında ihtilaf vardır, bazıları bunların Osman b. Mazun, Ali b. Ebi Talip, Abdullah b. Mesut ve Miktad b. Esved olduklarını söylerler.) Hıristiyan rahiplerini ve papazları taklit etmek isterler. Kendilerine kadınları, güzel yiyecekleri ve içecekleri haram kılarlar. Vakitlerini namaz, zikir ve oruç gibi ibadetlerle geçirirler. Kendileri için manastırlar edinmek isterler. Bir kısmı hadım olmaya bile teşebbüs eder. Bu durumu Peygamber (s.a.v.) haber alır, bundan hoşlanmaz ve bu şahıslara sert sözler söyler. Sonra şöyle der: "Sizden öncekiler zorlaştırdıkları için helak oldular. Onlar zorlaştırdıkça Allah'ta işlerini zorlaştırdı. Bana gelince; şüphesiz ben geceleri namaz kılarım, ama uyurum da oruç da tutarım; fakat iftar da ederim. Kadınlarla da bir olurum. Kim benim sünnetime sırt çevirirse, o benden değildir." [422] Çok geçmeden bu ayet nazil oldu.

"Haddi aşmayın" ifadesinin anlamı oldukça geniştir. Kişi helali haram yaparsa, Allah'ın temiz kıldığı şeylerden sanki temiz değilmiş gibi geri dursa, temiz şeylerin kullanımında aşırı giderse veya helalmiş gibi haramlardan yararlanma yoluna giderse sınırı aşmış olur. "Allah haddi aşanları sevmez." Allah'ın bir insanı sevmemesi, o insanın yaptıklarından razı olmaması demektir. Allah'ın razı olmadığı bir fiili işlemek günahtır, Allah'a isyandır.

5.b- Ribadan Kaçınmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنينَ

"Ey imana erenler! Allah'tan korkun ve şayet mümin iseniz ribadan kalanı bırakın."[423]

Yüce Allah bu ayetinde müminlere hitap ederek Allah'a karşı gelmekten sakınmayı, faizciliği terk etmeyi emretmektedir. Faizin haram olduğu kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Bütün İslam bilginleri ve müçtehitleri borç faizi, alışveriş faizi, fazlalık ve veresiye faizinin haramlığı konusunda ittifak etmişlerdir. Faizin haramlığını kabul etmeyen kimse dinden çıkar.

---

[420] Maide, 5/87.
[421] Yunus, 10/59; Araf, 7/157.
[422] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Sıyam", 184-188.
[423] Bakara, 2/278.

Resulullah, Mekke'nin fethedildiği gün hutbesinde, başta Abbas'ın (r.a) olmak üzere İslam'ın ilk dönemlerinde borçluların omuzlarında taşıdıkları tüm cahiliye dönemi faizlerinin kaldırılmasını emretmişti. Bu şekilde, İslam toplumu olgunlaşıp temelleri yerleşince, ekonomik düzeninin temellerini bulaşıcı faiz temelinden ayırmasının zamanı gelmişti. Resulullah bu hutbesinde şöyle diyordu: "Cahiliyedeki tüm faiz uygulamaları şu iki ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abbas'ınkidir."[424]

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا الرِّبٰوا اَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey imana erenler! Katlanarak artırılmış ribayı yemeyiniz. Allah'a karşı gelmekten sakının ki, felah bulasınız."[425]

"Riba kelimesi sözlükte fazlalık, artma, çoğalma, nema, fayda gibi anlamlara gelir."[426] Riba kelimesinin temel anlamı artma, çoğalma ve büyümedir. Kur'an-ı Kerim de riba sözcüğü bu mana da kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde Hicaz bölgesinde insanlar borç verirler, karşılığında belirli bir vade sonunda fazlalık alırlar, vade uzarsa alınacak fazlalık da artardı. Bu uygulamayı "riba" kelimesi ile ifade ederlerdi.[427] Böylece kat kat riba alınmış olurdu. Allah bu ayet ile müminlerin "kat kat riba" yemelerini kesin bir dille yasaklamıştır.

Yüce Allah ribayı yasakladıktan sonra "kurtuluşa erebilmek için Allah'a karşı gelmekten sakınmayı" emretmiştir. "İttika" ve isim şekli olan "takva" kelimesi, güçlü bir himaye altına girip korunma, çekinme, kendisini emniyete alma, bundan dolayı da sakınmak ve Allah korkusu duymak demektir."[428] Mümin muttaki olursa faiz alıp veremez, takvası ona engel olur.

5.c- Haksız Kazançtan Kaçınmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَاْكُلُوا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اِنَّ اللهَ كَانَ بِكُمْ رَحيمًا

"Ey imana erenler! Birbirinizin mallarını haksızlıkla yemeyiniz. Birbirinizden razı olarak ticaret yapılırsa hariç. Nefislerinizi öldürmeyin, şüphesiz ki Allah sizi çok esirgeyendir."[429]

"Batıl", İslami kurallara ters düşen her türlü yanlışı ve ahlak dışı şeyleri içine alır. "Karşılıklı rıza" sözünden maksat, ticaretin korkutmayla ve tehdite başvurarak değil, karşılıklı uzlaşı ile yapılmasının gerektiğinin izahıdır. Rüşvet ve faizde de karşılıklı rıza varmış gibi görünse de aslında ihtiyaç sahibinin, şartlarının ağırlığı sebebiyle anlaşmaya mecbur kaldığı açıktır. Kumardaki durum ise her iki tarafında kazanmayı ümit ederek avunmalarıdır. Taraflar kaybedeceklerini bilseler asla oynamazlar. Dolandırıcılıkta böyledir. Esasen hileye dayanan her şey bu kapsamdadır."[430]

---

[424] Seyyid Kutub, *Fizilal'il Kur'an,* II, 136.
[425] Ali İmran, 3/130.
[426] Râgıb, *el-Müfredat,* r-b-v maddesi.
[427] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* VI, 81.
[428] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* II, 20; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 168.
[429] Nisa, 4/29.
[430] Mevdudi, *Tefhimu'l Kur'an,* I, 313.

"Birbirinizden razı olarak ticaret yapılırsa hariç." Ancak Yüce Allah ticareti bundan istisna etmiştir.

"*Nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah sizi çok esirgeyendir."* Bu ifade, insanların mallarını, gayrı meşru yöntemler kullanarak yemenin toplum hayatında ortaya çıkardığı yıkıcı sonuçları ortaya koymaktadır. Bu nedenle haksızlıkla malın yenmesi aslında öldürmek ve cinayet işlemek gibidir. Hak Teâlâ iman edenleri, böyle yıkıcı bir yönteme sapmalarından sakındırarak onları rahmet şemsiyesinin altına almayı murat etmektedir."[431]

5.d- Allah'ın Yardımı

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اسْتَعينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرينَ

"Ey iman erenler! Sabırla ve namazla Allah'ın yardımını isteyin. Şüphesiz Allah sabırlı olanlarla birliktedir."[432]

Ayeti kerime ile yüce Allah, sabır ve namaz ile kendisinden yardım istenmesini emretmektedir. Hangi konuda yardım isteneceğinin ayette belirtilmemiş olması, inananlara serbestlik imkânı sağlamaktadır.

"Sabır" sözcüğü lügatte; "hapsetmek, tutmak, bir kişiyi bir şeyden engellemek, dayanmak, kefil olmak" gibi anlamlara gelir. "Sabır, aklın ve şeriatın gerektirdiği şeylere karşı nefsi tutmaktır."[433] "Sabır acıya katlanmak, onu geçirmek için sebat ve mukavemet etmektir."[434] "Sabır, Rahmani ve şeytani duyguların karşılaşması anında Rahmani duyguların galip gelmesi, şehvete zorlayan kuvvet karşısında, dinin gereklerini yerine getirmekte gösterilen sebat ve nefsin arzularını ve tembelliği terk ederek dinin gereklerini yerine getirmektir."[435]

Burada, ibadetler içinde özellikle namaz zikredilmiştir. Çünkü onda Allah'ın kitabını okuma, dünya zevklerini terk etme, ahireti ve orada insanlar için Allah Teâlâ'nın hazırlamış olduğu nimetleri hatırlatma vardır. İşte bu sebeplerdir ki; "Hz. Peygamber sıkıntıyla karşılaştığında hemen namaza dururdu."[436]

Allah, sabırlı olanlarla birliktedir. "Sabur" Allah'ın ismi şeriflerinden biridir. Bu nedenle sabırlı olan kimsede Rahman'ın kudretinin tecellisi mevcuttur.

5.e-Temiz Gıdalardan Yemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

"*Ey imana erenler! Yalnız Allah'a tapıyorsanız, size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yiyiniz ve O'na şükrediniz."*[437]

---

[431] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an,* III, 189.
[432] Bakara, 2/153.
[433] Râgıb, *el-Müfredat,* s.273.
[434] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 340.
[435] Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, IV, 120-125.
[436] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5, 388; Taberi, *Câmiu'l-B*eyân, I, 372.
[437] Bakara, 2/172.

Bu ayeti kerimede müminlere iki emir verilmiştir. Biri rızıkların temiz olanlarından yemek, diğeri ise şükretmektir.

İnsanın hayatını sürdürebilmesi için yediği, içtiği şeylere Kur'an-ı Kerim'de "rızık" denilmektedir.[438] Allah (c.c) dünyada bunların hepsini kendi lütfu ve ihsanı ile var etmiştir. Ayette buna "rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin" ifadesiyle işaret edilmektedir. Allah Teâlâ ve Peygamberimiz (s.a.v.) yiyip içilecek şeylerin helal ve haram olanlarını bildirmiştir.[439]

Yeryüzünde olan her şey insan için yaratılmış olmakla beraber bunların temizi ve sağlıklı olanları helal, temiz ve sağlıklı olmayanları da haramdır.[440] Bundan sonraki ayette de müminlere haram yiyeceklerin neler olduğu, tek tek sayılarak ve ayete başlarken "innema (sadece, ancak)" sınırlama edatı kullanılarak açıklanmaktadır: *"Allah sizin için leş, kan, domuz eti ve Allah'ın gayrısı için boğazlanan hayvanın etini kesinlikle haram kıldı."*[441]

İncelediğimiz bu ayette, "*rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyiniz*" emrinden sonra *"O'na şükrediniz*" diye emredilmektedir. Bu emir, yediğimiz, içtiğimiz her nimete şükretmemizin farz olduğunu ifade etmektedir.

5.f- Sabırlı Olmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman erenler! Sabırlı olun. Sabırda yarışın ve (Cihada) hazırlık yapın. Allah'tan korkun ki felah bulasınız."[442]

"Sabır" kelimesi lügatte; "hapsetmek, tutmak, birini bir şeyden engellemek, dayanmak, kefil olmak" gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise; acılara dayanmak, güçlüklere, musibetlere ve sorunlara direnmektir.

"Sabır kökünden türeyen ve mealde "*sabırda yarışınız*" şeklinde tercüme edilen bu fiilin mastarı olan müsabere kelimesi "bir kimsenin başkası ile aralarında oluşan sıkıntılara dayanması"[443] "kendine direnç gösteren kişiye daha fazla güç göstermesi" manasına gelmektedir."[444]

"Lügat anlamı; düşman kuvvetlerinin geleceği yeri bekleyip korumak" olan "ribat", terim olarak "Allah'ın yolundan sapmamak, cihat için hazırlık yapmak ve uyanık olmak" manasına gelir. Ribatın asıl anlamı "düşman kuvvetlerinin aniden saldırısını engellemek için atını bağlayarak hazırda beklemek" anlamında kullanılan "rabtül-hayl" teriminden alınmış bir kelimedir."[445]

"Surenin ilk bölümünde tevhit, risalet ve kıyamet gibi itikat konuları ele alınırken, devamında müminlerin yapmakla sorumlu oldukları hac, cihat gibi amellere ilişkin mevzulara

[438] Bakara, 2/60.
[439] Bakara, 2/173; Araf, 7/157.
[440] Bakara, 2/168; Maide, 5/5, 87, 88; Nahl, 16/114; Taha, 20/81.
[441] Bakara, 2/173.
[442] Ali İmran, 3/200.
[443] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb,* IX, 155.
[444] İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvîr*, IV, 208.
[445] Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1265.

değinilmiş, en sonunda ise bu yükümlülüklerin ifasında kullara düşen görevler izah edilmiştir. Cenab-ı Hak, kula kendisi ile ilgili yükümlülüklerinde sabrı öğütlerken; kendi ile başka kimseler arasındaki konularda da sebatla mukavemet etmesini (müsabere) emretmiştir. Yani düşmanla savaşırken mukavemet gösterip onu yenmesini tavsiye ederken, aniden gelebilecek düşman tehlikesine karşıda uyanık ve hazırlıklı olmalarını, bu tehlikeye engel olmak için de sınırda nöbette beklemeleri gerektiği uyarısı yapmaktadır."[446]

Allah Resulü de pek çok hadisi şerifte Müslümanların düşmana karşı müteyakkız olmalarını, sınır boylarında nöbet tutarak ansızın gelebilecek saldırıları önlemelerini, karşılığında Allah'ın mükâfatına erip cehennemden kurtulacaklarını müjdelemiştir.[447]

"Allah'tan korkun." Sözlük anlamı çekinmek, korunmak olan "ittika" kelimesi, Allah'tan gelen emirlere ve nehiylere, helallere ve haramlara ittiba ederek O'na karşı gelmekten sakınmaktır.

Muhammed Abduh (v.1905) ayette geçen takva emrini şu şekilde izah eder: Takva kişinin kendisini, Hak Teâlâ'nın gazabına ve azabına karşı korumasıdır. Bunun için de Cenab-ı Hakkı tanıması, O'nun rızasını kazanacağı ve O'nun gazabına sebep olacak şeyleri bilmesi gerekir. Bu da Kur'an-ı Kerimi anlamak, Peygamberinin sünneti seniyyesini ve selefi salihinin hayatlarını bilmek ve onlar gibi yaşamaya çalışmakla mümkündür. Hakkı koruyan, hakka davet için çabalayan, bu uğurda sabredip, engelleri aşan ve Hak Teâlâ'nın emirlerine saygısızlık etmekten çekinen kimse, felaha ve Allah'ın yanındaki mutluluğa ulaşmaya kendini hazırlamış olur.[448]

5.g- Konuşmada Usul

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ اَليمٌ

"Ey inananlar! "Râinâ (bizi gözet)" demeyiniz, "unzurnâ (bize bak)" deyiniz ve dinleyiniz. Acıklı azap kâfirleredir."[449]

Ayetin iyi anlaşılabilmesi için "raina", "unzurna" kelimelerinin anlamlarının bilinmesi gerekir. "Raina" ile "unzurna" eşanlamlı ifadelerdir. Ancak "raina" ifadesi daha kaba ve yanlış anlaşılabilecek niteliktedir. "Unzurna" ifadesi daha kibar, insani boyutlu, insanları yönetme, haklarına, düşüncelerine riayet etme ve onları himaye etme anlamını taşıyan bir sözcüktür.

Tefsir kitaplarında "Râinâ" sözcüğüne farklı anlamlar verilmiştir. "Bunlardan birine göre "râinâ" sözcüğü Arapçada aşağılama manası içermese de İbranicede "râinâ" gibi söylenen ve aşağılama anlamı taşıyan bir kelime bulunmaktadır. Medine'deki Yahudiler raina kelimesini hakaret amaçlı kullanmışlar öyle ki Resulullah ile tartıştıklarında bu ifadeyi telaffuz etmişlerdir. Bundan dolayı ayeti kerimede müminlere, raina dememeleri, benzer anlamdaki "unzurnâ" kelimesini söylemeleri tembih edilmiştir."[450]

---

[446] Komisyon, *Kur'an Yolu,* II, 745-746.
[447] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih,* "Cihâd", 73; Müslim, *Sahihu'l-Müslim,* "İmâre", 163; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri,* II, 171-177; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an,* VI, 324-326.
[448] Reşîd Rızâ, Muhammed Abduh, *et-Tefsîru'l Menâr,* Mısır 1911, IV, 319.
[449] Bakara, 2/104.
[450] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* I, 473-474; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr,* I, 136.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تَسْأَلُواْ عَنْ أَشْيَاء إِن تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِن تَسْأَلُواْ عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّهُ عَنْهَا وَاللّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

"Ey iman edenler! Açıklandığında, sizi üzecek şeylere dair soru sormayınız. Şayet Kur'an'ın indirilmesi esnasında bunlara dair soru sorar iseniz bu sizin için izah edilir. Allah onları bağışlamıştır. Allah, bağışlayandır, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)"[451]

Bazıları Hz. Peygambere (s.a.v.) ne dünya işlerine yarar sağlayacak ne de manen yükselişe sebep olacak lüzumsuz sorular soruyorlardı. Bu ayeti kerime ile bu şekilde sorular sorulması yasaklanmıştır.

Zaman zaman, toplumun düzeni adına kasten açıklanmayan, açıklanması uygun olmayan bazı meseleler için lüzumsuz soru soranlar oluyordu. Mesela, her sene yapmakla sorumlu olup, olunmayacağı hakkında açıklık getirilmeden hac ibadeti bir emir ile farz kılındı. Bir kişi bu emri duyar duymaz şu soruyu sormuştu: "Her sene hac etmek zorunluluğu var mı?" Bu soruyu Allah Resulü cevaplamadı. Bu şahıs tekrar sordu, ancak sorusu yine cevaplanmadı. Bu kişi üçüncü kez aynı soruyu tekrarlayınca, Allah Resulü buyurdular ki: "Şayet evet demiş olsaydım her sene hacca gitmek üzerinize yazılacak ve senin gibilerde bunu yapamayacak, dolayısıyla da tatsızlık günahına düşmüş sayılacaklardı. Yine bir keresinde bir kimse bir toplantı esnasında, "Benim gerçek babam kim?" Sorusunu sorabilmişti. "[452]

Bu ve benzeri sorular üzerine bu ayeti kerime inmiş, hükmü bildirilmeyen dini konularda ve lüzumsuz, yerli yersiz soru sorulması yasaklanmıştır. Daha sonra yüce Allah bu tür soru soranları affettiğini, Kur'an indirilirken sorulan sorulara karşılık verileceğini, kendisinin bağışlayıcı ve halim olduğunu haber vermektedir.

5.h- İçki Kumar ve Şans Oyunları

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey imana erenler! şarap, kumar, dikili taşlar ve şans okları, şeytanın işlerinden olan pisliklerdir. Bunlardan sakının ki felaha ulaşasınız."[453]

Ayetlerin dili açık ve anlaşılırdır. En başta Müslümanlara yönelik bir emir yer almaktadır. Bu emirde içki, kumar, dikili taşlar ve fal oklarından kaçınmaları istenmekte, bunların her birinin kaçınılması gereken birer pislik ve kötülük oldukları açıklanmaktadır.

Bu ayette dört şey mutlak olarak haram kılınmaktadır. Bunlar; aklı örten, sarhoşluk veren içecekler, kumar, ensab, (Allah'tan başkalarına tapınmak için adanmış ve içlerinde Allah'tan başka şeylerin adlarına kurbanlar ve hediyeler sunulan yerler) ve kehanet araçları.

"İçki" diye çevrilen "hamr" kelimesi, sözlükte örtmek ve gizlemek anlamına gelir. Arapça "hamr" kelimesi öncelikle üzümden yapılan şarap anlamına geliyorsa da buğday, arpa, kuru

---

[451] Maide, 5/101.
[452] Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 230-231; Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, II, 355; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1821-1822; Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Fezail", 132; "Hac", 412.
[453] Maide, 5/90.

üzüm, hurma ve baldan yapılan içkiler için de kullanılır olmuş ve yasak, sarhoşluk veren her şeyi içine almıştır. Hadisler bu noktada oldukça açıktır: "Her sarhoşluk veren şey hamrdır ve her sarhoşluk veren şey de haramdır."[454]

"Kumar" diye çevrilen "meysir" Arabistan'da bilinen ve oynanan şans oyunu demektir. Cahiliye devrinde Araplar "nerd" ve "satranç" adı verilen oyunlarla"[455] veya çekiliş usulüyle kumar oynarlardı.

"Ensab" dikili taş demektir. İslam'ın gönderildiği dönemde Araplar Allah'ın varlığına inanıyorlar, ancak kendilerini Allah'a yaklaştırması için putlara da tapıyorlardı. Kâbe'nin içine 360 put yerleştirmişler, etrafına da kurban kesmek için taşlar dikmişlerdi. "Araplar bu taşlara saygı gösterirler, üzerlerinde putlara adanan kurbanlar kesip, kanlarını putların üzerine ve kendi yüz ve alınlarına sürerlerdi. Müslümanlar, kurban kesmek suretiyle Kâbe'ye saygı göstermek için cahiliye dönemindeki bu adetlerini devam ettirmek istediler, bunun üzerine Maide suresinde "dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanların etlerini" haram kılan ayet inmiştir."[456]

Bu ayetin ardından nazil olan 91. ayet ile de içki ve kumarın, özellikle şeytanın da vesvesesiyle müminler arasında yol açtığı düşmanlığa, kin ve nefrete, onları Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyuşuna dikkat çekilmektedir.

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ

91- Şeytanın istediği, şarap ve kumar ile, aranızda adavet ve kin yerleştirmek; zikrullahtan ve namaz ibadetinden sizi engellemektir. O halde hala vazgeçmeyecek misiniz?

İslam dininde emirlerin bildirilmesi ve insanoğlunun eğitilmesi gibi konularda aşama aşama ilerlenmesi yönteminin önemi büyüktür. Bilhassa toplumun yıllarca süregelen uygulamalarını hemen söküp atmanın sebep olacağı yıkım nazarı dikkate alınmış birtakım yasaklamalar kademe kademe bildirilmiştir. Böylece bu yasakların amacının kavranması ve sindirilmesi sağlanmıştır. Hazreti Aişe'nin şu sözleri bu durumu çok net bir şekilde açıklamaktadır: "Eğer ilk inen ayetler içkiyi ve zinayı yasaklayan hükümler getirmiş olsaydı, Resulullahın etrafında kimse kalmazdı."[457]

Ayetin sonunda yüce Allah bunların şeytan işi iğrenç kötülüklerden başka bir şey olmadığını ifade ettikten sonra, bunlardan kaçınmanın kurtuluşa vesile olacağı müjdesini vermiştir.

5.ı- Günahlardan Korunmak

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ اِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَميعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

[454] Müslim, *Sahihu'l-Müslim*, "Eşribe", 73; Tirmizi, *es-Sünen,"* Eşribe", 1; Ebu Davud, *es-Sünen*, "Eşribe", 4.
[455] Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 57
[456] Kurtubî, *el-Câmi*, VI, 57.
[457] Buhari, *el-Câmi'us-Sahih*, "Fezâilü'l-Kur'an", 6.

"Ey inananlar! Sizler kendinize bakınız. Sizler hidayet yoluna girerseniz sapmış olan, size zarar vermez. Dönüp varacağınız nihayet Allah'tır. Artık O, yapmakta olduklarınızı size bildirecektir."[458]

Bu ayet, Müslümanların, imana davet çağrısını karşılıksız bırakan ve çirkinlikler içerisinde bocalayan kafirlerin haline üzülmelerinden dolayı indirildiği rivayet edilir.

"Ey iman edenler! Siz kendinize bakınız!" "Ayetin bu kısmını ferdi manada ele alınacak olursa, Müslüman kişi kendini düşünüp, levvame nefis gereğince, kendini tenkit edebilmelidir. Öz eleştiri denilen bu faaliyete giren insan, kendi içindeki hataları ve kötü oluşumları görebilecek ve böylece manevi gelişimin adımlarını kendi kendini eğiterek atmış olacaktır. Diğer taraftan ayetin bu kısmını toplumsal manada da yorumlayabiliriz. Müslüman toplum veya toplumlar, kendi kendilerini düşünüp, kendi kendilerine bakacaklardır. Kendine düzen vermeyen, kendini doğru yola iletemeyen, iyiyi, güzeli ve doğruyu üretemeyen, bilgi üretme konusunda aklını ufuktan ufka uçuramayan, çalışmayı, aklını kullanmayı bir ibadet saymayan Müslümanlar, kötü etkilere açık haldedirler. Neticede kötünün ve kötülerin etkisi altına girince, kabahati onlarda değil, kendilerinde aramalıdırlar. "Sizler hidayet üzere oldukça sapmış kimse size zarar vermez". Sapık düşünceli ve davranışlı insanlar, ancak doğru yolda olmayanları etkileyebilirler. Demek ki bir fert veya toplum başkalarının kötü etkisi altında kalıyorsa, bunu kendilerinin doğru yolda olmadıklarına yormalıdır. Çünkü Allah'ın koyduğu sosyal kanun şudur: Doğru yolda olana, sapık insanlar zarar veremezler."[459]

İnsanların dönüşü Allah'adır. Allah insanların yaptıklarını ahirette mutlak haber verecektir.

5.j- Nasuh Tövbe ile Tövbe Etmek

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا عَسَى رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Ey inananlar! Allah'a nasuh tövbesi ile tövbe edin. Olur ki Rabbiniz, kötülüklerinizi örtüp temizler, sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar. Allah o gün peygamberi ve onun beraberinde inananları utandırmaz. Nurları önlerinde ve sağlarında koşacak. "Ya Rabbena! Nurumuzu bizlere tamamla, bizleri rahmetinle yarlığa; Muhakkak ki sen her şeye gücü yetensin" diyecekler."[460]

"Nasuh", sözcüğü "halis, katışıksız" anlamına geldiği gibi "düzeltici, onarıcı" manasına da gelmektedir; nush sözcüğü de bu anlamlarla alakalı olup "öğüt vermek, nasihat etmek" demektir. Ayet, tevbenin tam olarak pişmanlık duymak ve pişmanlık duyduğu o günaha dönmemek için azmetmek olduğunu ifade etmektedir."[461] Gerek lügat manaları ve gerekse tevbenin şartları göz önünde bulundurularak nasuh kelimesi "içtenlikle ve kararlılık içinde" olarak tercüme edilmiştir. İslam literatüründe bu şekilde yapılan tevbe "nasuh tövbe" olarak isimlendirilmiştir."[462]

---

[458] Maide, 5/105.
[459] Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008, VI, 180-182.
[460] Tahrîm, 66/8.
[461] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 117.
[462] Komisyon, *Kur'an Yolu,* V, 335.

"Nasuh" kelimesinin biri "çok halis, saf, temiz ve katışıksız", diğeri de "çok ıslah eden, eksiklikleri gideren ve onaran" olmak üzere iki anlamı vardır. Buna göre nasuh tövbe; ciddi ve halisane yapılan, insanın dini hayatını ve ahlakını düzelten, sütün memeye dönmediği gibi kişinin bir daha o günaha dönmesine engel olan, etkili ve tesirli tövbe demektir. Böyle bir tövbe; insanı günahlardan haramlardan, hatalardan alıkoyar. Böyle bir tövbe yapan kimse, pişmanlık ve şiddetli üzüntü duyup bir daha günah işlememeye azmederek, sırf Allah için günahtan vazgeçer ve yaşantısını düzeltir."[463]

"Allah tövbe edenlerin seyyiatını örter ve onları cennete koyar." Yüce Allah nasuh tövbe ile tövbe edenlere iki vaatte bulunmaktadır; günahların örtülmesi ve cennete konulması. Ayetin üçüncü bölümünde ise; kıyamet günü Allah onları utandırmaz, önlerinden ve sağlarından nurları yollarını aydınlatır. Müminler ahirette şöyle dua ederler. "*Ey Rabbimiz! Nurumuzu artır ve bizleri rahmetinle yarlığa, muhakkak ki sen her şeye gücü yetensin."*

5.k- Sizden Olmayanları Sırdaş Edinmemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَاْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ اَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفى صُدُورُهُمْ اَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْاٰيَاتِ اِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

"Ey inananlar! Kendi dışınızdakileri yakın arkadaş edinmeyiniz. Onlar size kötülük etmeye çalışırlar. Size sıkıntı verecek şeylerden hoşlanırlar. Kinleri ağızlarından taşmaktadır. Gönüllerinde gizlemekte oldukları ise daha kötüdür. Aklınızı kullanırsanız, size ayetleri böyle açıklıyoruz."[464]

"İslamiyet'ten önce Medine'deki Araplarla Yahudi kabileleri arasında dostluk anlaşmaları vardı. Müslümanlar İslam'ın gelmesinden sonra da Yahudiler ile bu dostluğu sürdürmek istediler. Ancak Yahudiler ve münafıklar dost gibi görünseler de fırsat buldukça Müslümanların zararına çalışıyorlar, bilhassa Resulullahın savaş planlarını mümin dostları aracılığı ile öğrenip müşriklere iletiyorlardı. Bundan dolayı Hak Teâlâ Müslümanları, onları gizli bilgileri paylaşacak kadar samimi dost edinmemeleri konusunda uyarıp, onlara karşı temkinli olmalarını, sır vermemelerini emretmektedir."[465]

5.l- Kâfirleri Dost Edinmemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنينَ اَتُرِيدُونَ اَنْ تَجْعَلُوا لِلّٰهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبينًا

"Ey imana erenler! Müminleri bırakıp da inkarcıları dostlar edinmeyiniz. Kendi aleyhinize Allah'a apaçık bir delil mi vermeyi diliyorsunuz?"[466]

"Medine-i Münevvere 'de Ensar'dan bazıları ile Kurayza oğulları Yahudileri arasında süt emme gibi, yeminle birbirlerine bağlanma gibi sebeplerle oluşmuş ilişkiler ve dostluklar vardı. Hz. Peygamber Medine-i Münevvere'ye gelip de Müslüman olunca Yahudilerle olan dostluklarının doğru olup olmadığından, ya da bu dostluklarını devam ettirmelerinde bir sakınca olup olmadığından şüphe ettiler. Allah'ın Resulüne (s.a.v.) gelip sordular: "Ey Allah'ın

[463] Kurtubî, *el-Câmi*, XVIII, 197-198; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 164.
[464] Âl-i İmran, 3/118.
[465] Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, I, 418.
[466] Nisa, 4/144.

elçisi, kimlerle dost olalım?" Efendimiz (s.a.v.): "Muhacirlerle dost olun." buyurdu. Bundan dolayı mezkûr ayet indirildi."[467]

Kur'an- Kerim'de zaman zaman tekrarlanan "inananları bırakıp kâfirleri dost edinmeme" emri, Müslümanlar ve kafirler arasında bulunan her türlü iyi ilişkiye yasak getiren bir emir gibi algılanmamalıdır. "Müminleri bırakıp" ifadesinin ısrarla tekrarlanması bunun önemini vurgulamaktadır. Bu ifadeden, öncelikli olarak müminlerin birbirlerini dost ve veli edinmeleri şartıyla Müslüman olmayan tebaa ile insanlığa hayır getirecek, fayda sağlayacak, kötülüklerden koruyacak ilişkilerde bulunmak, anlaşmalar yapıp, dayanışma içinde olmak yasaklanmamış, bilakis tavsiye edilmiştir."[468] "Müminlerin dışında inkarcıları veli kabul edenler, onlarla görüşüp konuşanlar, İslam'ın ve Müslümanların zararına da olsa müşrik dostlarının yapıklarına sessiz kalanlar, bunların hepsini mecburi olmamalarına rağmen yapanlar, kâfirler için dünya ve ahiret hayatında verilecek cezaya müstahaktırlar. Hak Teâlâ, sünnetullah gereği hazırladığı ceza için onların yaptıklarını gerekçe olarak gösterecektir."[469]

5.m- Dininizle Alay Edenleri Dost Edinmemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذينَ اتَّخَذُوا دينَكُمْ هُزُوًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذينَ اُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارَ اَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللهَ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنينَ

"Ey imana erenler! sizden önceki, kitap verilenlerle inkarcılardan, dininizle alay edenler, onu oyuncak sayan kişileri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'tan sakının."[470]

Ehl-i kitap, kendilerine peygamberleri vasıtasıyla kitap gönderilenlerdir. Ehl-i kitap ile maksat Yahudi ve Hıristiyanlardır. İslam'dan önce Medine'de Araplarla birlikte Kaynuka oğulları, Nadir oğulları ve Kurayza oğulları adında üç Yahudi kabilesi bulunuyordu. Az sayıda da Hıristiyan vardı.

"Hak Teâlâ 51. ayeti kerime de müminleri ehli kitap ile yakın arkadaşlık kurmaları, kaderlerine müdahale etmelerine izin vermeleri yasaklamış idi. Bu ayette ise özellikle kitap ehlinden sadece din ile alay eden ve eğlenceye alan kişilerle, genelde ise tüm kâfirler ile ya da -diğer bir okuyuşa göre- onlardan yalnız dini alaya alanlarla samimi dostluk kurmaları yasaklanmıştır. Müslümanlardan bazılarının, bir kısım münafık ve kafirlere karşı içten ve samimi davranmaları ayeti kerimenin nüzul sebebi olarak zikredilmiştir."[471]

"Münafıklık -bir bakıma- "din ile alay etme, oyun ve eğlenceye alma, onu basit amaçlar uğruna kullanma" demek olduğu için bu ayet ile bilhassa böyle davranan kafirlere karşı dikkat çekilmek istenmiştir. Ayeti kerimenin indirilmesinin nedeni özel olmasına rağmen içerdiği hüküm genel olup, müminlere yönelik her tür küçük görme, alaya alma ve onlar ile eğlenme gibi çirkin tavırları ve bu tavırları yapan inkarcıları kapsamaktadır."[472]

---

[467] İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, II, 289.
[468] Âl-i İmrân, 3/28; Mümtehine, 60/7-8.
[469] Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 131.
[470] Maide, 5/57.
[471] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 32; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1722.
[472] Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 239.

5.n- Hıristiyan ve Yahudileri Dost Edinmemek

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارٰى اَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ مِنْهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمينَ

"Ey inananlar! Yahudi ve Nasranileri dostlar edinmeyiniz. Onlar dan ancak bir kısmı bir kısmının velisidirler. İçinizden her kim onlardan veli edinirlerse, kuşkusuz o da onlardandır. Muhakkak Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez."[473]

"Veli" kelimesinin kökü, "v-l-y" olup "bir kişiye yaklaşmak, bir kimsenin işini üstlenmek, bir kişiye iyilikte bulunmak, idare etmek ve yardımda bulunmak demektir. Cemisi evliyadır ve arkadaş, *dost*, seven, yardım eden, koruyan, bakan, birinin işini üstlenen, idare eden, destekçi ve yakın manalarına gelir."[474]

"Medine halkı; Müslüman, Yahudi, Hıristiyan, müşrik ve münafıklardan oluşuyordu. Münafıklar, çıkarları olduğunda Müslümanların yanında yer alıyor, ama çevredeki müşriklerle iş birliği yapıyor, Yahudilerle dostluk kuruyor ve onlarla içli dışlı oluyorlardı."[475] "Bu ayeti kerime nazil olduğu dönemde, Medine'de bulunan ehli kitaptan bazı kimseler ile bir kısım Müslümanların arasında önceden süregelen ilişkileri tamamen kopmamıştı. Aralarındaki, kimi dostluğa ve dayanışmaya ilişkin münasebetler, bir takım ekonomiye bağlı temaslar, komşu ve dostluk bağları hala devam etmekte idi. Araplarla ehli kitap bilhassa da Yahudilerin arasındaki bu tip münasebetlerin olması, Medine'nin İslâm'dan önceki tarihi yapısı ve sosyoekonomik durumunun doğal bir sonucudur. Bu yapı, Yahudiler tarafından İslam dinine ve Müslüman kesime yönelik komplo hareketlerine zemin hazırlıyordu."[476] Allah (c.c) müminlere seslenerek Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmemelerini istedi. Yahudi ve Hıristiyanlar ile dost edinme yasağı, onlarla iyi geçinmemek, ortak iş yapmamak, aynı toplumda yaşamamak anlamında değildir. Dostlukları yasak kılınanlar İslamiyet'e ve Müslüman kesime yönelik düşmanlık edenler, Müslümanlarla savaşmaya ve onları vatanlarından çıkarmaya çalışanlar içindir.

"*Ve hanginiz onlardan veli edinir ise kesinlikle oda onlardandır."* Çünkü o, bu tavrıyla kendisine, İslam'a ve Müslümanlara zulümde bulunmuştur. Bundan dolayı da Hak Teâlâ onu, veli edindiği Yahudilerin ve Hıristiyanların kategorisine dahil etmiştir. Bundan böyle o, İslam saflarına geri döndürülmeyecektir. *"Muhakkak Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez"* Bu Medine'de bulunan Müslümanlara yönelik önemli ve hakikati ortaya koyan ciddi bir uyarı idi. Çünkü hem Yahudi ve Hristiyanlar ile dostluğu devam ettirip hem de samimi Müslüman kalabilmek, asla mümkün olmayacaktır"[477]

5.o- Haham Ve Rahiplerin Haksız Kazançları

يَا اَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا اِنَّ كَثيرًا مِنَ الْاَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَاْكُلُونَ اَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبيلِ اللّٰهِ وَالَّذينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فى سَبيلِ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَليمٍ

[473] Maide, 5/51.
[474] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, I, 401.
[475] Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, II, 190-191.
[476] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an*, IV, 285.
[477] Seyyid Kutub, *Fîzilâ-il Kur'an*, IV, 286-287.

"Ey inananlar! Haham ve rahiplerin çoğu, insanların mallarını batıl olarak yerler ve Allah yolundan engellerler. Altını ve gümüşü yığıp ta Allah'ın yolunda sarfetmeyenlere acı bir azap muştula."[478]

Ayeti kerimenin "*Ey! İman edenler, doğrusu haham ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan engelliyorlar*" kısmının, halktan rüşvet alan Yahudi ve Hıristiyan bilginleri ve kurrası hakkında nazil olduğu söylenmiştir.

"Altını ve gümüşü biriktirip te onlardan Allah'ın yoluna sarf etmeyenler var ya, onları acı veren azapla müjdele" cümlesi üslup açısından geneldir. Ancak bu ayetin başında haham ve rahiplerin insanların mallarını haksız yere yemeleri ve Allah yolundan alıkoymaları vasıflarıyla zikredilmeleri, ayetin bu ikinci kısmıyla birinci derecede onların kastedildiğini göstermektedir. İnsanların mallarını batıl yollarla yemeleri onları, altın ve gümüş yemeye sevk etmiştir. Allah'ın yolundan alıkoymaları ise onların bu servetleri ellerinde tutmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle de ayet, kınama ve bağlayıcı olma açısından muhkem olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu ayet ve sonraki ayette zikredilen şiddetli uyarı, birinci derecede haham ve rahiplere yöneliktir."[479]

Altını ve gümüşü yığıp Allah'ın yolunda sarf etmeyenlere, çok elim bir azap muştula! "Sözlükte biriktirmek, yığmak, toplayıp korumak anlamına gelen "kenz" kelimesi zekât verilmesi gereken, ancak verilmeyen biriktirilmiş mal anlamına gelir."[480] Altın ve gümüşü biriktirip zekâtını vermeyenlere elim bir azap olduğu açıkça bildirilmiştir. Bu elim azap bir sonraki ayette şöyle açıklanmıştır:

"Narı cehennemde kızdırılıp bunlarla, sahiplerinin alınlarının, böğürlerinin ve sırtlarının dağlanacağı o gün: Bu, nefisleriniz için toplayıp biriktirdiklerinizdir. Şimdi biriktirdiklerinizi tadınız! Denilecektir. [481]*"*

5.p- Allah'ın Gazap Ettiklerini Dost Edinmemek

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ

"Ey inananlar! Allah tarafından gazaba uğrayan toplumu veli edinmeyiniz. Çünkü bunlar, inkarcıların kabir halkından ümitlerini yitirmeleri gibi ahiret için de ümitlerini yitirmişlerdir."[482]

Hz. Musa ve Hz. İsa dâhil İsrail oğullarına pek çok Peygamber gönderilmiştir. Yahudiler başta Hz. Musa olmak üzere kendilerine gelen peygamberleri yalanlamış, onlara karşı çıkmış, isyan ve taşkınlıkta bulunmuşladır. Bu inanç, söz, fiil ve davranışları sebebiyle Kur'an- Kerim de birçok ayet, Hak Teâlâ'nın Yahudileri gazaba uğrattığını bildirmiştir. فَبَاؤُ بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ "*Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar.*"[483] Yüce Allah müminlere seslenerek gazap ettiği bir kavmi dost edinmemelerini istemiştir.

---

[478] Tevbe, 9/34.
[479] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* IV, 286-290.
[480] Taberi, *Camiu'l-Beyân,* IV, 110-118.
[481] Tevbe, 9/35.
[482] Mümtehine, 60/13.
[483] Bakara, 2/90.

SONUÇ

Kur'an âlimleri tarafından Kur'an'daki sureler genellikle Mekki ve Medeni olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırımda neyi esas almak gerektiği noktasında bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte en meşhur olan görüşe göre; ayetlerin çoğu hicretten önce inmişse o sureye Mekki, hicretten sonra inmişse o sureye de Medeni denir. Biz bu çalışmamızda Medeni surelerde yer alan müminlere yönelik hitapları bu hitapların muhtevasını inceleme konusu yaptık.

Tefsir usulü âlimlerine göre Kur'an'da oldukça fazla bulunan hitap türlerinin tasnifi yapılacak olsa, bunların otuz üç bölümde değerlendirilmeleri mümkündür. Bu hitaplar içerisinde "Ey İnsanlar! Ey Âdemoğulları! Ey Nuh'un çocukları! Ey Cin ve insan topluluğu! Ey Kitap Ehli! Ey İsrail oğulları! Ey Kâfirler! Ey Cahiller! Ey sapkınlar! Ey Mücrimler! Ey Peygamber! Ey Peygamberin Hanımları! Ey benim kullarım! Ey huzura ermiş nefis! Ey İman edenler!" gibi çok çeşitli hitap şekilleri bulmak mümkündür.

Kur'an-ı Kerim 'in seksen dokuz ayetinde yüce Allah'ın doğrudan müminlere yönelik olarak kullandığı يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا *"Ey iman edenler!"* hitabı yer almaktadır. Söz konusu ayetler, yirmi farklı Medeni surede geçmektedir. Ayetlerin surelere göre dağılımı ise şöyledir: Bakara; 11. ayet, Âl-i İmran; 7. ayet, Nisa; 9. ayet, Maide; 16. ayet, Enfal; 6. ayet, Tevbe; 6. ayet, Hac; 1. ayet, Nur; 3. ayet, Ankebut; 1. ayet, Ahzab; 7. ayet, Zümer; 1. ayet, Muhammed; 2. ayet, Hucurat; 5. ayet, Hadid; 1. ayet, Mücadele; 4. ayet, Mümtehine; 3. ayet, Saf; 3. ayet, Cuma; 1. ayet, Münafikun; 1. ayet, Teğabun; 1. ayet, Tahrim; 2. ayet.

Bu hitap, bir ayet hariç bütün ayetlerin başında bulunmaktadır. İncelediğimiz kadarıyla Kur'an'da *"Ey iman edenler!* hitabından sonra farklı konulara dair ayrıntılı açıklamalar yer almaktadır.

Genel olarak Mekki surelerin temelinde şu üç umde vardır. Tevhit, Nübüvvet ve Ahiret. Bu üç umde, Kur'an'ın hemen hemen her Mekki suresinde icmali veya tafsili olarak anlatılmaktadır. Medeni surelerde özellikle çalışmamıza konu olan *"Ey İman Edenler"* diye başlayan ayetlerde ise şu beş ana konu yer almaktadır. Tevhit, Ahkâm, Cihat, Ahlak ve Tezkir. Bu ayetlerde ibadetler, kefaretler, muamelat, ahkam, aileyi tanzim eden hükümler, cezai hükümler, idare edenle idare edilenler arasındaki ilişki, Müslümanların gayri Müslimlerle ilişkilerini düzenleyen hükümler bulunmaktadır.

Temizlik, namaz, oruç, hac, zekât, adak ve yemin gibi insanın Allah'a karsı vazifelerinin ele alındığı *"Ey İman Edenler!"* diye başlayan ayetlerin arasında yirmi beş civarında ahkâm ayeti bulunmaktadır. Müminler *"Ey iman edenler"* hitabıyla şereflendirildikten sonra imanın gereklerini yapmaya teşvik edilmektedirler. Dolayısıyla bu hitaptan sonra bir teklif gelmektedir.

"Kur'an'da 41 yerde "cihat" sözcüğü geçmektedir. "*Ey iman edenler!"* diye başlayan ayetlerin altı tanesi de cihat ayetidir. "Cihat" kavramı, İslam dininin temel sabitelerinden biridir. Medine Münevvere'de İslam Devleti kurulup ilk kez siyasal yapıya kavuşulmuş, aynı zamanda askeri güçte elde edilmişti. Bu nedenle incelemiş olduğumuz ayetler Müslümanların yaptıkları savaşlar, bu savaşların sonuçları ve savaşa dair hükümler ve diplomatik kuralları içermektedir.

Kur'an'da savaşa izin verildiğini ifade eden ilk ayet Medine'de nazil olan sureler arasında yer almaktadır. Cihadın savaş şekline izin veren ayetin Hz. Peygamberin hicreti sırasında veya bundan kısa bir müddet sonra indiği genel kabul gören bir görüş olmakla birlikte Mekki sureler içinde de gerek Hz. Peygambere gerekse diğer Müslümanlara Allah yolunda gayret

göstermelerini, Kur'an'a dayanarak onlara karşı "büyük bir mücadele" (cihâd-ı kebir) vermelerini emreden ayetler bulunmaktadır.

"*Ey iman edenler!"* diye başlayan ayetlerin bir kısmında ahlaki vazifelerle dini emirler bir arada zikredilmiştir. Nasıl ki namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekâtın ifası dini birer ödev ise, sağlığa dikkat etmek ve korumak, aile kurumunu yaşatmak ve başkalarına yardım etmek de dini birer ödev olarak telakki edilmiştir. Adam öldürmek, sarhoşluk verici içecekler içmek ve zinaya yaklaşmak nasıl kötü fiillerden ise, sağlığına dikkat etmemek, dedikodu yapmak, lakap takmak, insanların ayıp ve kusurlarını araştırmak da kötü sayılmış ve haram olduğu vurgulanmıştır.

"*Ey iman edenler!"* diye başlayan ayetlerde en fazla tezkire dair konular yer almaktadır. Tezkir, mükafat vaadi ve ceza uyarısı, cennet ve cehennem, maddi ve manevi temizlik ile ilgili konuları içermektedir.

Sonuç olarak, Müminler *"Ey iman edenler!"* hitabıyla imanın gereklerini yapmaya teşvik edilmektedirler. Mekki surelerde şirk batağına batmış bir topluma sağlam ve sağlıklı bir iman anlayışı telkin edilirken, Medeni surelerde yer birçok "*Ey iman edenler"* ayetinden sonra tevhit ve iman eksenli konular işlenmiştir. Böylece Mekke döneminde temelleri atılan iman esaslarının devamlılığı ve sürekliliği ve aynı zamanda temel esaslardaki bütünlüğü korunması sağlanmıştır. Üzerinde çalıştığımız Medeni ayetlerde de şirkten arınmış bir toplum inşası hedefinin aynen korunduğunu ve görmekteyiz. Medine döneminde yer alan hitaplarda iman esaslarına ilaveten ağırlıklı olarak ameli konuların işlendiği görülmektedir. Bunlara ilaveten sözkonusu hitabın devamında tezkir ve ahlaki konularda öğütler içeren çok sayıda ayetin de varlığı dikkati çekmektedir. Bütün bunlar müminler için itikat, ibadet, amel ve ahlak esaslı bütüncül bir birey ve toplum inşasının vazgeçilmez olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

— Abdulbaki, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'I-Müfehres li-elfâzı'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1982.

— Akpınar, Ali, *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı*, Kitap Dünyası Yayınları, II. Baskı, Konya 2013.

— Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, Şule Yayınları, IV. Baskı, İstanbul 1998.

— Algül, Hüseyin ve bşk. *İman ve İbadetler*, TDV Yayınları, Ankara 2002.

— Algül, Hüseyin ve bşk. *İlmihal*, DİB Yayınları, II cilt, Ankara 2006.

— Alusi, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdillah, *Ruhu'l Maani fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'ul-Mesani*, XVIII,100, Dâru'l-Fikr, I-XV, Beyrut, 1987.

— Amidî, Seyfeddin Ali, *el-Îhkâm fî Usûli'l Ahkâm*, Beyrut 1985.

— Arslan, Ali, *Büyük Kur'an Tefsiri, (Hülâsatü't- Tefasir),*15 cilt, Arslan Yayınları, İstanbul 1984.

— Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-VIII, Yeni ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.

— Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2008.

— Begavi, Ebu Muhammed Hüseyin ibn Mes'ud el-Ferra, *Me'âlimü't-tenzil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

— Beydâvî, Abdullah ibn Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't- Te'vîl*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

— Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, 8 cilt, Nesa Yayıncılık, İstanbul ts.

— Bulaç, Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Çıra Yayınları, İstanbul 2009.

— Buhari, Muhammed ibn İsmail, *el-Câmi'us-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

— Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

— Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988.

— Cevherî, İsmail İbn Hammad, *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk: Ahmed Abdulgafûr Attâr ve Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Mısır ts.

— el-Cezâiri, Ebu Bekir Cabir, *En Kolay Tefsir*, Mektup Yayınları, İstanbul 2007, (çev: Ziya Eryılmaz, Vahdettin İnce, Salih Uçan, Ahmet Özdemir, Ali keleş ve Ahmet Varol.)

— Çakan, İsmail Lütfi, *Dini Hitabet*, İfav, VII. Baskı, İstanbul 2009.

— Çakır, Arif, *Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinin Ahkâm Ayetleri Açısından Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

— Çanga, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Lügati*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

— Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, 14. Baskı, Çantay Neşriyat, İstanbul 1990.

— Çetin, Abdurrahman, *Hitabet ve İrşad*, Aksa Yayınları, Bursa 1998.

— Çetiner, Bedreddin, Çağrı Yayınları, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzul*, 2 Cilt, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.

— Çiçek, M. Halil, *Ebu Bekâ el-Kefevî'nin Külliyatında Tefsir ve Kur'an İlimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1992.

— Derveze, Muhammed İzzet, *Siretu'r-Resul; Suverun muktebesetun mine'l Kur'ani'l-Kerim*, Haz: Abdullah b. İbrahim el-Ensari, Menşuratu'l-mektebetu'l-asriyye, Beyrut, ts., Türkçe çeviri: *"Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı"*, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1989.

— Derveze, Muhammed İzzet, *el-Kur'anu'l-mecîd*, çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul 1997.

— Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-hadis*, Ekin Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1998.

— Dihlevi, Şah Veliyullah, *el-Fevzü'l Kebir*, (mtrc. Mehmet Sofuoğlu) Kahire ts.

— Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara 2009.

— Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996.

— Ebu Davud, Süleyman ibn el-Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

— Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usulü*, (terc: Abdulkadir Şener), Fecr Yayınevi, V. Baskı, Ankara 1990.

— Ece, Hüseyin K. *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000.

— Gazali, Muhammed, *İhyau Ulumi'd-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1974.

— Güngör, Mevlüt, *Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi ve İlk Fıkhi Tefsir*, Kur'an Kitaplığı, İstanbul 1996.

— Hallâf, Abdu'l Vahhab, *İlmu Usûli'l Fıkıh*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.

— Hazin, Ali ibn Muhammed, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil,* (Mecmûatün mine't-Tefâsir içinde), Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

— Hicazi, Muhammed Mahmut, *Furkan Tefsiri*, İlim Yayınları, İstanbul.

— İbnu'l-Arabî, Ebu Bekir, *Kanûnu't-te'vil*, thk. Muhammed Süleyman, Dâru'l-garbi'l-İslami, Beyrut 1990.

— İbn Aşûr, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrir ve't-tenvîr*, Tunus 1984.

— İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galip, *el-Muharreru'l-veciz fî tefsîri'l- kitabi'l-aziz (*neşr. Abdusselam Abduşşâfi Muhammed), Beyrut 1413/1993.

— İbn Faris, Ebi Hüseyin Ahmed b. Zekeriya *Mu'cemu Makayisi'l Luğa*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Daru'l Fikr, Dimeşk 1979.

— İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Ömer, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, (çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner),* Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.

— İbn Manzur, Cemalûddin Muhammed, *Lisanu'l-Arab*, (thk. Abdullah Ali el-Kebir), Darü'l Maarif, Kahire ts.

— İFAV Ansiklopedisi, (*İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*), M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 1997.

— el-Isfahânî, er-Ragıb, *Müfredâtu Elfâzı'l -Kur'an*, Beyrut 1992.

— el-Isfahânî, er-Ragıb *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an,* (thk. Muhammed Seyyid Keytanî), Darul Marife, Beyrut 2005.

— Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

— İbn Hişam, Muhammed Cemaleddin b. Abdulmelik, *es-Siretü'n-Nebevi***,** Beyrut 1410.

— Karaman, Fikret ve bşk. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2007.

— Karaman, Hayreddin ve Bşk. (Komisyon), *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir,* DİB Yayınları, Ankara 2006.

— Kurtubi, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el- Ensarî, *el- Cami' li'Ahkâmi'l Kur'an*, Darü'l Kitabi'l İlmiye, V. Baskı, Beyrut 1996.

— Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an,* (çev.: Mehmet Yolcu ve diğerleri), Dünya Yayınları, İstanbul 1991.

— Kutub, Seyyid, *Fizilal'il Kur'an*, (Mütercimler; Bekir Karlığa, M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, 16 cilt, Hikmet Yay. İstanbul ts.

— Medkûr, İbrahim ve bşk. *el-Mu'cemu'l Veciz,* Vizaretü't Terbiyeti ve't Ta'lim, Mısır 1994.

— Mevdudi, Ebul Ala, *Tefhimu'l Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri***,** çev. Ali Bulaç ve bşk. İnsan yayınları, II. Baskı, 7 cilt, İstanbul 1991,

— Naz, Mehmet Selim, *Kur'an-ı Kerim'de Hitap Şekilleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2010.

— Neccar, Muhammed Ali ve bşk. *el-Mu'cemu'l Vasit, Çağrı* Yay. İstanbul 1992.

— Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl*, Çağrı Yayınları, İstanbul ts.

— en-nesâî, Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinan Ebu Abdirrahman, Es-Sünenül Kübra, çev. Yaşar Güngör, 12 Cilt, Ocak Yayınları, İstanbul 2012.

— Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu, Araştırma Yayınları*, Ankara 2009.

— Özsoy, Ömer- Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, 10. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara 2005.

— Razi, Fahrüddin, *et- Tefsirü'l Kebir*, Mektebü'l İ'lamü'l İslamiye, 3. Baskı, Beyrut 1211.

— er-Razi, Muhammed ibn Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sıhah*, Çağrı Yayınları, İstanbul ts.

— Reşîd Rıza, Muhammed Abduh, *Tefsiru'l-menar*, Matbaatu'l-Menar, Mısır 1911.

— es-Suyûtî, Ebu Fadl Celaleddin Abdurrahman İbni Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Menşuratü Rıda, 1323.

— es-Suyûtî, Ebu Fadl Celaleddin Abdurrahman İbni Ebi Bekr, *ed-Dürrul-Mensur fî Tefsîri'l-Me'sûr*, Beyrut 1983

— *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Haz. Heyet, 8 cilt, Şamil Yayınları, İstanbul 2000.

— Şevkani, Muhammed ibn Ali ibn Muhammed, *Neylü'l-Evtâr* min *esrari münteka'l-ahbar*, Tahkik, Ta'lik, Tahric: Muhammed Subhi b. Hasan Hallak, Daru İbni'l-Cevzi, 1. Baskı, 1427–2006.

— et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

— Tirmizi, *Süneni Tirmizi*, "Birr" mad. Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (terc. Abdullah Parlayan), Beyrut 1965.

— *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay, Haz: Kurul, İstanbul 1988.

— TDV, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, TDV Yay. Haz: Kurul, Ankara 1993.

— et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed ibn İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.

— Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir 1999.

— Ünver, Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekkî-Medenî İlmi*, Sidre Yay. Samsun 2001.

— Vahidî, Ebul Hasen, *Esbâbu'n-Nüzûl,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.

— Varol, Ahmet, Kur'an-ı Kerim Meali, Madve Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1997.

— Yavuz, A. Fikri, *Kur'an-ı Kerim ve Meal-i Âlîsi,* Sönmez Neşriyat, İstanbul 1974.

— Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur'an-ı Kerim ve Meali,* İslamoğlu Yayıncılık, İstanbul 1993.

— Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1971.

— Yılmaz, Halil, *Kur'an'ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler*, Diyanet İlmi Dergi, Cilt 46, Sayı 4.

— Zemahşeri, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-tenzil ve Uyûnu'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl,* Beyrut 1366/1947.

— ez-Zerkâni, Muhammed Abdül Azim, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaatu İsa el-Babi el- Halebi, II. Baskı, Mısır 1360.

— Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed bin Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l Kur'an,* Daru'l-Turas, Kahire ts.

— Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l Fıkhı'l İslami,* Daru'l Fikri, 1. Baskı, Dimeşk 1986.

— Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, çev. Beşir Eryarsoy ve bşk. 15 cilt, Risale Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZET

“Medeni Surelerde Müminlere Yönelik Hitaplar” konulu çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve metodunu izah etmeye çalıştık.

Birinci bölümde “Mekki ve Medeni sureler ve Mekki ve Medeni sureler arasındaki farkları izah ettik ve Kur’an’da hitap ve hitap şekillerini inceledik.

İkinci bölümde ise; “Ey iman edenler!” diye başlayan ayetleri tespit edip, klasik ve çağdaş eserler ışığında tasnifini yaptık.

Sonuçta ise çalışmada ulaştığımız temel fikirleri ve kanaatlerimizi özetledik

ABSTRACT

Our work themed as "Addresses Towards Believers in the Medinan Surahs" consists of one introductory and two other chapters.

In the introductory chapter, topic, importance, aim and methodology of the research has been attempted to explain.

In the first chapter, we have explained the Meccan and Medinan surahs and the difference between them and we have examined the addresses and the address forms in the Quran.

In the second chapter, we have located and classified the verses of Quran which begin with "O you who have believed!" in consideration of classical and contemporary works.

In the conclusion, we have summarized the ideas and opinions which we have acquired.